

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 49 (4-6)

**КИЇВ
2024**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з **Педагогіки та Філософії**
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*
(протокол №10 від 31.05.2024 року)

*відповідно Наказу МОН України №949 від 25.10.2022 р. про реорганізації Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”, 2024. – Випуск 49 (4-6). –137 с.

DRAGOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 49 (4-6)

KYIV
2024

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy**

(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University *

(protocol № 10 from May 31, 2024)

* In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 949 dated October 25, 2022, on the reorganisation of the National Pedagogical Dragomanov University

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2024. – Volume 49(4-6). – 137 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Гоцалюк А. А.	Демократія як мета і постправда як засіб: дилема когерентності	7
Жижко Т. А.	Деформація персоналу: виклики системи управління персоналом закладів освіти в умовах воєнного стану	18
Чжань На	Освіта для підвищення статусу жінок у суспільстві модерну: китайський кейс	30
Богачев Р. М.	Історичний розвиток художньої творчості та її взаємозв'язок з духовним життям суспільства та особистості	37
Костроміна Г. М.		
Руденко Т. П.	Досвід тілесності у невербальних освітніх практиках: когнітивно-феноменологічний ракурс	49
Іващенко Т. В.		
Соляник С. Ф.	Креативність як важлива якість сучасної особистості	59
Білінський В. Р.	Свобода волі як принцип гідності людини у філософській творчості Аврелія Августина	67
Новосад М. Г.	Культура творчого мислення української молоді в сучасному соціумі: аксіологічний аспект	78
Білоус С. І.		
Рохман Б. М.		
Савчук О. І.		

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Луценко І.О.	Коучинг в системі дошкільної освіти	92
Жорнокуй У. В.	Приєм ескапізму в концептосфері категорії сліпоти	101
Притула О. Л.	Основні напрями та структурні елементи громадянського виховання	108

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Остащук І. Б.	Використання символів в історії релігійної організації свідки Єгови	118
Овчар М. О.		

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Alla Hotsaliuk	Democracy as a goal and post-truth as a tool: the coherence dilemma	7
Tetiana Zhyzhko	Staff deformation: challenges of the personnel management system of educational institutions in the conditions of martial law	18
Zhan Na	Education to improve the status of women in modern society: the Chinese case	30
Roman Bogachev	Historical development of artistic creativity and its relationship with spiritual life of society and personality	37
Hanna Kostromina		
Tamara Rudenko	Body experience in nonverbal educational practices: a cognitive-phenomenological perspective	49
Tetiana Ivashchenko		
Svitlana Solyanik	Creativity as an important quality of a modern personality	59
Viktor Bilinskyi	Freedom of the will as the principle of human dignity in the philosophical work of Aurelius Augustine	67
Maria Novosad	Culture of creative thinking of Ukrainian youth in modern society: axiological aspect	78
Svitlana Bilous		
Bohdan Rokh		
Oleh Savchuk		

INNOVATIONS IN EDUCATION

Iryna Lutsenko	Coaching in the system of preschool education	92
Uliana Zhornokui	Приєм ескапізму в концептосфері категорії сліпоти	101
Olexandr Prytula	Main directions and structural elements of civic education	108

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Ivan Ostashchuk	Use of symbols in the history of the	108
Mariia Ovchar	Jehovah's witness religious organization	

**ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-1

УДК 141.7+321.7:316.77

**ДЕМОКРАТІЯ ЯК МЕТА І ПОСТПРАВДА ЯК ЗАСІБ:
ДИЛЕМА КОГЕРЕНТНОСТІ***DEMOCRACY AS A GOAL AND POST-TRUTH AS A TOOL: THE
COHERENCE DILEMMA***А. А. Гоцалюк**

Актуальність теми дослідження. Упродовж двох попередніх десятиліть постправда зарекомендувала себе ефективним інформаційним інструментом. Найбільшого поширення вона набула в суспільно-політичному дискурсі як засіб аргументації, консолідації зусиль і соціальної мобілізації. Оскільки теоретико-концептуальне осмислення постправди істотно відстає від динаміки її вірусного поширення, то актуальність дослідницьких зусиль щодо *pro et contra* постправди не викликає сумнівів.

Постановка проблеми. Хоча спокуса використання інструментальних можливостей постправди для потреб демократії не викликає сумнівів, однак ризики й небезпеки такого кроку можуть істотно перевищувати ситуативні переваги. Тому цей аспект потребує ґрунтовного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницькі зусилля щодо явища постправди можна структурувати за кількома профільними напрямками, а саме: за змістовною і причинно-наслідковою контекстualністю зі сферою істини і правди, а також зі специфікою знань у сучасну епоху, з релятивізмом, скептицизмом і антиінтелектуалізмом; за специфікою функціонування інформаційного середовища сучасності, а також фейкових новин та альтернативних фактів; за критерієм інформаційного супроводу прийняття політико-управлінських рішень, за ресурсним статусом у сучасних ЗМІ й соціальних медіа.

Постановка завдання. Пріоритетного значення набуває осмислення доцільності використання постправди

Urgency of the research. Over the past two decades, post-truth has proven to be an effective information tool. It has become most widespread in socio-political discourse as a means of argumentation, consolidation of efforts and social mobilization. Since the theoretical and conceptual understanding of the post-truth significantly lags behind the dynamics of its viral spread, the relevance of research efforts on *pro et contra* of the post-truth is beyond doubt.

Target setting. Although the temptation to use the instrumental possibilities of post-truth for the needs of democracy is not in doubt, the risks and dangers of such a step may significantly exceed the situational advantages. Therefore, this aspect needs a thorough analysis.

Actual scientific researches and issues analysis. Research efforts regarding the phenomenon of post-truth can be structured according to several profile directions, namely: according to meaningful and causal contextuality with the sphere of truth and truth, as well as with the specificity of knowledge in the modern era, with relativism, scepticism and anti-intellectualism; according to the specifics of the functioning of the modern information environment, as well as fake news and alternative facts; by the criterion of informational support for political and managerial decision-making, by resource status in modern media and social media.

The research objective. Understanding the expediency of using post-truth

“під егідою” демократії і “для потреб” демократії.

Виклад основного матеріалу. До послуг інструментарію постправди вдаються всі суспільно-політичні режими сучасності безвідносно до їхнього місця в таблиці про демократичні ранги, а причина такого феномену обумовлена тим, що інструментарій постправди в багатьох прикладних аспектах володіє таким рівнем ефективності, з яким важко змагатися демократичним нормам і процедурам. Однак постправда не в змозі забезпечити якісні інформаційні переваги, тому в абсолютній більшості випадків врешті-решт призводить до програшу і в інформаційному забезпеченні війни, і у війні в цілому.

Висновки. Використання постправди “під егідою” демократії і “для потреб” демократії в абсолютній більшості випадків пов’язане з намірами отримати ситуативні, тактичні й кон’юнктурні переваги, які в стратегічному сенсі призводять до безпрецедентних негативних наслідків, з якими отримані ситуативні переваги не йдуть у жодне порівняння. Ще одна характерна особливість пов’язана з тим, що переваги є ситуативними (індивідуальними, груповими, корпоративними, партійними тощо), а недоліки – завжди загальносуспільними і глобальними.

Ключові слова: демократія, постправда, інформаційне суспільство, суспільна свідомість, когерентність, причинно-наслідкові зв’язки, соціокультурна детермінованість.

"under the auspices" of democracy and "for the needs" of democracy takes priority.

The statement of basic material. The services of the post-truth toolkit are used by all modern socio-political regimes, regardless of their place in the report card on democratic ranks, and the reason for this phenomenon is because the post-truth toolkit in many applied aspects has such a level of effectiveness that it is difficult for democratic norms and procedures to compete with. However, post-truth is unable to provide high-quality information advantages, and therefore in the vast majority of cases it leads to a loss both in the information support of the war and in the war as a whole.

Conclusions. The use of post-truth "under the auspices" of democracy and "for the needs" of democracy in the absolute majority of cases is connected with intentions to obtain situational, tactical and conjunctural advantages, which in a strategic sense lead to unprecedented negative consequences, with which the obtained situational advantages do not go no comparison. Another characteristic feature is related to the fact that advantages are situational (individual, group, corporate, party, etc.), and disadvantages are always societal and global.

Keywords: democracy, post-truth, information society, social consciousness, coherence, causality, socio-cultural determinism.

Актуальність теми дослідження зумовлена лавиноподібною експансією постправди в найрізноманітніші сфери життєдіяльності сучасного суспільства. Вірусне поширення постправди є цілком об’єктивним і закономірним із огляду на фактор інформаційної епохи та зумовлене цим фактором загальне урізноманітнення засобів інформаційного впливу та підвищення рівня інформаційного пресингу на суспільну свідомість в усіх резонансних аспектах суспільної життєдіяльності. А оскільки постправда є надзвичайно гнучким інформаційним інструментом, то вона посідає провідні позиції серед усього спектру інформаційного впливу сучасності.

Постановка проблеми. Беручи до уваги маніпулятивно-навіювальну специфіку постправди, її застосування містить небезпеку негативних наслідків для суспільної свідомості. Найбільш негативними є її наслідки для фактичного статус-кво демократії, яка внаслідок застосування інструментарію постправди втрачає свої імперативні ознаки інформаційної прозорості, повноти висвітлення суспільних явищ і процесів, а також прийняття усвідомлених і зважених рішень

на підставі адекватного сприйняття дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-концептуальний супровід явища постправди можна структурувати за кількома профільними напрямками. Перший стосується змістовною і причинно-наслідковою контекстуальністю зі сферою істини і правди, а також зі специфікою знань у сучасну епоху, з релятивізмом, скертицизмом і антиінтелектуалізмом [13; 26; 27; 29].

У книзі “Поняття істини в теорії міжнародних відносин: критична думка поза постпозитивізмом” Метью Флак аналізує роль, яку відіграють уявлення про істину у розвитку критичної традиції теорії міжнародних відносин [11]. Автор аргументовано доводить значущість (а в багатьох випадках навіть визначальність) епістемічної рефлексії для демаркації істини та постправди на рівні глобальних мегатрендів сучасності.

Джуліан Баджні стверджує, що не існує жодного різновиду істини, на який ми можемо покладатися беззаперечно, хоч це і не означає, що істина ніколи не може бути встановлена [5]. У книзі “Стисла історія правди : втіхи для світу постправди” він зазначає, що досягнення істини – це копітка праця, яка потребує багатьох різнопрофільних зусиль. На його переконання, шукачі істини повинні бути, по-перше, скептичними, але не цинічними, по-друге, автономними, але не атомістичними, по-третє адекватними вимогам часу, але не догматичними. Баджні наполягає на доцільності відновлення цінності істини як соціального явища, її соціального статусу й академічного реноме.

Другий профільний напрям теоретико-концептуального супроводу явища постправди пов'язаний зі специфікою функціонування інформаційного середовища сучасності, з явищем фейкових новин та альтернативних фактів [19; 23]. У резонансному дослідженні Ніколь Кук формулює цілком закономірне запитання: як ми опинились у “постправдивому” світі “альтернативних фактів?” [8]. Дискурс щодо смислових ознак і функціонального призначення фейкових новин є центральними у сучасному медіаландшафті: вони супроводжуються насамперед закликами формувати відповідні навички дослідження й бути більш обізнаними під час споживання інформаційних продуктів. Втім, цей діапазон рекомендацій є надто аморфним і недостатнім для ефективного протистояння пандемії постправди та її багатоманітних відгалужень.

Чи не основний за обсягом теоретико-концептуальний масив, присвячений феномену постправди, стосується політико-управлінської вертикалі та різним аспектам її функціонування [3; 7; 16; 24]. У книзі “Риторика та композиція постправди” Брюс МакКоміскі доводить, що втрата обґрунтованості логотипів піддає нас небезпеці постправди [20], а Норман Фейркло у ґрунтовному дослідженні “Мова та влада” зосереджується на значенні мови для функціонування влади і на історичній динаміці цього фактору суспільного життя [10].

Останній за ліком, але не за значенням теоретико-концептуальний масив осмислення постправди стосується ЗМІ та соціальних медіа, які є основним живильним середовищем і практично невичерпним ресурсом постправди [9; 15; 18; 28]. Зокрема, книга “Міф про “вільні медіа” та фейкові новини в епоху постправди” розкриває історію “фейкових новин” та міфологеми про “вільні медіа”, починаючи з відповіді на запитання, чи справді існувала епоха “правди” [25]. Автор досліджує, як ЗМІ борються за потенційних споживачів інформаційної продукції в епоху Інтернету: хвиля “лібералізації” послабила основну передумову лібертаріанської теорії функціонування ЗМІ, відповідно до

якої ЗМІ є “четвертою владою”, котра покликана інформаційними засобами захищати громадян від зловживань влади.

Попри розлогу тематичну палітру дослідницьких зусиль щодо феномену постправди, на периферії дослідницької уваги залишається аспект, який має істотне глобальне й світопорядкове значення, а саме: наскільки виправданим є застосування інструментарію постправди для задоволення потреб демократії? Відповідь на це запитання може потягти за собою докорінне переосмислення інформаційного стереотипізму, притаманного нашому сьогоденню.

Постановка завдання. Виходячи з інструментальної ефективності постправди і разом із тим з її амбівалентних наслідків, пріоритетного значення набуває аспект доцільності використання постправди “під егідою” демократії і “для потреб” демократії: іншими словами, яким є баланс переваг та недоліків у разі застосування інструментарію постправди на рівні демократичних практик, у процесах демократичних транзитів і для задоволення аргументаційних (ідейних, інтерпретативних, наративних, дискурсивних тощо) потреб демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з поширеним навіть на рівні спеціалізованої (академічної) свідомості стереотипом, існує чітка логічна кореляція індекса демократичності країни (політичного режиму) та практикування механізмів некоректного навіювання – мовляв, чим менш демократичним є режим, тим більша його потреба в засобах постправди, пропаганди, дезінформації, неправдивої інформації, популізму, вікон Овертона, чорної риторики тощо; і навпаки – у випадку розвинених демократій потреба некоректного й агресивного інформаційного впливу нібито відсутня, позаяк механізми демократичного поширення інформації і так само демократичного прийняття рішень роблять її недоречною.

Однак така нібито надійна теоретична конструкція розсипається при перших же контактах із реаліями суспільного праксису, бо, як з'ясовується, все дещо складніше: до послуг інструментарію токсичного навіювання вдаються всі суспільно-політичні режими безвідносно до їхнього місця в таблиці про демократичні ранги, а причина такого феномену обумовлена тим, що інструментарій постправди в багатьох прикладних аспектах володіє таким рівнем ефективності, з яким важко змагатися демократичним нормам і процедурам. Інша річ, що поширеність токсичного навіювання на рівні авторитарних, тоталітарних і деспотичних режимів істотно відрізняється від аналогічних показників на рівні розвинених демократій.

Тим не менше, доводиться констатувати практичну неусувність практик токсичного навіювання в межах суспільно-політичної дійсності сьогодення. А якщо так, то тим більше варто приділяти цьому фактору пріоритетну увагу, аби реагувати на нього не *post factum*, а на принципах превентивності, упередження розгортання подій і процесів за небажаними сценаріями.

Здебільшого навіть персони, обтяжені значними науковими регаліями, вживають термінологічний перелік постправди, пропаганди, дезінформації, неправдивої інформації, популізму, фрейму, чорної риторики і т. п. формально-синонімічно, в довільний спосіб вдаючись до послуг того чи іншого терміну з метою уникнення тавтології, а не задля увиразнення змістовної специфіки. Такий стан речей не відповідає елементарним канонам науковості – зокрема, принципу леза Оккама, згідно з яким застосування різних термінологічних позначень до одного й того ж смислового блоку є недоцільним, контрпродуктивним і загалом таким, що призводить до семантичної дезорієнтації, яка вважається чи не основним гріхом знання, яке претендує на

статус наукового.

Іншими словами, доводиться мати справу ледве не з фантазмагоричною ситуацією, коли ключові концепти, засобом яких відбувається змістовно-сміслово демаркація інформаційно-комунікативних впливів у сфері суспільно-політичної дійсності сучасності, не відповідають критеріальним вимогам не лише концептів як базових осередків приросту наукового знання, а й навіть наукових понять, які передбачають наявність чітко окреслених змістовних меж.

За таких обставин дослідницькі спроби компаративного аналізу змістовних навантажень та функціонально-інструментального призначення постправди, пропаганди, дезінформації та неправдивої інформації мають вітатися і всіляко заохочуватися. Першочергового ж значення набуває аспект смислової диспозиції і функціональної динаміки правди та неправди – особливо й насамперед в епоху інформаційного суспільства.

Мішель Фуко був популяризатором поняття *паррезії* як “говоріння правди” (*parrhesia* as “speaking the truth”) [12]. Він наділяв цей феноменом статусом резистентності – здатності чинити опір, якою наділений аж ніяк не кожен індивід. Гіпотетично таку здатність можна в собі культивувати – щоправда, лише за умови рішучого виходу із зони комфорту та екзистенційного вибору на користь жосткої і перманентної самодисципліни. Однак така перспектива нікому не подобається і мало кому до снаги.

То навіщо ж, як іронізує М. Фуко, цей “мазохізм”? Його відповідь аргументаційно переконлива: цінність паррезії – в її транспарентних і, скажімо так, партнерських стосунках із реальністю. За відсутності таких стосунків практично неможливо ефективно розв’язати жодну проблему, адже для цього необхідно спочатку *визнати її наявність і усвідомити вірогідну загрозу наслідків*. За відсутності ж надійного опертя на правду і визнання в кожному конкретно-історичному випадку регламентних цінностей реального статус-кво перспективи досягнення такої мети виявляються малоімовірними.

Втім, ефемерність ефективного розв’язання проблем для багатьох є не настільки нестерпною, як психосоматичні труднощі, пов’язані з чіткою екзистенційною орієнтованістю на правду й реальність як життєдіяльнісні імперативи. Саме з цієї причини ми є свідками вірусного поширення афірмації – позитивних, самонавіювальних тверджень, які люди використовують, щоб покращити свій емоційний стан і сенсожиттєво мотивувати себе. Загалом же уявлення про дійсне та належне наших сучасників значною мірою обумовлені нереалістичними очікуваннями.

За своїм функціонально-інструментальним наповненням афірмація – це класичний антидепресант. А своєї мети вона досягає насамперед за рахунок навіювання думки про те, що реальність – це не більше, ніж фантом (фантомний біль, фантомна кінцівка тощо). Однак насправді реальність не є фантомом і не може бути ним у принципі; так само реальність не має жодної “фантомної складової”: фантомним може бути лише уявлення про реальність, розуміння реальності й т. п.

Але якщо **реальність** з якихось причин не влаштовує, то, звичайно, можна поселитися в *альтернативній реальності*. А щоб не було самотньо й нудно, варто переселити в таку альтернативну реальність громадську думку й зробити її чимось на кшталт піддослідного кролика, над яким можна безкарно провадити екстремальні експерименти – собі на втіху, а кроликам – для перевірки на здатність протистояти гіпертонусу. Ситуація безпрограшна: якщо кролики виживуть, то з’явиться цінний емпіричний матеріал, а якщо не

виживуть, то не біда: просто доведеться знайти нових кроликів.

Альтернативна реальність може приховувати себе за різними масками і симулятивними практиками [14; 22]. Втім, цілком закономірно, що в епоху постмодерну найбільш адекватним інструментальним агентом альтернативної реальності є постправа. Змістовна унікальність явищ і процесів із префіксом “пост-“ пов’язана з тим, що вони є втіленням критики попереднього історичного (суспільно-політичного, аксіологічного тощо) етапу і водночас його продовження – можливо, мимовільним, проте все-таки продовженням. Іншими словами, “епоха, яка відреккомендує себе, застосовуючи префікс “пост-“, апріорі виказує претензії на виконання двох функцій – по-перше, підведення своєрідної результуючої ризику під попередньою дійсністю, по-друге, формування більш адекватних і ефективних відповідей на виклики сьогодення” [4, с. 174].

Що стосується підведення результуючої ризику, то тут “справи не надто складні, бо здебільшого ця процедура зводиться до суто номінального чи символічного перегляду: сучасності – на постсучасність, історії – на постісторію, політики – на постполітику, правди – на постправду й т.ін. процесів, яка буквально в он-лайн режимі так чи інакше виносить вердикти кожному явищу й тенденції. Складнішою є ситуація з формулюванням ефективних відповідей на виклики сьогодення і оглядового майбутнього: тут не можна обмежитися суто термінологічним жонглюванням, а потрібно забезпечити певний якісний рівень пропозиційності, деякі аргументаційно підкріплені смислові образи й значеннєві моделі. Саме щодо цього аспекту виникає чимало запитань” [4, с. 174-175]. Виразні кореляції постмодерну та постправа як її невід’ємної складової простежили у своїх працях Джейс Болл, Ральф Кейс та Лі Макінтайр [6; 17; 21].

У наш час постправа набуває ознак симбіотичного апгрейду, вдосконаленої версії всіх попередніх засобів інформаційно-комунікативного впливу на масову свідомість, яка функціонує або як повністю гомогенна єдність інструментальних складових (умовно кажучи, в режимі *maltin pot* – плавильного котла), або у форматі відносно автономних інструментальних компонентів – себто в спосіб клаптикової ковдри. Причина вірусного поширення постправа пов’язана передовсім із тим, що “в її арсеналі знаходиться чимало “корисних опцій”, а саме: психосоматичне навіювання, плацебо-ефект, каргокульт і т.ін.” [1, с. 47].

Також слід враховувати, що “постправа – це надзвичайно гнучкий засіб, який забезпечує безпрецедентну інформаційно-комунікативну, мотиваційну і навіювальну ефективність. Значною мірою це досягається завдяки маніпулятивній складовій – тенденційного формування ієрархії смислів, значень, пріоритетів тощо. Для досягнення такої мети постправа застосовує насамперед технологію перемикування уваги, відповідно до якої увага споживача інформації (цільової аудиторії) зосереджується на тих аспектах, які забезпечують бажану для суб’єкта чи замовника маніпуляції смисло-значеннєву ієрархію” [1, с. 123-124].

Успіх постправа (зрештою, як і будь-яких маніпулятивно-навіювальних засобів) значною мірою зумовлений і навіть буквально запрограмований істотною “постправдивістю”, як сказав би Еріх Фромм, самої природи людини, її схильності до світоглядного інфантилізму, когнітивних спотверень, психосоматичних збочень і вольової деморалізації. Діагностика Еріха Фромма цілком коректна, однак вона не безальтернативна: існує чимало конкурентоспроможних сентенцій – у діапазоні від саркастичної констатації Фрідріха Ніцше про “людське, надто людське” й до деонтологічного

меморандуму Федора Достоєвського “широк человек – я бы сузил”, який він вклав в уста Івана Карамазова.

І тут важко не погодитися з тезою, що “застосування засобів постправди є свідченням або неповноцінності й інфантильності суспільної свідомості, її неспроможності адекватно сприймати дійсність, або зверхності щодо демосу суб'єктів паразитування на постправді та їхніх намірів забезпечити інфантильний формат суспільної свідомості” [1, с. 124].

Принагідно зазначимо, що передумовою і живильним середовищем кожного різновиду постправди є теорія і практика дериватів (*derivazione*). Вільфредо Парето аргументовано довів кентавричну особливість нашого сучасника як соціального продукта: він, з одного боку, не надто спроможний до прийняття чесних, раціональних і альтруїстичних рішень, а з іншого боку, він не готовий визнати такий стан речей, а тому вдається до послуг так званих дериватів, аби приховати свій егоїзм, ірраціоналізм і нестачу чесності.

Постправда – це не що інше, як інструментальне втілення таких дериватів. Застосування ж інструментарію постправди перебуває в прямопропорційній залежності від її конкретно-історичної ефективності: наприклад, у “Місті Сонця” Томмазо Кампанелли постправда була непотрібна в принципі з огляду на її інструментальну контрпродуктивність.

Оскільки програш в інформаційній війні (особливо у війні епохи інформаційного суспільства) є необхідною, а інколи й достатньою передумовою програшу у війні в цілому, то об'єктивно виникає потреба максималізації інформаційного забезпечення війни – причому, з огляду насамперед на цейтнот підготовчих зусиль до війни, йдеться насамперед і в основному про максималізацію суто *кількісну*, а не *якісну*.

Ключовим інструментальним засобом такої кількісної максималізації є насамперед постправда, яка створює лише ілюзію психологічного комфорту, але не в змозі забезпечити якісні інформаційні переваги, тому в абсолютній більшості випадків врешті-решт призводить до програшу і в інформаційному забезпеченні війни, і у війні в цілому.

Увага суспільної свідомості навмисно переключається на другорядні тематичні сюжети. Якщо ж такі сюжетні лінії містять ще й якусь пафосну ідейну, цільову чи етичну складову, то вони виконують одразу подвійну функцію: по-перше, постають своєрідною димовою завісою, під покровом якої можна відносно непомітно здійснювати сумнівні з позицій суспільної користі чи навіть відверто злочинні оборудки; по-друге, акцентована пафосність і алармізм сприяють відмиванню авторитета замовників подібного соціально-політичного ілюзіонізму від гешефтьярської, шахрайської та цинічної складових, а це означає бонусну можливість ще більшого гешефтьярства, шахрайства та цинізму, бо впродовж певного часу суспільна свідомість перебуватиме під впливом нав'язаної ілюзії про ледь не сакральну природу таких шахраїв.

Відбувається зрощення, генерування тісних взаємозв'язків у трикутнику: 1) бізнес (фінансові ресурси) сумнівного походження; 2) політичні важелі прийняття рішень; 3) інструменти інформаційного пресингу на масову свідомість. Роль першої скрипки у цьому тріумвіраті відводиться бізнесу сумнівного походження, який спочатку визначається зі своїми меркантильними інтересами на певній “території” (даруйте за такий симбіоз жаргонізму та евфемізму, але він у даному разі доречний з огляду на влучність віддзеркалення цинічної специфіки такого бізнесу: його репрезентанти цим терміном позначають практично будь-яку облюбовану локацію в діапазоні від невеличкої

частини країни до величезної частини світу), а визначившись, оцінює рівень політичних та інформаційних ресурсів, необхідних і достатніх для прийняття потрібних рішень щодо “території”.

Як слушно зазначає А. Гурківська, “постправа – це не компаративний аналіз різних версій правди політичних подій і явищ, а завжди “своя правда”. Цей різновид “правди” (чи пак – “істини”) не лише не потребує аналізу, дискурсу і рефлексій, а й категорично заперечує потребу застосування таких інструментів у виразненні уявлень про наукову картину світу суспільно-політичної дійсності з огляду на нібито “прагматичну недоцільність” (за формулою “досконалість не потребує вдосконалення”)” [1, с. 55].

За влучним висловом Алена Бадью, “постправа функціонує в режимі підсилювача смаку політичних страв. Ще один цільовий орієнтир постправди зауважив Славој Жіжек, зазначивши, що постправа перебуває на службі соціалізації і соціальної мобілізації” [1, с. 52]. Мета підсилення смаків політичних страв досягається за рахунок маніпулятивних спекуляцій і паразитування на чомусь статусному, значущому – тому, що володіє репутаційним ефектом лотоса, тефлоновим ефектом і символічним ефектом німба. Часто це позначають цинічним евфемізмом “прагматична політика”.

Однак за рівнем ризиків, загроз та небезпек для суспільства взагалі та суспільної свідомості зокрема лабіринт постправди нічим не поступається лабіринту Мінотавру. В даному разі сутність проблеми “варто сформулювати більш виразно й безкомпромісно: чому, кому й навіщо потрібно сплачувати за переваги відсутності “холодної війни”, Карибської кризи і Берлінського муру недоліками постправди? Тим більше, що недоліки ці дуже підступні, бо лише позірно постправа – це неістотна дрібничка, а після здійснення хоча б побіжного аналізу негативних наслідків і збитків цього явища для суспільної сфери доходили висновку, що чіткість диспозицій епохи “холодної війни” викликає якщо не ностальгію, то принаймні, як висловлювався Роберт Музіль у “Людині без властивостей”, “тугу за справжнім”, порівняно з якою сучасність постає гротескною дріб’язковістю комічних політиків та клептоманійною нікчемністю їхніх намірів” [4, с. 168].

Аналітики б’ють на сполох: “У 2024 році від 70 до 80 країн, що вміщують половину світового населення та генерують 60% ВВП, проведуть президентські, парламентські та загальні вибори. Голосування пройдуть у найбільших демократіях – США та Індії, в авторитарно керованих Росії та Ірані, а також у політично вибухонебезпечних Пакистані та Венесуелі. Всі ці держави стануть уразливими для вкидань хибної інформації, яку в хорошій якості та величезних обсягах навчився генерувати штучний інтелект” [2].

Сутність проблеми полягає в тому, що “дезінформація та доступність інструментів її розповсюдження здатні підірвати легітимність новообраних урядів. Наступні заворушення можуть трансформуватися від насильницьких протестів і злочинів на ґрунті ненависті до громадянської конфронтації та тероризму”, – йдеться в доповіді ВЕФ. Експерти побоюються, що шквали фейків знизять довіру до ЗМІ та урядів як джерел інформації. Це поглибить розбіжність у думках і спровокує громадянські протести й зіткнення. Не виключено, що в найгірших випадках сумніви щодо чесності виборів і пов’язаних із цим конфліктів призведуть до краху держав” [2].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Імануїл Кант часто вдавався до послуг афористичного висловлювання: *кого правда “вбиває”, той не заслуговує на життя*. Така корелятивна симетрія правди та життя

невипадкова, оскільки ефективна життєдіяльність неможлива в разі неврахування ключових реалій дійсності (тобто правди як такої). Ця закономірність є тим правилом, з якого не існує винятків як на індивідуальному, так і надіндивідуальному рівні.

Феномен демократії виразно репрезентує надіндивідуальний рівень, а перспективи інкорпорування теоретичних можливостей демократії в практику суспільної дійсності та вірогідність виконання нею свого суспільного покликання перебувають у безпосередній залежності від застосування демократією інструментарію правди як інформаційної (інтерпретаційної, аргументаційної тощо) транспарентності.

За відсутності такої транспарентності, тобто **в разі зловживання постправдою та іншими засобами інформаційного навіювання повноцінна демократія виявляється неможливою апріорі, оскільки делегування народом права на прийняття тих чи інших рішень виявляється заручником і жертвою неадекватної картини дійсності**. Ще більш небезпечний наслідок такого стану речей полягає в тому, що **блокується можливість ефективного розвитку суспільства в цілому, масова свідомість якого опиняється в тенетах маніпулятивних технологій і перетворюється на легку здобич політико-управлінського авантюризму і шахраювання**.

Постправа є своєрідним ящиком Пандори, що запускає механізм дії небезпечного патогенного фактору для будь-якого типу буття – індивідуального, корпоративного, національного, глобального. Феномен використання постправди “під егідою” демократії і “для потреб” демократії пов’язаний виключно із намірами отримати *ситуативні, тактичні й кон’юнктурні* переваги, які в **стратегічному** сенсі призводять до безпрецедентних негативних наслідків, з якими отримані ситуативні переваги не йдуть у жодне порівняння. Ще одна характерна особливість пов’язана з тим, що **переваги є ситуативними (індивідуальними, груповими, корпоративними, партійними тощо), а недоліки – завжди загальносуспільними і глобальними**.

Сукупність цих особливостей спонукає до перегляду стереотипізованих навіть в академічному середовищі недооцінок **негативного інтегрального впливу постправди на перспективи поступального розвитку суспільства** на принципах ефективності, демократії і солідаризму як гармонійного співіснування громадян із різними світоглядними та аксіологічними ієрархіями.

Список використаних джерел:

1. Гурківська, АІ 2022, *Політична дійсність в епоху постправди: змістовно-функціональні особливості*. Дисертація доктора філософії, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, 288 с.
2. Жажливіші, ніж війна: WEF назвав головні ризики 2024 року 2024. Доступно: <<https://mind.ua/publications/20268009-zhahlivishi-nizh-vijna-wef-nazvav-golovni-riziki-2024-roku>>. [20 Березень 2024].
3. Ладюрі, Ле Руа Е 2008, *Відкритість. Суспільство. Влада. Від Нантського едикту до падіння комунізму*, Київ : Ніка-Центр, 431с.
4. Самчук, З & Гурківська, А 2023, ‘Постправа як інструмент політичного нарративу епохи постмодерну’, *Політичні дослідження*, № 1 (5), с. 163–177.
5. Baggini, J 2017, *A Short History of Truth : Consolations for a Post-Truth World*, Quercus Publishing, 128 p.
6. Ball, J 2017, *Post-Truth : How Bullshit Conquered the World*, Biteback Publishing, 320 p.

7. Burke, PJ, Coffey, J, Gill, R, Kanai, A, Moreau, M.-P & Niemi NS 2022, *Gender in an Era of Post-truth Populism: Pedagogies, Challenges and Strategies*, Bloomsbury Academic, 256 p.
8. Cooke, NA 2018, *Fake News and Alternative Facts: Information Literacy in a Post-Truth Era*, ALA Editions, 248 p.
9. Cosentino, G 2020, *Social Media and the Post-Truth World Order: The Global Dynamics of Disinformation*, Springer International Publishing, 151 p.
10. Fairclough, NL 2014, *Language and Power*, Routledge, 264 p.
11. Fluck, M 2017, *The Concept of Truth in International Relations Theory : Critical Thought Beyond Post-Positivism*, Palgrave Macmillan, 247 p.
12. Foucault, M 1999, *Aesthetics, Method, and Epistemology*, The New Press, 528 p.
13. Fuller, S & Kivisto, P 2019, *Post-Truth: Knowledge As A Power Game*, Anthem Press, 220 p.
14. Goffman, E 1959, *The presentation of self in everyday life*, New York : Anchor Books, 259 p.
15. Jensen, KB 1986, *Making Sense of the News: Towards a Theory and an Empirical Model of Reception for the Study of Mass Communication*, Aarhus, Denmark: University of Aarhus Press, 392 p.
16. Kalpokas, I 2019, *A Political Theory of Post-Truth*, Springer International Publishing; Palgrave Pivot, 141 p.
17. Keyes, R 2004, *The Post-Truth Era : Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, St. Martin's Press, 312 p.
18. Klapper, J 1960, *The Effects of Mass Communication*, Glencoe, IL: Free Press, 302 p.
19. Lash, S 2002, *Critique of Information*, London: Thousand Oaks: Sage Publications, 234 p.
20. Mccomiskey, B 2017, *Post-Truth Rhetoric and Composition*, Utah State University Press, 56 p.
21. McIntyre, L 2018, *Post-Truth*, The MIT Press, 240 p.
22. Overell, R & Nicholls, B 2019, *Post-Truth And The Mediation Of Reality : New Conjunctures*, Palgrave Macmillan, 220 p.
23. Peters, MA, Rider, S, Hyvönen, M & Besley, T 2018, *Post-Truth, Fake News : Viral Modernity & Higher Education*, Springer, 224 p.
24. Schmidt, RSr 2000, *Language policy and identity politics in the United States*, Philadelphia : Temple University Press, 282 p.
25. Seneviratne, K 2019, *Myth of 'Free Media' and Fake News in the Post-Truth Era*, Sage Publications Pvt. Ltd, 320 p.
26. Sim, S 2019, *Post-Truth, Scepticism & Power*, Palgrave Macmillan, 176 p.
27. Stenmark, M, Fuller, S & Zackariasson, U 2018, *Relativism and Post-Truth in Contemporary Society : Possibilities and Challenges*, Springer International Publishing; Palgrave Macmillan, 200 p.
28. Taylor, M & Perry, D 2005, 'Diffusion of Traditional and New Media Tactics in Crisis Communication', *Public Relations Review*, vol 31, p. 209–217.
29. Thompson, RJJr 2022, *Anti-intellectualism to Anti-rationalism to Post-truth Era: The Challenges for Higher Education*, Lexington Books, 332 p.

References:

1. Hurkivska, AI 2022, *Politychna diisnist v epokhu postpravdy: zmistovno-funktsionalni osoblyvosti (Political reality in the post-truth era: substantive and functional features)*. Dysertatsiia doktora filosofii, *Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, Kyiv, 288 s.
2. *Zhakhlyvishi, nzh viina: WEF nazvav holovni ryzyky 2024 roku (Worse than war: WEF named the main risks of 2024) 2024*. Dostupno: <<https://mind.ua/publications/20268009-zhakhlyvishi-nzh-vijna-wef-nazvav-golovni-riziki-2024-roku>>. [20 Berezna 2024].
3. Ladyuri, Le Rua E 2008, *Vidkrytist'. Suspil'stvo. Vlada. Vid Nants'koho edyktu do padinnya komunizmu (Openness. Society. Power. From the Edict of Nantes to the fall of communism)*, Kyiv : Nika-Tsentr, 431 s.

4. Samchuk, Z & Hurkivs'ka, A 2023, 'Postpravda yak instrument politychnoho naratyvu epokhy postmodernu (Post-truth as a tool of the political narrative of the postmodern era)', *Politychni doslidzhennya*, № 1 (5), s. 163–177.
5. Baggini, J 2017, *A Short History of Truth : Consolutions for a Post-Truth World*, Quercus Publishing, 128 p.
6. Ball, J 2017, *Post-Truth : How Bullshit Conquered the World*, Biteback Publishing, 320 p.
7. Burke, PJ, Coffey, J, Gill, R, Kanai, A, Moreau, M.-P & Niemi NS 2022, *Gender in an Era of Post-truth Populism: Pedagogies, Challenges and Strategies*, Bloomsbury Academic, 256 p.
8. Cooke, NA 2018, *Fake News and Alternative Facts: Information Literacy in a Post-Truth Era*, ALA Editions, 248 p.
9. Cosentino, G 2020, *Social Media and the Post-Truth World Order: The Global Dynamics of Disinformation*, Springer International Publishing, 151 p.
10. Fairclough, NL 2014, *Language and Power*, Routledge, 264 p.
11. Fluck, M 2017, *The Concept of Truth in International Relations Theory : Critical Thought Beyond Post-Positivism*, Palgrave Macmillan, 247 p.
12. Foucault, M 1999, *Aesthetics, Method, and Epistemology*, The New Press, 528 p.
13. Fuller, S & Kivisto, P 2019, *Post-Truth: Knowledge As A Power Game*, Anthem Press, 220 p.
14. Goffman, E 1959, *The presentation of self in everyday life*, New York : Anchor Books, 259 p.
15. Jensen, KB 1986, *Making Sense of the News: Towards a Theory and an Empirical Model of Reception for the Study of Mass Communication*, Aarhus, Denmark: University of Aarhus Press, 392 p.
16. Kalpokas, I. 2019, *A Political Theory of Post-Truth*, Springer International Publishing; Palgrave Pivot, 141 p.
17. Keyes, R 2004, *The Post-Truth Era : Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, St. Martin's Press, 312 p.
18. Klapper, J 1960, *The Effects of Mass Communication*, Glencoe, IL: Free Press, 302 p.
19. Lash, S 2002, *Critique of Information*, London: Thousand Oaks: Sage Publications, 234 p.
20. Mccomiskey, B 2017, *Post-Truth Rhetoric and Composition*, Utah State University Press, 56 p.
21. McIntyre, L 2018, *Post-Truth*, The MIT Press, 240 p.
22. Overell, R & Nicholls, B 2019, *Post-Truth And The Mediation Of Reality : New Conjectures*, Palgrave Macmillan, 220 p.
23. Peters, MA, Rider, S, Hyvönen, M & Besley, T 2018, *Post-Truth, Fake News : Viral Modernity & Higher Education*, Springer, 224 p.
24. Schmidt, RSr 2000, *Language policy and identity politics in the United States*, Philadelphia : Temple University Press, 282 p.
25. Seneviratne, K 2019, *Myth of 'Free Media' and Fake News in the Post-Truth Era*, Sage Publications Pvt. Ltd, 320 p.
26. Sim, S 2019, *Post-Truth, Scepticism & Power*, Palgrave Macmillan, 176 p.
27. Stenmark, M, Fuller, S & Zackariasson, U 2018, *Relativism and Post-Truth in Contemporary Society : Possibilities and Challenges*, Springer International Publishing; Palgrave Macmillan, 200 p.
28. Taylor, M & Perry, D 2005, 'Diffusion of Traditional and New Media Tactics in Crisis Communication', *Public Relations Review*, vol 31, p. 209–217.
29. Thompson, RJJr 2022, *Anti-intellectualism to Anti-rationalism to Post-truth Era: The Challenges for Higher Education*, Lexington Books, 332 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-2
УДК 005.95/.96

**ДЕФОРМАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ: ВИКЛИКИ СИСТЕМИ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ**

*STAFF DEFORMATION: CHALLENGES OF THE PERSONNEL
MANAGEMENT SYSTEM OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE
CONDITIONS OF MARTIAL LAW*

Т. А. Жижко

Актуальність теми дослідження. Освітні втрати в період воєнного стану, включають переважно вплив на засвоєння матеріалу здобувачами освіти, виключаючи з цього процесу втрати, утворені в наслідок впливу воєнного стану на науково-педагогічний персонал. У зв'язку з цим актуалізується питання іншого підходу до управління науково-педагогічним персоналом системи освіти в умовах воєнного стану, оскільки він [персонал] є амбасадором розбудови системи освіти, яка має відповідати запитами на якісну освіту з огляду на прагнення вступу до Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Освітняни справляються з різноманітними труднощами особистого та системного характеру під час воєнного стану, які ускладнюють їх особисте та професійне життя, приводячи до професійної деформації та вигорання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття теми включає у себе дослідження ціннісних вимірів освіти, освітніх втрат та їх наслідки, причини професійної деформації та шляхи її подолання чим займалися вітчизняні та закордонні науковці.

Постановка завдання. За роки повномасштабної роки відбулася серія трансформацій персоналу освітніх закладів, що має ознаки професійного вигорання та деформації. Осмислення технологій управління персоналом, які будуть результативними при подоланні та попередженні професійної деформації науково-педагогічних кадрів та схеми їх застосування сприятимуть вирішенню поставленої проблеми.

Виклад основного матеріалу.

Urgency of the research. Educational losses during the period of martial law include mainly the impact on the assimilation of material by students, excluding from this process the losses formed as a result of the impact of martial law on scientific and pedagogical personnel. In this regard, the question of a different approach to the management of the scientific and pedagogical staff of the education system in the conditions of martial law is brought up to date, since he [the staff] is an ambassador for the development of the education system, which must meet the demands for quality education in view of the desire to join the European Union.

Target setting. Educators cope with a variety of personal and systemic difficulties during martial law, which complicate their personal and professional lives, leading to professional deformation and burnout.

Actual scientific researches and issues analysis. The disclosure of the topic includes the study of the value dimensions of education, educational losses and their consequences, the causes of professional deformation and ways to overcome it, which were done by domestic and foreign scientists.

The research objective. During the years of full-scale years, a series of transformations of the personnel of educational institutions took place, which has signs of professional burnout and deformation. Comprehension of personnel management technologies that will be effective in overcoming and preventing professional deformation of scientific and pedagogical personnel and the scheme of their application will contribute to solving the problem.

The statement of basic materials. It

Розкрито яку характеристику має робота в умовах воєнного стану для працівників освіти і до чого це приводить. Визначені фактори впливу, що сприяють розвитку професійної деформації не залежно від умов воєнного стану. Надано зміст поняття професійна деформація і у чому вона проявляється. Описані групи технологій, які направлені на подолання, попередження та запобігання деформації персоналу. Дано характеристику кожній з технологій та обґрунтування її використання в умовах воєнного стану. Запропоновано алгоритм використання технологій та умови при яких може бути знижено ефект їх використання.

Висновки. Ускладнені обставини функціонування системи освіти в умовах воєнного стану вимагають нового підходу до управління науково-педагогічними кадрами. Ця система управління має застосовувати запропоновані у статті технології виключно комплексно і бути орієнтованою на підтримку персоналу, змінюючи цінності наявної корпоративної культури закладу освіти в умовах воєнного стану.

Ключові слова: освітні втрати, персонал закладу освіти, управління персоналом, деформація персоналу закладів освіти, науково-педагогічний персонал, управління в умовах воєнного стану.

is revealed what characteristics work in martial law has for education workers and what it leads to. Identified influencing factors contributing to the development of professional deformation regardless of the conditions of martial law. The content of the concept of professional deformation and how it manifests itself is given. Groups of technologies aimed at overcoming, prevention and prevention of personnel deformation are described. The characteristics of each of the technologies and the justification of its use in the conditions of martial law are given. An algorithm for the use of technologies and conditions under which the effect of their use can be reduced are proposed.

Conclusions. The complicated circumstances of the functioning of the education system under martial law require a new approach to the management of scientific and pedagogical personnel. This management system should apply the technologies proposed in the article in an exceptionally comprehensive manner and be focused on staff support, changing the values of the existing corporate culture of the educational institution under martial law.

Keywords: educational losses, personnel of an educational institution, personnel management, deformation of the personnel of educational institutions, scientific and pedagogical personnel, management in conditions of martial law.

Актуальність теми дослідження. Сучасна українська система освіти беззаперечно знаходиться у складних обставинах, які поглибилися упродовж декількох років через пандемію COVID-19 і повномасштабну війну. Освітні проблеми останніх років називають “освітніми втратами”, під якими розуміють “прогалини у знаннях і навичках, які виникають в учнівства під час освітнього процесу у порівнянні зі стандартами освіти та очікуваними результатами навчальних здобутків” [3, с. 7]. Освітні втрати виникають з індивідуальних та системних причин: пандемія, здоров’я, війна, надзвичайні ситуації природного характеру тощо. Однак зазначені причини торкаються не тільки здобувачів освіти, але й персоналу закладів освіти, які є амбасадорами розбудови сучасної системи освіти в Україні. Система має враховувати ціннісні орієнтири, які актуалізуються суспільними викликами, завданнями національного державотворення (у тому числі враховуючи заявку та кандидатство на вступ до Європейського Союзу) і запитам громадян на якісну освіту, особливо це актуалізується умовами воєнного стану.

Постановка проблеми. Ціннісні орієнтири сучасної освіти торкаються й її основного інтелектуального капіталу – науково-педагогічних кадрів. Персонал закладів освіти різного рівня так само, як і здобувачі освіти, відчують

вплив індивідуальних та системних причин (бойові дії та окупація, повітряні тривоги, виїзд за кордон чи переїзд у межах України і необхідність адаптації, відключення електроенергії, руйнування закладів освіти і багато іншого). Тобто нестабільні умови роботи, обмеженість та ускладнення способів організації науково-педагогічної діяльності, зниження мотивації та складний психоемоційний стан усіх учасників освітнього процесу. Для науково-педагогічних кадрів це призводить до професійного вигорання та деформації персоналу закладів освіти і ускладнює управління науково-педагогічним персоналом та змінює підхід до системи управління в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ціннісні виміри освіти в її всезагальному вимірі були предметом наукових досліджень вітчизняних учених (В. Андрущенко, Н. Ничкало, В. Савельєв та ін.). Дослідження наслідків освітніх втрат та стратегії їх подолання висвітлювалося в роботах “Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи” (І. Когут, О. Нікулініна, О. Сирбу, Т. Жерьобкіна, Ю. Назаренко), “Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання” (Г. Бичко, В. Терещенко) та ін. Переважно закордонні публікації осмислювали освітні та економічні наслідки освітніх втрат від пандемії COVID-19 та стратегії їх подолання (Е. А. Ганушек, Л. Весманн [13], Ж. П. Азеведо, О. Кохокару, В. Монтальва та ін. [12; 14]). Вивченням професійних деформацій займалися О. Бабенко, С. Безносів, М. Біруш, Е. Зеєр, М. Головатий, В. Логвиненко, Б. Перлман, Е. А. Хартман, С. Шелест та інші. Вони вивчали причини виникнення та сутність професійних деформацій. Однак вважаємо актуалізувати особливість перебігу деформацій та професійного вигорання персоналу освітніх закладів.

Постановка завдання. За останні роки повномасштабної війни відбулася значна трансформація персоналу освітніх закладів, яка має ознаки професійного вигорання та деформації. Осмислення цього явища дасть змогу усвідомити які технології управління персоналом в умовах воєнного стану будуть дієвими для подолання та попередження професійної деформації науково-педагогічних кадрів та яка схема їх використання.

Виклад основного матеріалу. Специфіка діяльності науково-педагогічних кадрів обумовлена їх сферою діяльності “людина-людина”, тобто соціальним та комунікативним контекстами. Професійний обов’язок працівників освіти визначений потребою суспільства у якісній освіті. Тому педагогічний працівник має зберігати необхідний рівень продуктивності на робочому місці, відповідати вимогам своєї кваліфікації, продовжуючи її підвищувати згідно встановлених правил. Через особливість навчального процесу під час воєнного стану освітяни мають проводити заняття як в аудиторіях, так і в дистанційному форматі, забезпечуючи високий рівень викладання, без втрати якості та змісту освіти.

В умовах воєнного стану активізуються виклики відповідальності не тільки за зміст навчання, отримання освітнього результату (знань та навичок) здобувачами освіти, але й за їх фізичну та психологічну безпеку. Так працівника освіти в професійному полі супроводжує висока емоційна насиченість, ускладнене міжособистісне спілкування.

У звіті за результатами дослідження “Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи” [5] проаналізовано вплив на роботу вчительства. Разом з тим, можна сміливо екстраполювати отримані дані на науково-педагогічний персонал закладів вищої освіти. Отже, робота в умовах воєнного стану для працівників освіти характеризується

наступним:

- Збільшення робочого часу і робочого навантаження (звичні графік і підходи до організації роботи не завжди працюють, з'являються додаткові обов'язки та труднощі, які потрібно долати). Більше часу проводиться за комп'ютером/планшетом/телефоном (при підготовці до занять, під час них та за перевіркою робіт). Через можливі (подекуди регулярні) відключення електроенергії й повітряні тривоги, доводиться готувати одночасно декілька форматів занять (очне, синхронне або асинхронне дистанційне навчання) і швидко реагувати на зміну одного формату на інший.

Висока вірогідність перенесення занять (або їх скасування) спонукає до подальшого їх відпрацювання в різних форматах для різних категорій здобувачів освіти (ті, хто може прийти в аудиторію, приєднатися дистанційно, виключно самостійно опрацьовувати), що означає необхідність розробити відповідні навчальні матеріали та завдання для перевірки і закріплення знань, розмістити їх на навчальній платформі, перевіряти завдання всіх здобувачів освіти, що може займати більше часу. У тому числі сюди відносимо виконання частини обов'язків колег, які виїхали зі свого населеного пункту.

Подекуди працівники освіти виконують свої професійні обов'язки з закордону, що супроводжується іншого роду труднощами, пов'язаними з адаптацією до нового контексту життя – іншого культурного та соціального регіону, часового виміру (який треба синхронізувати з українським розкладом), навчанню іноземної мови, вирішення інших питань адміністративного та побутового характеру.

Сюди ж додаймо для науково-педагогічного персоналу необхідність здійснювати наукову роботу, тобто проводити наукові пошуки, організовувати та реалізовувати наукові дослідження, презентувати їх результати, керувати науковим пошуком аспірантів та докторантів тощо.

- Психоемоційний стан: погіршення психологічного здоров'я, зокрема депресивні стани, стреси, тривожність, напруження через необхідність швидкого прийняття рішень в ситуаціях з непередбачуваним результатом, небезпечні для життя умови тощо. Це викликано особистим травмуванням або рідних, загибель знайомих, колег, здобувачів освіти через бойові дії, фізичні руйнування та пошкодження їхніх закладів освіти чи домівок (та/або загалом у громаді), фізичні поранення, досвід окупації й евакуації, тривала дистанційна робота (тут мова йде про соціальну ізоляцію через неможливість відвідування робочого місця, очного та активного спілкування з колегами та здобувачами освіти, коли останні не вмикають камеру під час навчання або працюють самостійно й асинхронно), інші об'єктивні труднощі життя під час воєнного стану чи через тимчасове переміщення.

Керівникам закладів освіти та їх адміністративному апарату під час воєнного стану необхідно враховувати новий контекст роботи науково-педагогічних кадрів, розуміти нові виклики, підвищений ризик професійної деформації та емоційного вигорання персоналу. Це спонукає встановлювати чіткі орієнтири в освітній галузі загалом та в кожному конкретному закладі зокрема і вибудовувати таку систему управління персоналом, щоб мінімізувати виклики та утримувати баланс між продуктивністю та турботою про соціальний та інтелектуальний капітал закладу освіти.

Під професійною деформацією персоналу розуміємо комплекс негативних явищ, що виникають в трудових відносинах і проявляється у різноманітних особистісних та поведінкових реакціях, призводять до зниження мотивації,

продуктивності, лояльності та інших важливих характеристик співробітників і деструктивно впливають на процес і результат професійної діяльності [9, с. 76].

Ці явища в умовах воєнного стану проявляються у такий спосіб:

- Вигорання: емоційне виснаження, втрата інтересу до роботи, уникнення відповідальності за власні результати роботи, зниження працездатності, виконання мінімально необхідних умов.

- Професійна деформація: втрата ентузіазму, цинізм, байдужість до здобувачів освіти, їх життєвої та особистої ситуації, психологічного та емоційного станів. У тому числі байдужість до колег, бажання уникати контакту, надання переваги безконтактній дистанційній деперсоналізованій взаємодії; керуватися виключно формальними правилами та вимогами.

- Моральне старіння: невідповідність знань та навичок педагогічного працівника сучасним вимогам розвитку освіти та освітніх технологій. Наприклад, невміння працювати за допомогою дистанційних технологій або ігнорування їх використання; низьке розуміння потреби застосування нових навчальних технологій до здобувачів освіти; невміння користуватися технологіями штучного інтелекту та негативне сприйняття використання здобувачами освіти, вбачаючи у цьому тільки негатив; постановка освітніх завдань в навчальній дисципліні на засвоєння навчального матеріалу нижніх рівнів за таксономією Блума (знання, розуміння, застосування).

- Внутрішньоособистісні конфлікти: суперечності між особистими цінностями та цілями організації; розбіжності в очікуваннях та реальністю; перекладання відповідальності за власне професійне життя та зростання на керівництво; бажання змінити сферу діяльності.

- Міжособистісні конфлікти: суперечки, ворожнеча, заздрість до менш складних життєвих обставин (чоловік не на службі у війську, відсутність рідних в окупації, краща матеріальна забезпеченість тощо) або успіхів інших, нездорові стосунки між співробітниками.

Таким чином, у працівника освітньої сфери може бути відсутня достатня кількість моральної стійкості для ефективного здійснення професійних обов'язків, це супроводжується кризою мотиваційної сфери, може бути порушення службової дисципліни та дотримання професійних вимог, що і призводить до розвитку професійної деформації.

Профілактика професійної деформації є сукупністю попереджувальних заходів / технологій, орієнтованих на зниження вірогідності розвитку передумов і зменшення ризиків проявів професійної деформації. Такими технологіями мають володіти і застосовувати у практиці управління фахівці сфери управління персоналом і безпосередні керівники окремих департаментів / відділів закладів освіти.

Завданнями технологій профілактики професійної деформації під час воєнного стану є:

- виявлення факторів, що призводять до деформації персоналу;
- розробка та впровадження заходів щодо профілактики деформації персоналу;
- надання допомоги (організаційної, психологічної тощо) та підтримки деформованим співробітникам;
- створення умов для розвитку та саморозвитку співробітників.

Фактори, що призводять до професійної деформації та сприяють розвитку цього явища зазвичай поділяють на три групи: об'єктивні фактори, суб'єктивні фактори, та індивідуально-особистісні фактори [11, с. 313]. Ми вважаємо

доцільно виділити такі фактори:

а) індивідуально-особистісні – залежать від особистості, певні особистісні особливості співробітника закладу освіти (тривожність, перфекціонізм, егоїзм, агресивність, підозрлість, слабкість волі тощо);

б) організаційні – обумовлені специфікою управління в закладах освіти та загалом сферою освіти (владні повноваження, рівень навантаження або, навіть, [психічні й фізичні] перевантаження, підвищена відповідальність за характер і результати діяльності, соціально-психологічний клімат, стиль керівництва, ступінь соціально-психологічної захищеності працівника тощо);

Для подолання, попередження та запобігання деформації персоналу використовуються різні технології, які можна розділити на три групи: профілактичні технології; корекційні технології; розвиваючі технології.

Проаналізуємо названі технології детальніше.

1. Профілактичні технології: відбір та адаптацію персоналу; організацію праці; систему мотивації; формування корпоративної культури; навчання та розвиток персоналу.

Щодо відбору та адаптації персоналу, то мета їх застосування – забезпечити підбір співробітників стійких до професійної деформації. Тобто при відборі персоналу необхідно звертати увагу на наявність, а точніше відсутність тих індивідуально-особистісних факторів, що ми вказали вище і детальніше розкривається в [9; 11]. Перевагами використання цієї технології є зниження ризиків виникнення деформації, скорочення витрат на корекцію персоналу, що зазнає деформації. Недоліком є високі витрати на проведення відбору та адаптації персоналу за високими критеріями.

Організація праці в період воєнного стану набуває додаткової актуальності, мета якої створення комфортних умов праці, які б змогли забезпечити продуктивність роботи персоналу закладів освіти. Ця технологія має бути застосована у такий спосіб, щоб знизити або прибрати ті організаційні фактори, які підсилюють настання професійної деформації. Насамперед важливі постановка реальних завдань та дедлайнів, можливість відчувати себе у фізичній та психологічній безпеці під час повітряної тривоги, наявність безперервного доступу до інтернету та іншого типу зв'язку з колегами та здобувачами освіти тощо. Партисипативний стиль управління рекомендується застосовувати у випадках складних, непередбачуваних для розвитку організації ситуаціях, який дає співробітникам відчуття впливу і контролю ситуації, відчуття передбачуваності розвитку подій. Тому ефективно (та відповідно ситуації) організована робота закладу освіти підвищує мотивацію та знижує рівень стресу працівників. Разом з тим, під час воєнного стану усе складніше забезпечити такі безпечні умови в закладах освіти, що знаходяться в окупації, на прифронтовій території та у містах, де є висока загроза обстрілів через наявність воєнних об'єктів і недостатню кількість засобів протиповітряної оборони.

Різноманітна і усестороння система мотивації підвищує задоволеність співробітників роботою, місією освітньої праці. Завдяки перегляду та трансформації системи під потреби працівників під час воєнного стану тримається на достатньому рівні продуктивність праці або, навіть, зростає, знижуючи плинність кадрів. Разом з тим, через відсутність попереднього схожого досвіду, зменшення кількості здобувачів освіти, для закладу вищої освіти це означає зниження його фінансових можливостей, цього досягти важко і лише можливо йти методом орієнтації на дію (шлях спроб та помилок).

У період воєнного стану суттєво актуалізується технологія застосування

корпоративної культури, яка створює сприятливий психологічний клімат. Перевагами її застосування є підвищення лояльності співробітників, покращення командної роботи. Але треба зазначити, що в цей період воєнної небезпеки корпоративна культура має бути зорієнтована не стільки на досягнення, професіоналізм та продуктивність, а, у першу чергу, на самого працівника, цінності життя і особистості, взаємопідтримку. Зрештою підвищити цінність волонтерської діяльності та благодійної допомоги, як своєрідного символу патріотизму і активного громадського суспільства. Загалом формування відповідної корпоративної культури займає певний період часу, тобто затратно по часу та вкладеним зусиллям, оскільки у це мають бути включені усі співробітники, й, у першу чергу, керівництво та інший адміністративний персонал.

Нарешті, навчання та розвиток персоналу в період воєнного стану як технологія подолання та попередження деформації персоналу теж набуває нових форм. Вона має бути направлена на підвищення стресостійкості та кваліфікації науково-педагогічних кадрів, що має забезпечити не тільки збереження наявного потенціалу, але й зростання його. Перевагою є організація навчання закладами освіти в середині колективу і ресурсами закладу, оскільки таке навчання точно відповідатиме запитам керівництва до необхідного рівня кваліфікації кадрів, а також сприяє підвищенню лояльності та прихильності працівників.

2. Корекційні та велнес (англ. wellness – “хорошее здоровье” или “благополучие”) технології. Корекційні (практики) психологічного впливу, засновані на методах індивідуальної та групової роботи: психологічне консультування; психотерапія; антистрес-тренінги. Ефективність цього напряму в роботі з усунення наслідків професійної деформації зумовлено тим, що в процесі тренінгу відбувається оволодіння особами певними соціально-психологічними знаннями та умінням здійснювати корекцію поведінки, здатності до аналізу робочих ситуацій, власної поведінки і навичок реагування на стреси, вміння швидко перебудовуватися в різних життєвих умовах [2, с. 169].

Велнес технології направлені на укріплення концепції здорового способу життя, збереження балансу “робота – відпочинок” і сприяють підтримці фізичного стану науково-педагогічних працівників. Мова йде про використання регулярних відпусток за законом та встановленим графіком; забезпечення доступом до пільгових путівок для відпочинку на партнерських базах відпочинку та за сприянням роботи профспілкового комітету; організація регулярних медичних обстежень та лікування за вимогою.

Застосування першого типу корекційних технологій направлено на підтримку психоемоційного стану науково-педагогічних кадрів, а других – про фізичний стан, разом комплексне застосування їх демонструє турботу про головний інтелектуальний капітал закладів освіти, забезпечує необхідний рівень підтримки співробітникам, формує стресостійкість, укріплює адаптаційні механізми у працівників сфери освіти, що особливо актуально враховуючи обставини воєнного стану. Це підвищує лояльність та прихильність співробітників до організації.

3. Щодо розвиваючих технологій, сюди відносимо: кар'єрний менеджмент; ротацію кадрів; коучинг. Мета використання цих технологій полягає у тому, щоб забезпечити розвиток здібностей, навичок, кваліфікації, винагороду на основі результатів діяльності працівника.

Під кар'єрним менеджментом розуміємо [4, с. 59] управління персоналом

з метою формування системи поглядів, принципів, переконань, якостей, що дозволяє працівникам вибірково та ефективно розвивати та зберігати особистісні та професійні якості, інтереси та позиції в умовах професійної діяльності. Здійснюється така діяльність разом з ротацією кадрів керівниками та уповноваженими фахівцями з управління персоналу і дозволяє урізноманітнити діяльність науково-педагогічних кадрів, додати новизни, творчості, розвинути гнучкість, навчитися адаптуватися до змін, здобути нові знання та розвинути додаткові навички, а це вже знижує ризик деформації персоналу. Розуміння перспектив професійного зростання активізує мотиваційну сферу працівника, у тому числі, кар'єрний менеджмент дозволяє співробітнику задовольнити психологічні потреби, потребу в самореалізації, приналежності до експертного кола тощо, що, як ми вже знаємо, може бути причиною для професійної деформації.

Щодо коучингу, то – це сучасна технологія розвитку потенціалу людей і команд, задля досягнення заздалегідь узгоджених цілей та докорінної зміни моделей поведінки, що призводить до розкриття внутрішнього потенціалу особистості [8, с. 11]. Це доволі нова технологія в управлінні персоналом, яка поки не достатньо застосована в межах адміністративних структур, однак, яка містить значний потенціал, що допомагає більшій самореалізації амбітного відповідального співробітника, якому потрібна підтримка у окресленні напрямку власного розвитку і дотримання його.

Для застосування вказаних технологій пропонуємо дотримуватися наступного алгоритму:

1. Провести діагностику: визначення наявних або потенційних проблем, пов'язаних з деформацією персоналу. На цьому кроці важливо усвідомити мету вирішення проблеми – зниження негативних наслідків роботи персоналу з ознаками деформації, підвищення ефективності їх праці, заміна персоналу на той, що не містить професійної деформації, знизити ризик професійної деформації персоналу з певним стажем роботи тощо.

2. Обрати відповідну технологію: визначення найбільш ефективної та оптимальної технології (баланс між витратами на впровадження технології та потенційним очікуваним результатом) для вирішення виявлених проблем.

3. Впровадити технології: застосування обраної технології на практиці. Включаючи розробка плану впровадження, відповідальних осіб, строків використання технології (тимчасово, до повного вирішення проблеми, на регулярній основі).

4. Оцінка ефективності: аналіз результатів застосування технології та внесення необхідних коректив. Для цього етапу потрібно визначати критерії та показники успішності використання технології.

В практиці управління персоналом можуть бути певні помилки та недоліки щодо застосування вказаних технологій подолання та попередження професійної деформації. А саме: формальний підхід; відсутність комплексності застосування технологій на різних рівнях та напрямках; некваліфіковані фахівці, що впроваджують названі технології; ігнорування думки співробітників.

Вказані недоліки можна подолати враховуючи можливості та умови застосування технологій в практиці управління персоналом. Серед яких наступні.

1. Підтримка керівництва: керівництво закладу освіти повинно підтримувати ініціативи, спрямовані на роботу з деформацією персоналу.

2. Виділення ресурсів: необхідно виділити достатньо фінансових та людських ресурсів для реалізації програм по роботі з деформацією.

3. Підготовка фахівців: потрібно забезпечити підготовку кваліфікованих психологів, тренерів та інших фахівців, які володіють необхідними навичками та компетенціями (наприклад, саморегуляцією, коучингом тощо) і працюватимуть з деформацією персоналу. Активне заохочення до навчання, різні мотиваційні механізми сприятимуть формуванню необхідного пулу професіоналів, яких долучатимуть до подолання вищевказаних проблем професійної деформації науково-педагогічного персоналу.

4. Відкритість співробітників: співробітники повинні бути відкритими до роботи над собою та застосування технологій подолання деформації. Сприятиме цьому відповідна корпоративна культура, яка підтримує відповідні цінності відкритості, довіри, взаємопідтримки тощо, полегшує комунікацію в середині колективу, зменшує дистанцію між співробітниками і керівництвом, робить останнього більш доступним та відкритим до діалогу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. В умовах воєнного стану фахівці сфери освіти, що залишаються в країні мають певні життєві та професійні виклики. Вони пов'язані зі збільшенням навантаження, постійної загрози фізичної безпеки, високий рівень стресу через специфіку роботи під час небезпеки бойових дій. У свою чергу майже 11 тисяч педагогічних працівників до сих пір перебувають закордоном, від чого сфера освіти не дораховується необхідної кількості кваліфікованих кадрів, адже через продовження активних бойових дій на території України не відомо, коли можливе (і чи можливе) повернення таких фахівців.

У тому числі працівники сфери освіти відчувають високий рівень відповідальності за результати навчання у відповідь на актуалізований запит суспільства щодо якості освіти та вимог держави в результаті встановленої євроінтеграційної стратегії і підписаної заявки на вступ до ЄС та кандидатський статус України. Таким чином необхідно усвідомлювати зміну цінності сучасної освіти України, на яких має будуватися політика управління персоналом в закладах освіти з тим, що реалізувати суспільне й державне призначення освіти.

Тож підвищується роль і значення кожного науково-педагогічного працівника в навчальному процесі, а турбота про кваліфіковані кадри в закладах освіти виходить на перший план в межах управління організацією. Управління науково-педагогічним персоналом потребує нових комплексних підходів. Серед проблеми, яка актуалізується в умовах воєнного стану є професійна деформація персоналу, що містить у собі емоційне вигорання, викривлену професійну поведінку, моральне старіння, внутрішньоособистісні та міжособистісні конфлікти. Такі прояви можуть бути в наслідок індивідуально-особистісних та організаційних чинників, разом з тим, фахівцям сфери управління персоналом необхідно уникати найму працівників з наявними особистісними чинниками професійної деформації і зменшити дію організаційних чинників, що сприяють деформації.

Застосування трьох груп технологій управління персоналом сприяють подоланню, попередженню та запобіганню деформації персоналу (профілактичні технології; корекційні технології; розвиваючі технології). В умовах воєнного стану важливо застосовувати ці технології комплексно з урахуванням думки співробітників та за підтримкою керівництва. Розвинута корпоративна культура, яка відповідає умовам воєнного стану, тобто орієнтована на підтримку персоналу більше за досягнення та продуктивність, створення

комфортних та безпечних умов праці та навчання значно знижує рівень професійної деформації та зменшує вірогідність її настання у науково-педагогічних кадрах сучасних закладів освіти. А дотримання описаного алгоритму застосування технологій щодо подолання професійної деформації сприяє зменшенню помилок та недоліків у їх впровадженні.

Доволі актуальними будуть проведення опитувань щодо застосування вказаних технологій відповідними закладами освіти і отримання конкретних показників щодо досвіду їх впровадження, що може бути завданнями наступних наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Беляєва, ЕФ & Зубкова, ЛМ 2010, 'Професійна деформація викладача вищої школи', *Наукові записки кафедри педагогіки*. Випуск XXIV. Харків, с. 25-32. Доступно : <<https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/download/3873/3440/>>. [21 Березень 2024].
2. Билиця, Ю 2019, 'Шляхи попередження та усунення наслідків професійної деформації', *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція, № 37, с. 168-170. Доступно : <<https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/43.pdf>>. [21 Березень 2024].
3. Бичко, Г & Терещенко, В 2023, *Навчальні втрати: причини, наслідки й шляхи подолання*. Доступно : <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf>. [21 Березень 2024].
4. Божко, СВ 2021, 'Значення кар'єрного менеджменту для працівника та організації', *Сучасні наукові дослідження: соціально-політичний та правовий виміри: матеріали I Міжнародної спеціалізованої наукової конференції*, м. Полтава, 23 квітня, Вінниця: *Європейська наукова платформа*, с. 59-61. Доступно : <<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/issue/download/23.04.2021-3/511>>. [21 Березень 2024].
5. Когут, І, Нікуліна, О, Сирбу, О, Жерьобкіна, Т & Назаренко, Ю 2023, *Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи*. Доступно : <<https://drive.google.com/file/d/1RdAbyG2x4YcCjmeQlENUpreqqol9poooh/view>>. [21 Березень 2024].
6. Колобердянко, П & Бражник, ДГ 2018, 'Сучасні тенденції у сфері управління персоналом', *Економіка і суспільство*, Випуск 19. Доступно : <https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/131.pdf>. [21 Березень 2024].
7. Левченко, ЮВ & Басова, ЮО 2023, 'Напрямки оптимізації освітніх втрат для здобувачів вищої освіти інженерних спеціальностей', *Наукові тренди постіндустріального суспільства: матеріали IV Міжнародної наукової конференції, м. Суми, 31 березня*, Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: *Європейська наукова платформа*. Доступно : <<https://dspace.pdau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44345d98-eeb1-4a77-815e-2cb77a481875/content>>. [21 Березень 2024].
8. Нежинська, ОО & Тименко, ВМ 2017, *Основи коучингу*. Навчальний посібник. Київ ; Харків : ТОВ "ДІСА ПЛЮС", с. 8-34. Доступно : <https://lib.iitta.gov.ua/710073/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%B5%D0%BB.%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%83.pdf>. [21 Березень 2024].
9. *Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів* 2014, Навчальний посібник, За загальною редакцією Жданової, ІВ, Харків: ХНУВС, 516 с. Доступно : <http://megalib.com.ua/content/9810_Profilaktika_profesiinoi_deformacii_osobistosti_pracivnikiv_organiv_vnytrishnih_sprav.html>. [21 Березень 2024].

10. Чуб, О 2023, 'Професійна деформація: що це та як її розпізнати?' *Сайт проекту "Прогресильні"*, 16 січня. Доступно : <<https://progresylni.org/blogs/profdef>>. [21 Березень 2024].
11. Шупта, ІМ 2013, 'Способи профілактики та усунення професійної деформація управлінського персоналу', *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*, № 1 (2(7)), с. 311–317. Доступно : <<https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/7.1/311.pdf>>. [21 Березень 2024].
12. Azevedo, João Pedro, Cojocar, Alexandru, Talledo, Veronica Montalva & Narayan, Ambar 2023, 'COVID-19 School Closures, Learning Losses and Intergenerational Mobility', *Policy Research Working Papers*,; 10381. © World Bank, Washington, Доступно : <<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/39607>>. [21 March 2024].
13. Eric, A. Hanushek & Ludger, Woessmann 2020, 'The Economic Impacts of Learning Losses', *Organisation for Economic Co-operation and Development*. Available from: <https://hanushek.stanford.edu/sites/default/files/publications/The%20Economic%20Impacts%20of%20Learning%20Losses_final_v1.pdf>. [21 March 2024].
14. Fehmi, Demir, Faysal, Özdaş & Mürşet, Çakmak 2022, 'Examining the Learning Losses of Students in the Covid-19 Process According to Teachers' Opinions', *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 9 (Special Issue), 1012-1026. Available from: <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1355194.pdf>>. [21 March 2024].
15. Greenhaus, Jeffrey H, Callanan, Gerard A & Godshalk, Veronica M 2018, 'Career Management for Life', 5th edition' *College of Business & Public Management Faculty Books*. 18. Available from: <https://digitalcommons.wcupa.edu/cbpafaculty_books/18>. [21 March 2024].

References:

1. Bieliaieva, EF & Zubkova, LM 2010, 'Profesiina deformatsiia vykladacha vyshchoi shkoly (Professional deformation of a teacher of a higher school)', *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*. Vypusk KhKhIV. Kharkiv, с. 25-32. Dostupno : <<https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/download/3873/3440/>>. [21 Berezhen 2024].
2. Bylytsia, IO 2019, 'Shliakhy poperedzhennia ta usunennia naslidkiv profesiinoi deformatsii (Ways of preventing and eliminating the consequences of professional deformation)', *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, № 37, с. 168-170. Dostupno : <<https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc37/43.pdf>>. [21 Berezhen 2024].
3. Bychko, H & Tereshchenko, V 2023, *Navchalni vtraty: prychny, naslidky y shliakhy podolannia (Educational losses: causes, consequences and ways of overcoming)*. Dostupno : <https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf>. [21 Berezhen 2024].
4. Bozhko, SV 2021, 'Znachennia kariernoho menedzhmentu dlia pratsivnyka ta orhanizatsii (The importance of career management for the employee and the organization)', *Suchasni naukovi doslidzhennia: sotsialno-politychnyi ta pravovyi vymiry: materialy I Mizhnarodnoi spetsializovanoi naukovoї konferentsii*, m. Poltava, 23 kvitnia, Vinnytsia: Yevropeiska naukova platforma, с. 59-61. Dostupno : <<https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/issue/download/23.04.2021-3/511>>. [21 Berezhen 2024].
5. Kohut, I, Nikulina, O, Syrбу, O, Zherobkina, T & Nazarenko, Yu 2023, *Viina ta osvita: Yak rik povnomasshtabnoho vtorhnennia vplynuv na ukraïnski shkoly (War and Education: How a Year of Full-Scale Invasion Affected Ukrainian Schools)*. Dostupno : <<https://drive.google.com/file/d/1RdAbyG2x4YcCjmEQlENUpreqqol9pooH/view>>. [21 Berezhen 2024].
6. Koloberdianko, II & Brazhnyk, DH 2018, 'Suchasni tendentsii u sferi upravlinnia personalom (Modern trends in personnel management)', *Ekonomika i suspilstvo*, Vypusk

19. Dostupno : <https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/131.pdf>. [21 Berezhen 2024].
7. Levchenko, YuV & Basova, YuO 2023, 'Napriamky optymizatsii osvitynnykh vtrat dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity inzhenernykh spetsialnostei (Directions for optimizing educational losses for students of higher education in engineering specialties)', *Naukovi trendy postindustrialnogo suspilstva: materialy IV Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*, m. Sumy, 31 bereznia, Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen. Vinnytsia: *Yevropeiska naukova platforma*. Dostupno : <<https://dspace.pdau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44345d98-eeb1-4a77-815e-2cb77a481875/content>>. [21 Berezhen 2024].
8. Nezhynska, OO & Tymenko, VM 2017, *Osnovy kouchynhu (Basics of coaching)*. Navchalnyi posibnyk. Kyiv ; Kharkiv : TOV "DISA PLIuS", c. 8-34. Dostupno : <https://lib.iitta.gov.ua/710073/1/%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D1%96%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%B5%D0%BB.%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%83.pdf>. [21 Berezhen 2024].
9. *Profesiino-psykholohichna pidhotovka pratsivnykiv slidchykh pidrozdiliv (Professional and psychological training of employees of investigative units. Tutorial)* 2014, Navchalnyi posibnyk, Za zahalnoi redaktsiieiu Zhdanovoi, IV, Kharkiv: KhNUVS, 516 c. Dostupno : <http://megalib.com.ua/content/9810_Profilaktika_profesiinoi_deformacii_osobistosti_pracivnykiv_organiv_vnytrishnih_sprav.html>. [21 Berezhen 2024].
10. Chub, O 2023, 'Profesiina deformatsiia: shcho tse ta yak yii rozpoznavaty? (Professional deformation: what is it and how to recognize it?)', *Sait proiektu "Prohresylni"*, 16 sichnia. Dostupno : <<https://prohresylni.org/blogs/profdef>>. [21 Berezhen 2024].
11. Shupta, IM 2013, 'Sposoby profilaktyky ta usunennia profesiinoi deformatsiia upravlinskoho personalu (Methods of prevention and elimination of professional deformation of management personnel)', *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, № 1 (2(7)), c. 311-317. Dostupno : <<https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/7.1/311.pdf>>. [21 Berezhen 2024].
12. Azevedo, João Pedro, Cojocarú, Alexandru, Talledo, Veronica Montalva & Narayan, Ambar 2023, 'COVID-19 School Closures, Learning Losses and Intergenerational Mobility', *Policy Research Working Papers*,; 10381. © World Bank, Washington, Dostupno : <<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/39607>>. [21 March 2024].
13. Eric, A. Hanushek & Ludger, Woessmann 2020, 'The Economic Impacts of Learning Losses', *Organisation for Economic Co-operation and Development*. Available from: <https://hanushek.stanford.edu/sites/default/files/publications/The%20Economic%20Impacts%20of%20Learning%20Losses_final_v1.pdf>. [21 March 2024].
14. Fehmi, Demir, Faysal, Özdaş & Mürşet, Çakmak 2022, 'Examining the Learning Losses of Students in the Covid-19 Process According to Teachers' Opinions', *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 9 (Special Issue), 1012-1026. Available from: <<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1355194.pdf>>. [21 March 2024].
15. Greenhaus, Jeffrey H, Callanan, Gerard A & Godshalk, Veronica M 2018, 'Career Management for Life', 5th edition' *College of Business & Public Management Faculty Books*. 18. Available from: <https://digitalcommons.wcupa.edu/cbpafaculty_books/18>. [21 March 2024].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-3
УДК 37:342.54:510(347.156-055.2)

EDUCATION TO IMPROVE THE STATUS OF WOMEN IN MODERN SOCIETY: THE CHINESE CASE

ОСВІТА ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ СТАТУСУ ЖІНОК У СУСПІЛЬСТВІ
МОДЕРНУ: КИТАЙСЬКИЙ КЕЙС

Zhan Na

Urgency of the research: Women's education has received widespread attention and practice worldwide. In many countries, the education level of women has been improving year by year, and the opportunities for women to receive education continue to increase. However, despite some progress, women's education still faces many problems and challenges. For example, unequal distribution of educational resources, discrimination against women in employment, and the constraints of traditional beliefs on women's education. These issues directly affect the quality and fairness of women's education.

Target setting: Women's education directly affects the social status of a woman and contributes to her personal development. Women's education is one of the key factors of social development and economic growth, helps to reduce gender inequality and contributes to the development of society in the direction of equal rights and social justice. Therefore, **the purpose of the research** is to study the development of Chinese women's education and the impact of education on the status of women.

Actual scientific researches and issues analysis. The study is based on the works of researchers of women's education from different countries. In particular, the works of Hadiza Adamu were used to clarify the importance of female education for national development. A number of authors from China (Yang Juhua, You Yun, Liu Jiang and Zhang Wenming, etc.) note the problems of gender imbalance at various levels of education.

Research Methods: This research uses different research methods such as data analysis method, historical research method, comparative research method and other

Актуальність теми дослідження: Жіноча освіта практикується в усьому світі та привертає увагу дослідників. У багатьох країнах освітній рівень жінок з кожним роком підвищується, а можливості для отримання освіти збільшуються. Однак, незважаючи на певний прогрес, освіта жінок все ще стикається з багатьма проблемами та викликами. Наприклад, нерівний розподіл освітніх ресурсів, дискримінація жінок у сфері зайнятості та обмеження традиційних переконань щодо освіти жінок. Ці проблеми безпосередньо впливають на рівний доступ жінок до якісної освіти.

Постановка проблеми: Жіноча освіта безпосередньо впливає на соціальний статус жінки та сприяє її особистому розвитку. Жіноча освіта є одним із ключових факторів соціального розвитку та економічного зростання, допомагає зменшити гендерну нерівність і сприяє розвитку суспільства в напрямку рівності прав та соціальної справедливості. Отже, **метою дослідження** є вивчення розвитку освіти китайських жінок і впливу освіти на статус жінок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження спирається на доробки дослідників жіночої освіти з різних країн. Зокрема роботи Hadiza Adamu були використані для з'ясування значення жіночої освіти для національного розвитку. Ряд авторів з Китаю (Yang Juhua, You Yun, Liu Jiang and Zhang Wenming та ін.) зазначають проблеми гендерного дисбалансу на різних рівнях освіти.

Методи дослідження: це дослідження використовує різні методи дослідження, такі як метод аналізу даних, історичний метод дослідження,

general scientific theoretical research methods. The historiographical method was used to analyze the documented forms and methods of women's education in the past. Also, theoretical research methods are used to consider the development of women's education from a historical retrospect and an evolutionary perspective. The generalization method helped to collect as much scientific literature as possible about the current state of development of the social status of women. Systematic approach - for researching problems in education and countermeasures.

The statement of basic materials:

This article is dedicated to studying the development of women's education in China, from the time when very few women could receive education to the popularization of women's education today. Analyzing the educational status of contemporary Chinese women and discovering its shortcomings requires us to continuously improve the educational environment for women in the process of educational development.

Conclusions: Women's education in China originated in the late 19th century and had a significant impact on breaking free from the shackles of outmoded ideas and breaking down unequal gender perspectives. Nowadays, women's education in China continues to develop steadily, and the gender gap has been basically eliminated in the field of elementary education. The gender ratio of compulsory education and high school education is basically the same as that of the birth population, and gender education has basically achieved data equality. However, behind the prosperity of women's education, there are also some risks that cannot be ignored. Therefore, developing women's education remains a long-term and arduous task that requires unremitting efforts from all countries.

Keywords: Chinese women's education, women's schools, gender equality, the social status of women, the influence of education on the status of women, the development of Chinese women's education.

порівняльний метод дослідження та інші загальнонаукові теоретичні методи дослідження. Історіографічний метод застосовувався для аналізу задокументованих форм та методів освіти жінок у минулому. Також теоретичні методи дослідження використовуються для розгляду розвитку жіночої освіти з історичної ретроспективи та еволюційної перспективи. Метод узагальнення допоміг зібрати якомога більше наукової літератури про сучасний стан розвитку соціального статусу жінок. Системний підхід – для дослідження проблем у освіті та контрзаходів.

Виклад основного матеріалу:

Стаття присвячена вивченню розвитку жіночої освіти в Китаї, від часів, коли дуже мало жінок могли отримати освіту, до сучасного стану популяризації жіночої освіти. Зазначено, що аналіз освітнього статусу сучасних китайських жінок і виявлення його недоліків вимагає постійного вдосконалення освітнього середовища для жінок у процесі розвитку системи загальної освіти.

Висновки: Жіноча освіта в Китаї зародилася наприкінці 19 століття і мала значний вплив на звільнення від пут старих ідей і руйнування нерівних гендерних перспектив. Сьогодні жіноча освіта в Китаї продовжує неухильно розвиватися, а гендерний розрив у сфері базової освіти в основному усунутий. Гендерне співвідношення в обов'язковій освіті та середній школі в основному таке ж, як і в популяції від народження, а гендерний аналіз фіксує значний прогрес і наближення до гендерної рівності. Однак для процвітання жіночої освіти також існують деякі ризики, які не можна ігнорувати. Тому розвиток жіночої освіти залишається довгостроковим проектом і важким завданням, яке потребує постійних зусиль.

Ключові слова: китайська жіноча освіта, жіночі школи, гендерна рівність, соціальний статус жінок, вплив освіти на статус жінок, розвиток китайської жіночої освіти.

Relevance of research. Research on women's education covers a wide range, many topics and is explored in various aspects. However, everything has development. The level of development of women's education, period, country, each stage has its characteristics. According to changes, innumerable problems arise, the solutions of

which require new data, that provide timely research.

Statement of the problem in a general form and its connection with eminent scientific or practical tasks. Addressing female education gaps contributes to achieving gender equity and social justice. Scientific studies examining the correlation between education levels and health outcomes among women can inform policies aimed at enhancing healthcare access, maternal and child health, and disease prevention. Enhancing female education is crucial for promoting political participation and good governance. Education empowers women to engage meaningfully in political processes. Scientifically guided initiatives can address systemic barriers to women's political participation, leading to more inclusive governance structures. Improving female education can increase labor market participation, promote economic growth, reduce poverty, and enhance social stability and development.

Research status. Liu Jiang and Zhang Wenming analyzed the educational imbalance through the enrollment rate and found that although the gap between the enrollment rates of women and men in the undergraduate, master's, and doctoral stages has gradually narrowed, especially the enrollment rate of women in the undergraduate stage has achieved a reverse trend, the enrollment rate of women in the master's and doctoral stages is still lower than that of men. Ma Yuanyuan believes that the education level of rural women is closely related to their spouse's income, the nature of registered residence and family status. The level of education directly affects the marital emotions, response to domestic violence, ability to handle marital crises, and pursuit of a happy life of rural women [8]. Yang Juhua found through analyzing the theoretical correlation between higher education and the age of first marriage for women that education affects the age of first marriage through a dual path of entanglement, direct and indirect, forming campus confinement, changing marital taste, and reducing marital benefits. The higher the level of education, the older the age of first marriage [13]. You Yun and Nussey Charlotte considers the construction of an 'ideal' level of female education in China by reflecting on the social phenomenon of 'leftover women', and the perpetuation of this stigma by both Chinese state media. It contributes an in-depth engagement with the educational dimensions of 'leftover women' through innovative discourse analysis that examines the content of one of the most popular Chinese dating shows in the last decade [14]. Hadiza Adamu focuses on Women's Education for National development. It discusses development, national development, meaning and objectives of Women Education and its content. It also highlights areas where women's education contributes fully to national development. Also problems that hinder women's education are enumerated and suggestions and recommendations on how to improve women's education, so that it will be a success for national progress are given [2]. Therefore, the study of the development of Chinese women's education and the impact of education on the status of women is a relevant topic and requires in-depth research.

Development of female education in China. According to the latest data from the Women and Children's Work Committee of the State Council of China, women are a greater beneficiary of the rapid development of education in China: from 1980 to 2017, the probability of Chinese eligible women receiving higher education increased by 46.2 times, and the number of female college students increased by 74.1 times [16].

In China's traditional society of over two thousand years, completely different role expectations were set for men and women of different genders. For a considerable period of time, women were not in a position to participate in school education. Women's education was mainly carried out in the family, and the purpose of this

education was to cultivate a “virtuous wife and good mother” who adhered to feudal ethical principles such as the Three Adherences and Four Virtues and the Three Virtues and Five Virtues, and was good at household chores.

This situation lasted for two thousand years, until the mid to late Qing Dynasty when the Qing government issued the “36 Articles of Regulations for Women's Normal Schools” and “26 Articles of Regulations for Women's Primary Schools”, which were the earliest official regulations for women's schools in China, pushing women's education in China to a new stage [10].

The practice of dividing schools for male and female students in the early stages also failed to achieve gender equality from the basic education stage. Female students still have to learn family affairs courses such as sewing, needlework, home economics, and gardening in addition to traditional feminine teaching materials. The level of innovative curriculum content in women's schools is still relatively low [5].

Due to its unique historical background, church girls' schools have pioneered women's schools in China. By 1860, foreigners had taken advantage of their special power to establish schools in the initial batch of commercial ports, including Guangzhou, Xiamen, Fuzhou, Ningbo, and Shanghai, to establish more than ten types of church girls' schools. The establishment of a church girls' school, originally intended for evangelism, not only focuses on Christian doctrine, but also studies Western subjects such as English, mathematics, and geography, invisibly becoming a special force in promoting the trend of women's education in China [11].

Although social transformation has given rise to the issue of women's education, due to the constraints of ideology and various conditions, the scale of women's education is still relatively small, only distributed in some commercial port cities. Many places have not built women's schools, and the situation of women's schools in rural areas is even weaker. At this stage, the enrollment age for female students is greatly restricted, mostly limited to 15 years old, and they often face dropping out due to factors such as marriage in the later stage. Therefore, for most female students who are able to enter women's schools for learning, their educational level is only limited to elementary school level. The level of popularization of women's education nationwide is still very low [6].

Until May 31, 1898, the first Chinese women's school, Jingzheng Women's School, was established in Shanghai [12]. Subsequently, women's education institutions such as Beijing Women's Normal School, Nanjing Lvning Women's School, Changsha Zhounan Women's School, and Hangzhou Women's Normal School sprung up on the land of China like mushrooms after rain, and modern women's education in China reached a peak.

In the family field at that time, gender equality was advocated, emphasizing autonomy and freedom in marriage, divorce, and celibacy. In the social field, it was advocated for women to participate in political and military activities. During this period, women's vocational education experienced unprecedented development, and women began to enjoy the right and ability to survive in society.

The acceptance of higher education by women means that they have officially gained equal personality and power with men. In the autumn of 1920, Peking University officially admitted the first batch of female students, becoming the pioneer of the university's ban on women [15]. Afterwards, taking for example Peking University, well-known universities in education hubs such as Nanjing and Shanghai also began to recruit female students.

In order to connect with higher education, women's primary and secondary education has also begun to implement coeducation. Female students are beginning to

align with male students in terms of curriculum design, funding sources, and admission qualifications during the primary and secondary school stages.

At the beginning of the establishment of the People's Republic of China, women's education entered a new stage. In 1949, the All China Democratic Women's Federation officially took over the Hebei Provincial Beiping Women's Vocational School, founded by the older generation of women's revolutionaries such as Song Qingling, He Xiangning, Cai Chang, Deng Yingchao, and Kang Keqing. Later, with the approval of the 8th Standing Committee of the All China Women's Federation, it was renamed as the New China Women's Vocational School. In 1995, it was renamed as China Women's College, and in 2002, it was officially transformed into a regular higher education institution (undergraduate) [7].

As the earliest public full-time undergraduate women's ordinary higher education institution approved and filed by the All China Women's Federation and the Ministry of Education, China Women's College consists of 6 colleges and 4 departments, offering 21 undergraduate majors [12].

At the same time, China Women's College, Shandong Women's College, and Hunan Women's College jointly initiated the establishment of the China Women's Higher Education Alliance in 2014, strengthening exchanges and interactions among domestic women's colleges, jointly researching and exploring the laws of women's higher education, integrating and sharing advantageous educational resources, carrying out inter school complementary cooperation, and jointly promoting the reform, development, and growth of women's higher education [12].

Nowadays, there are relatively few women's schools at all stages in China, and they have not become mainstream in the new era of education. Among many schools, the teaching level of women's schools is basically in the middle, and some schools do not have obvious characteristic education, which makes it difficult to attract students to apply (the number of female students applying to some women's universities has decreased). This is among the reasons why outsiders question the necessity of women's schools [17].

Current status of contemporary female education development.

Currently, it has become history that women do not receive education, and gender is no longer the main consideration when choosing schools. Education has also brought all-round changes to women. Firstly, education has broken down the phenomenon of illiteracy among women. In the past in China, women and women were not a valued group and could only survive with the protection of their fathers, brothers, or spouses. This leaves many women without even rudimentary reading and writing abilities, and their lives are filled with ignorance and confusion. The popularization of education has enabled more and more women to acquire basic cultural literacy, broaden their horizons, and have the opportunity to learn new things and pursue their dreams, which has a significant influence on their worldview and outlook on life. Secondly, education provides women with broader employment and development opportunities. Years of patriarchal society have prevented many women from obtaining equal employment and development opportunities. However, with the popularization of education, more women gain access to education, providing them with more independent choices and opportunities to discover their potential and abilities. Women who have received a certain level of education can more easily enter the hall of higher education, receive higher levels of education, and have broader development opportunities. This allows them to break loose from traditional fixed roles, break loose from past constraints, and more fully utilize their personal strengths and talents. Thirdly, women often bear more responsibilities due to their distinct identities (such as mother, wife, and daughter),

and their lives are easily lacking in fun and passion. However, through education, women can get more new knowledge and skills, improve their cognitive level, and promote their personality development. Education makes women's lives more fulfilling and interesting, and gives them the opportunity to better understand and manage their own lives. By continuously receiving education, women can better step out of their tiny circles and move towards a broader world. Fourthly, education has reduced the issues of violence and discrimination faced by women. In traditional social beliefs, women are a vulnerable group who often face various forms of oppression and discrimination in their lives and careers, which has become their biggest concern and pressure [3]. Education is an effective way to improve the status of women, and educated women are more assertive, strong, and independent, making it easier to gain respect and recognition. The related issues of discrimination and violence will also be correspondingly decreased.

The current development of women's education is a long-term result of China's gender equality education policy. However, behind the prosperity of women's education, there are also some risks that can be overlooked. We need to dialectically view the rapid changes in the number of women in post secondary education, which touch on some deep-seated collective issues and gender culture. From the perspective of the education process, current ordinary high schools and universities in China mainly pursue the academic development of students, lack awareness of facing social practice, and have poor ability to solve practical problems. The teaching implementation process lacks real reform and innovation, and still focuses on results evaluation, standardized evaluation, and other methods, with a clear tendency of "emphasizing knowledge over ability". From the results of education, due to the disconnect between knowledge and practice, college graduates believe that their principal challenges in job hunting are insufficient professional skills required for the job position and weak personal comprehensive qualities. In order to solve this problem, more and more students continue to pursue academic development, resulting in an excess of academic qualifications and a devaluation of diplomas [1]. Women are most likely to encounter a "glass ceiling" when seeking employment. In the face of cruel and gender biased market screening mechanisms, they must make themselves better in order to compete on an equal footing with men. Essentially, gender inequality in employment opportunities drives women to choose education to avoid the risk of unemployment. The proportion of women in secondary vocational education has decreased instead of increasing, and continues to decline, accounting for only 41.8 % of current students. In the long-term education process, some students in China have uneven development in morality, intelligence, physical fitness, aesthetics, and labor, emphasizing intellectual education unilaterally, resulting in inconsistent views of students on the brain and body, and a tendency to underestimate physical activity [9]. Regardless of the fact that women have already covered all disciplines in higher education, the proportion of women in various majors has significantly increased. However, overall, there is still a distinct gender preference in the selection of subject categories and majors.

Conclusions. Women's education in China originated in the late 19th century and had a significant impact on breaking loose from the shackles of outmoded ideas and breaking down unequal gender perspectives. Currently, women's education in China continues to develop steadily, and the gender gap has been basically eliminated in the field of elementary education. The gender ratio in compulsory education and high school education is basically the same as the sex ratio at birth, and gender education has basically achieved statistical parity. However, there are also risks behind

the prosperity of female education that cannot be overlooked. Women's education faces challenges and opportunities. Women's education, the discipline construction of women's studies, and women's studies will improve further and play an irreplaceable role in promoting human progress and social development. The advance of women's education is still a long-term and arduous task. The task requires unremitting efforts from all countries.

References:

1. Cheng, Zhongmei & Li, Qingping 2007, 'Woguo yanjiusheng zhaosheng zhong nvsheng bili kuaisu zengzhang de sikao (Reflection on the rapid increase in the proportion of female students in graduate enrollment in China Heilongjiang)'. *Heilongjiang gaojiao yanjiu*, (9), 3.
2. Hadiza, Adamu 2022, 'Women education: meaning and importance', *Global Academic Group*. Available from : <<https://www.globalacademicgroup.com/journals/nact/Hadiza.pdf>>. [12 October 2023].
3. Huizi 2003, 'Cong shuzi kan jiating baoli (Looking at domestic violence from numbers)', *Baike zīshi* (3), 2.
4. Liu, Jiang & Zhang, Wenming 2023, 'Nvxing jiaoyu tupo yu xueli pandeng—dui zhongguo (2001—2020 nian) ben shuo bo jiaoyu xingbie nizhuan xianxiang de yanjiu (Breakthroughs in Women's Education and Academic Climbing: A Study on the Gender Reversal Phenomenon of Undergraduate, Master's, and Doctoral Education in China (2001-2020))', *Zhongguo qingnian yanjiu*. Available from : <<https://doi.org/10.19633/j.cnki.11-2579/d2023.0121>>. [12 October 2023].
5. Lu, Xiaorong 2012, 'Qingmo min chu zhongguo zi ban nvzi xuexiao jiaoyu de tansuo (Exploration of Self run Women's School Education in China during the Late Qing Dynasty and Early Republic of China)', *Kaoshi zhoukan*, 152-153.
6. Lu, Jing 1990, 'Yapian zhanzheng hou jiaohui nv shu zai zhongguo de xingqi (The rise of church girls' schools in China after the Opium War)', *Shilin*, 56-60+22. Available from : <<https://doi.org/CNKI:SUN:LWBI.0.1990-04-009>>. [12 October 2023].
7. Li, Jingti 2008, 'Minguo shiqi nvzi zhiye jiaoyu—yi hebei sheng li nvzi zhiye xuexiao wei li (Women's Vocational Education during the Republic of China Era - Taking Hebei Provincial Women's Vocational School as an Example)', *Suihua xueyuan xuebao*, 46-47. Available from : <<https://doi.org/CNKI:SUN:SHSZ.0208-04-018>>. [12 October 2023].
8. Ma, Yuanyuan 2023, 'Jiaoyu chengdu dui nongcun nvxing hunyin zhuangtai de yingxiang (The impact of education level on the marital status of rural women)'/ *Guo'i gongguan*. Available from : <<https://doi.org/10.16645/j.cnki.cn11-5281/c.2023.15.044>>. [12 October 2023].
9. Sun, Ke, Xiao, Jianying, & Fu, Ping 2020, 'De zhi ti mei lao zai gao zhi xuesheng ketang jiaoxue zhong de ronghe (The integration of morality, intelligence, physical fitness, aesthetics, and labor in classroom teaching for vocational college students)', *Du yu xie (shang, xiayun)*, 017 (017), 11112.
10. Wu, Minxiang 2010, 'Zhongguo jiaoyu zaoqi xiandaihua de dute yuezhang—qingmo nvzi xuetao jiaoshi zhi kaocha (A Unique Movement of Early Modernization of Education in China: An Investigation of Teachers in Women's Schools in the Late Qing Dynasty)', *Jiaoyu kexue wenzhai*, 66-68.
11. Wang, Xiaohui 2012, 'Wenhua baquan, jiaoyu kongzhi yu nvxing jiefang—dui jindai zhongguo jiaohui nv xue de lishi kaocha (Cultural Hegemony, Educational Control, and Women's Liberation: A Historical Study of Modern Chinese Church Women's Studies)', *Huadong shifan daxue xuebao (jiaoyu kexue ban)*, 88-94. Available from : <<https://doi.org/CNKI:SUN:HDXK.0.201>>. [12 October 2023].
12. Wang, Meixiu 2001, 'Zhongguo jindai shehui zhuanxing yu nvzi jiaoyu de fa zhan (The Transformation of Modern Chinese Society and the Development of Women's Education)', *Bei'ing daxue xuebao (zhixue shehui kexue ban)*, (03): 87-94.
13. Yang, Juhua 2023, 'Gaodeng jiaoyu yu nuxing chuhun nianling: Shuang lujing de lilun sikao (Higher Education and Women's First Marriage Age: A Theoretical Reflection on Dual Paths)', *Shandong nvzi xueyuan xuebao*.

14. You, Yun & Nussey, Charlotte 2022, 'The recurrence of 'ignorance is women's virtual': 'Left over women' and constructing 'ideal' levels of female education in China', *Gender and Education*, (8).
15. Yan, Chen 2017, 'Chongpo daxue "nv jin" di yi ren (The first person to break the "women's ban" in universities)', *Wenshi jinghua*, 62-64.
16. *Women: Greater Beneficiaries of China's Educational Development* 2019, Hunan Daily New Media. Available from : https://www.baidu.com/link?url=E2gmOYaiVrZOdHwUNmhLtFhCe5XDsyVbis2hcPb8XWYkRABG3TLN3cEdnSQoh_pqrUQa0B2ho5h33Av8YLMFqoAZ4KlFYGxp1q3RDVyxcr-8d9LaGOWuP4ny37m6Ma&wd=&eqid=d4dd42660003a0000003642923f2. [12 October 2023].
17. *The Difficulties and Capabilities of Centenary Girls' Schools* 2022, EDU INSIGHT. Available from : https://www.baidu.com/link?url=NHoVtwkOJ3kN1UzGP8HdBpRxj22Jl4Y5RLO6TSCIBBCIvRcQ19UokoQbgsZR87iZOx5IBrtlpIH7_tU5kR9a__&wd=&eqid=e954648b000e6766000000036429339a. [20 October 2023].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-4

УДК 130.123.3:111.852](706)

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ДУХОВНИМ ЖИТТЯМ СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИСТОСТІ

*HISTORICAL DEVELOPMENT OF ARTISTIC CREATIVITY AND ITS
RELATIONSHIP WITH SPIRITUAL LIFE OF SOCIETY AND PERSONALITY*

**Р. М. Богачев
Г. М. Костроміна
Т. П. Руденко**

Актуальність теми дослідження. Творча діяльність завжди спрямована на створення нових матеріальних та духовних цінностей. Цінності, які створюються в процесі художньої творчості мають вічний характер. Художня творчість відображає свободу людського духу в його істині, красі. Це неповторна, унікальна діяльність, яка доповнює надбання минулого, привносить нове та збагачує загальну культуру людства. У художній творчості відбувається самовираження і самореалізація особистості, розкривається її духовний зміст.

Художня творчість розширює світогляд, твори мистецтва сприяють пізнанню та освоєнню дійсності, формуванню естетичних цінностей, а цінності є необхідними для гармонійного

Urgency of the research. Creative activity is always aimed at creating new material and spiritual values. Values that are created in the process of artistic creation are eternal. Artistic creativity reflects the freedom of the human spirit in its truth and beauty. This is a unique, unique activity that complements the heritage of the past, brings new things and enriches the general culture of mankind. In artistic creativity, self-expression and self-realization of the individual takes place, its spiritual meaning is revealed.

Artistic creativity expands the worldview, works of art contribute to the knowledge and development of reality, the formation of aesthetic values, and values are necessary for the harmonious development of the personality.

розвитку особистості.

Постановка проблеми. Проблема художньої творчості завжди була у центрі уваги філософів, митців, представників естетичної думки. Розвиток художньої творчості має тривалу історію, тому теоретичне обґрунтування та осмислення основних естетичних категорій відбувалося через еволюцію художнього процесу. Дослідженням художньої творчості присвячено багато наукових робіт, але деякі розглянуті поняття потребують перегляду та уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість досліджується у працях Д. Алфімова, І. Волощук, Б. Новікова, В. Моляки, В. Шинкарука та інших науковців. Творчі здібності, творча уява, творче мислення, особливості художнього освоєння дійсності розглянуто у працях Н. Ашаренкової, Н. Барвіної, О. Босенка, І. Волкової, А. Канарського, С. Крамської, Л. Левчук, В. Моляки, С. Садовенко, М. Поповича тощо. Художня цінність мистецтва розглядається у працях Д. Кучерюка, В. Панченко, О. Оніщенко.

Психологію творчості, особливості художньої діяльності вивчали як вітчизняні так і зарубіжні науковці: І. Бех, Н. Гавриш, Г. Костюк, С. Максименко, Д. Ніколенко, В. Роменець, Т. Рібо, К. Тейлор.

Дане дослідження потребувало звернутися до праць філософів минулого Платона, Аристотеля, Ф. Бекона, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Ф. Шеллінга, Ф. Шіллера, Г. Гегеля, західноєвропейських науковців XIX-XX століття: А. Бергсона, А. Шопенгауера, К. Юнга, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Г. Спенсера та праць українських дослідників В. Андрущенко, Л. Губерського, А. Канарського, М. Михальченка, М. Поповича.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розгляді історичного розвитку художньої творчості та визначенні особливостей, механізмів її функціонування, взаємодії матеріального та духовного на різних етапах її становлення. Для цього необхідно розглянути філософську та естетичну думку минулого: проаналізувати філософські пошуки мисли-

Target setting. The problem of artistic creativity has always been in the center of attention of philosophers, artists, representatives of aesthetic thought. The development of artistic creativity has a long history, so the theoretical justification and understanding of the main aesthetic categories took place through the evolution of the artistic process. Many scientific works are devoted to the study of artistic creativity, but some of the considered concepts need revision and clarification.

Actual scientific researches and issues analysis. Creativity is explored in the works of D. Alfimov, I. Voloshchuk, B. Novikov, V. Molyaka, V. Shinkaruk and other scientists. Creative abilities, creative imagination, creative thinking, features of artistic mastering of reality are considered in the works of N. Asharenkova, N. Barvina, O. Bosenko, I. Volkova, A. Kanarsky, S. Kramaska, L. Levchuk, V. Molyaka, S. Sadovenko, M. Popovycha, etc. The artistic value of art is considered in the works of D. Kucheryuk, V. Panchenko, and O. Onishchenko.

The psychology of creativity and the peculiarities of artistic activity were studied by both domestic and foreign scientists: I. Bech, N. Gavrish, G. Kostyuk, S. Maksimenko, D. Nikolenko, V. Romenets, T. Ribault, K. Taylor.

This research needed to turn to the works of philosophers of the past Plato, Aristotle, F. Bacon, J.-Zh. Rousseau, I. Kant, F. Schelling, F. Schiller, G. Hegel, Western European scientists of the 19th and 20th centuries: A. Bergson, A. Schopenhauer, K. Jung, E. Husserl, M. Heidegger, G. Spencer and works Ukrainian researchers V. Andrushchenko, L. Guberskyi, A. Kanarskyi, M. Mikhalchenko, M. Popovych.

The research objective. The purpose of the research is to consider the historical development of artistic creativity and to determine its features, mechanisms of its functioning, the interaction of the material and the spiritual at various stages of its formation. For this, it is necessary to consider the philosophical and aesthetic thought of the past: to analyze the philosophical searches of the thinkers of

мелів античності, естетичні погляди філософів доби Середньовіччя, Відродження, Нового часу, концепції німецької класичної філософії, некласичну філософію – ірраціональні підходи до художньої творчості та сучасне осмислення естетичних поглядів, сутності естетичних почуттів. Також необхідно розглянути як художня творчість взаємопов'язана з духовним життям суспільства та особистості.

Виклад основного матеріалу. На ранніх етапах розвитку людства вже з'являються художні форми, які є невід'ємною складовою культури. Відображення в міфотворчості різних видів діяльності людини розкривало характер відношень між людьми, підкреслювало їх творчий початок. Античність визначила проблематику художньої творчості. Піфагор розробляє вчення про еврирмію – співзвуччя в поезії і музиці та визначає здібність людини долучатися до гармонії і ритмів космосу. Сократ підкреслював здібність художника передавати стани людської душі, вважав, що мистецтво, зокрема, скульптура передає подібність образів живих людей. Світ ідей Платона – це спроба філософа пов'язати природу художніх форм зі світом людського буття.

Термін художня творчість починає вживатися у середньовіччі. У Західній Європі поступово посилюється увага художньої творчості до реального світу. Естетична свідомість середньовіччя не виключала будь-яке самовираження, якщо воно походить від душі. Вважалося, що воно не порушує релігійні догмати. Тому, такий погляд був притаманний багатьом художникам, скульпторам, архітекторам цієї доби.

Художня уява Відродження поєднала речі, які не поєднуються: з одного боку підноситься чуттєве, а з іншого втілюється духовне; обожнюється людське та до рівня людського спускається божественне. Віра в безмежні можливості людини. Ця епоха переосмислила культуру античності і середньовіччя, накопичила багатий художній матеріал та втілила свої критерії краси і досконалості, що створило передумови розмежування

antiquity, the aesthetic views of the philosophers of the Middle Ages, the Renaissance, and the New Age, the concepts of German classical philosophy, non-classical philosophy - irrational approaches to artistic creativity and the modern understanding of aesthetic views, the essence of aesthetic feelings. It is also necessary to consider how artistic creativity is interconnected with the spiritual life of society and the individual.

The statement of basic materials. At the early stages of human development, artistic forms that are an integral part of culture already appear. The reflection in myth-making of various types of human activity revealed the nature of relations between people, emphasized their creative beginning. Antiquity defined the problems of artistic creativity. Pythagoras develops the doctrine of eurythmy - consonance in poetry and music and defines the human ability to join the harmony and rhythms of the cosmos. Socrates emphasized the artist's ability to convey the states of the human soul, believed that art, in particular, sculpture conveys the similarity of the images of living people. Plato's world of ideas is the philosopher's attempt to connect the nature of artistic forms with the world of human existence.

The term artistic creativity begins to be used in the Middle Ages. In Western Europe, the attention of artistic creativity to the real world is gradually increasing. The aesthetic consciousness of the Middle Ages did not exclude any self-expression, if it comes from the soul. It was believed that it does not violate religious tenets. Therefore, this view was characteristic of many artists, sculptors, architects of this era.

The artistic imagination of the Renaissance combined things that do not combine: on the one hand, the sensual is exalted, and on the other, the spiritual is embodied; the human is deified and the divine descends to the human level. Belief in the limitless possibilities of man. This era rethought the culture of antiquity and the Middle Ages, accumulated rich artistic material and embodied its criteria of beauty and perfection, which created the prerequisites for distinguishing the principles of pleasure and moral benefit, sensuality and reason, and determined the

принципів задоволення і моральної користі, чуттєвості та розуму та визначила рух естетичної думки епохи Нового часу.

Для свідомості Нового часу притаманна щира віра в безмежні можливості розуму, сили самої людини. XVII-XVIII століття є часом співіснування протилежних уявлень про природу людини, мистецтва та світо-будови. Ця доба характеризується теоретичним осмисленням мистецтва, формуються нові поняття та категорії.

Естетичні погляди представників німецької класичної філософії представлені теоретичними концепціями І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шіллера, Ф. Шеллінга. Мистецтво у І. Канта є сферою незацікавленого, безкорисного духу, "доцільність без цілі". Ф. Шеллінг підкреслює, що робота художника завжди є унікальною. Художня творчість у Г. Гегеля розглядається як взаємодія матеріального і духовного, а їх співвідношення призводить до превалювання духовного – до максимального розвитку рефлексії.

Художня творчість у некласичній філософії є багатогранною та різноманітною. Звільнення від вольової залежності, за А. Шопенгауером, дозволяє людині не тільки пізнавати світ, але й позбавляє її від страждань. Мистецтво стає нагородою генію за його самотність і страждання. Їх подолання відбувається в художній творчості завдяки бажаній свободі, яку реалізує художник. Ідея зближення мистецтва і гри постає у центрі філософії позитивізму, зокрема у О. Конта, Г. Спенсера.

У XX столітті набувають поширення ідеї інтуїтивізму, психоаналізу, екзистенціалізму, герменевтики, аналітичної психології. К. Юнг розробляє типологію творчого процесу, наголошує на незалежності та автономності художника у культурному середовищі. А. Бергсон наголошує на інтуїції як основній рушійній силі художньої творчості. К. Леві Строс, М. Фуко, Р. Якобсон проголошують текст головним об'єктом дослідження, а в якості тексту постає культура, мистецтво, мова, наука, релігія, міфологія.

movement of aesthetic thought of the New Age.

Sincere belief in the limitless possibilities of the mind, the strength of the person himself is inherent in the consciousness of the New Age. The 17th-18th centuries are a time of coexistence of opposite ideas about the nature of man, art and the world. This age is characterized by a theoretical understanding of art, new concepts and categories are formed.

The aesthetic views of representatives of German classical philosophy are represented by the theoretical concepts of I. Kant, H. Hegel, F. Schiller, and F. Schelling. Art in I. Kant is the sphere of a disinterested, useless spirit, "expediency without a goal". F. Schelling emphasizes that an artist's work is always unique. Artistic creativity in H. Hegel is considered as an interaction of the material and the spiritual, and their relationship leads to the predominance of the spiritual - to the maximum development of reflection.

Artistic creativity in non-classical philosophy is multifaceted and diverse. Freedom from voluntary dependence, according to A. Schopenhauer, allows a person not only to learn about the world, but also relieves him of suffering. Art becomes the reward of the genius for his loneliness and suffering. Their overcoming takes place in artistic creativity thanks to the desired freedom realized by the artist. The idea of convergence of art and play appears in the center of the philosophy of positivism, in particular in O. Comte, H. Spencer.

In the 20th century, the ideas of intuitionism, psychoanalysis, existentialism, hermeneutics, and analytical psychology spread. K. Jung develops a typology of the creative process, emphasizes the independence and autonomy of the artist in the cultural environment. A. Bergson emphasizes intuition as the main driving force of artistic creativity. K. Levi Strauss, M. Foucault, and R. Jacobson declare the text to be the main object of research, and culture, art, language, science, religion, and mythology appear as the text.

The artistic creativity of each era is presented in various forms. The aesthetic consciousness of each historical period was

Художня творчість кожної епохи представлена різноманітними формами. Естетична свідомість кожного історичного періоду формувалася під впливом творчих практик всіх видів мистецтва. У творчості кожен митець виразно розкриває свої вподобання, світогляд. Як зазначає Н. Барвіна, відбувається безкорисне ставлення митця до об'єкту пізнання, "творче сприйняття світу та перетворення його за законами краси" [1, с. 44].

В. Моляко підкреслює, що призначення талановитої особистості обумовлене "рівнем свідомості, сферою духовних та матеріальних потреб", на творчість впливає її "система ціннісних орієнтацій" [8]. Сприймаючи твори мистецтва, людина розвиває у собі психічні процеси, які проявляються у художньому акті співтворчості. С. Шандрук підкреслює, що творчість є "найвища форма активності свідомості особистості, котра уможливорює створення якісно нових, оригінальних, неповторних, культурних соціально значимих матеріальних та духовних цінностей" [10, с. 89].

Розвиток художньої творчості відбувається в загальному потоці історії, творча діяльність взаємопов'язана з духовним життям суспільства та особистості. Особистість реалізує свій задум, втілює мрії у творах мистецтва. Творча особистість приймає, безпосередньо, участь у становленні духовної культури суспільства, вона вивчає минуле і здатна спроектувати майбутнє.

Висновки. Уперше розуміння творчості було закладено Платоном, у добу античності виникає концепція упорядкованого космосу, утверджується гармонія, краса, наслідування природи. Творчість у християнському богослов'ї постає як ідея божественного творіння світу. Художня творчість привертає увагу філософів Відродження, Нового часу, до неї звертаються представники німецької класичної філософії та ірраціональних філософських напрямків. Теоретичне оформлення проблеми художньої творчості в естетичній науці припадає на кінець XIX початок XX століття. Сучасний

formed under the influence of creative practices of all types of art. In his work, each artist clearly reveals his preferences, worldview. As N. Barvina notes, there is a useless attitude of the artist to the object of knowledge, "creative perception of the world and its transformation according to the laws of beauty" [1, p. 44].

V. Molyako emphasizes that the appointment of a talented individual is determined by the "level of consciousness, the sphere of spiritual and material needs", creativity is influenced by her "system of value orientations" [8]. Perceiving works of art, a person develops mental processes in himself, which are manifested in the artistic act of co-creation. S. Shandruk emphasizes that creativity is "the highest form of activity of the individual's consciousness, which enables the creation of qualitatively new, original, unique, cultural, socially significant material and spiritual values" [10, p. 89].

The development of artistic creativity takes place in the general flow of history, creative activity is interconnected with the spiritual life of society and the individual. Personality realizes his plan, embodies dreams in works of art. A creative personality directly participates in the formation of the spiritual culture of society, it studies the past and is able to project the future.

Conclusions. For the first time, the understanding of creativity was laid by Plato, in the days of antiquity, the concept of an ordered cosmos arose, harmony, beauty, and imitation of nature were established. Creativity in Christian theology appears as the idea of divine creation of the world. Artistic creativity attracts the attention of philosophers of the Renaissance and the New Age, representatives of German classical philosophy and irrational philosophical trends turn to it. The theoretical formulation of the problem of artistic creativity in aesthetic science dates back to the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Modern philosophical

філософський дискурс також цікавлять проблеми художньої творчості.

Художня творчість є відображенням окремої обдарованої особистості, її цінностей, які передаються людині, транслюються наступним поколінням у вигляді художньо-образної мови мистецтва.

Художня творчість збагачує духовний світ як окремої особистості так і духовну культуру людства.

Ключові слова: художня творчість, естетичні погляди, мистецтво, художнє сприйняття, творча уява, художній твір, художня цінність мистецтва, творча діяльність, духовна культура, суспільство, особистість.

discourse is also interested in the problems of artistic creativity.

Artistic creativity is a reflection of an individual gifted personality, its values, which are transmitted to a person, are broadcast to the next generation in the form of artistic and figurative language of art.

Artistic creativity enriches the spiritual world of both an individual and the spiritual culture of humanity.

Key words: artistic creativity, aesthetic views, art, artistic perception, creative imagination, artistic work, artistic value of art, creative activity, spiritual culture, society, personality.

Актуальність теми дослідження. Творча діяльність завжди спрямована на створення нових матеріальних та духовних цінностей. Цінності, які створюються в процесі художньої творчості мають вічний характер. Художня творчість відображає свободу людського духу в його істині, красі. Це неповторна, унікальна діяльність, яка доповнює надбання минулого, привносить нове та збагачує загальну культуру людства. У художній творчості відбувається самовираження і самореалізація особистості, розкривається її духовний зміст.

У творчості людина реалізує особисту свободу, розвиває естетичний смак, творчу уяву, вміння мислити асоціативно, поєднувати різні види діяльності та отримувати задоволення від життя, вибудовує гармонійні стосунки зі світом. Художня творчість розширює світогляд, твори мистецтва сприяють пізнанню та освоєнню дійсності, формуванню естетичних цінностей, а цінності є необхідними для гармонійного розвитку особистості.

Постановка проблеми. Проблема художньої творчості завжди була у центрі уваги філософів, митців, представників естетичної думки. Розвиток художньої творчості має тривалу історію, тому теоретичне обґрунтування та осмислення основних естетичних категорій відбувалося через еволюцію художнього процесу. Дослідженням художньої творчості присвячено багато наукових робіт, але деякі розглянуті поняття потребують перегляду та уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість досліджується у працях Д. Алфімова, І. Волощук, Б. Новікова, В. Моляки, В. Шинкарука та інших науковців. Творчі здібності, творча уява, творче мислення, особливості художнього освоєння дійсності розглянуто у працях Н. Ашаренкової, Н. Барвіної, О. Босенка, І. Волкової, А. Канарського, С. Крамської, Л. Левчук, В. Моляки, С. Садовенко, М. Поповича тощо. Художня цінність мистецтва розглядається у працях Д. Кучерюка, В. Панченко, О. Оніщенко. Сутність естетичних почуттів досліджували О. Босенко, Д. Говорун. Осмисленню естетичних поглядів присвячені праці Л. Левчук, В. Панченко.

Психологію творчості, особливості художньої діяльності вивчали як вітчизняні так і зарубіжні науковці: І. Бех, Н. Гавриш, Г. Костюк, С. Максименко, Д. Ніколенко, В. Роменець, Т. Рібо, К. Тейлор.

Дане дослідження потребувало звернутися до праць філософів минулого

Платона, Аристотеля, Ф. Бекона, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Ф. Шеллінга, Ф. Шиллера, Г. Гегеля, західноєвропейських науковців XIX-XX століття: А. Бергсона, А. Шопенгауера, К. Юнга, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Г. Спенсера та праць українських дослідників В. Андрущенка, Л. Губерського, А. Канарського, М. Михальченка, М. Поповича.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у розгляді історичного розвитку художньої творчості та визначенні особливостей, механізмів її функціонування, взаємодії матеріального та духовного на різних етапах її становлення. Для цього необхідно розглянути філософську та естетичну думку минулого: проаналізувати філософські пошуки мислителів античності, естетичні погляди філософів доби Середньовіччя, Відродження, Нового часу, концепції німецької класичної філософії, неklasичну філософію – ірраціональні підходи до художньої творчості та сучасне осмислення естетичних поглядів, сутності естетичних почуттів. Також необхідно розглянути як художня творчість взаємопов'язана з духовним життям суспільства та особистості.

Виклад основного матеріалу. На ранніх етапах розвитку людства вже з'являються художні форми, які є невід'ємною складовою культури. Відображення в міфотворчості різних видів діяльності людини розкривало характер відношень між людьми, підкреслювало їх творчий початок. Так, Орфей силою мистецтва намагається подолати межі людських можливостей – повернути із царства мертвих Еврідіку. Аполлон вражає світ своїми художніми здібностями, Гефест винаходами, створенням речей для богів та героїв, а культ Діоніса у формі комедії і трагедії визначив людську самодіяльність, де людина була, навіть, поставлена вище за богів. Людина античного поліса почувала себе у безпеці, її права, справедливості суспільних відносин були захищені, звідси, розвиваються такі форми творчості, які вирізняються взаємопроникненням об'єктивного і суб'єктивного, ліричного і епічного. У період розквіту античного полісу відсутнє розмежування між індивідуальними прагненнями людини та суспільними цілями, а естетична свідомість класичної античності не поділялася на масову та елітарну.

Античність визначила проблематику художньої творчості. Піфагор розробляє вчення про евритмію – співзвуччя в поезії і музиці та визначає здібність людини долучатися до гармонії і ритмів космосу. Сократ підкреслював здібність художника передавати стани людської душі, вважав, що мистецтво, зокрема, скульптура передає подібність образів живих людей. Естетичні роздуми ранньої античності ставили питання щодо співвідношення мистецтва і дійсності, як першообраз відповідає його зображенню в художній формі. Світ ідей Платона – це спроба філософа пов'язати природу художніх форм зі світом людського буття. Філософ підкреслює виховний вплив мистецтва на людину. Аристотель підкреслює важливе значення праці для формування таланту особистості. Призначення мистецтва полягає в передачі внутрішнього змісту речей, головним є не підробка їх видимості, а дійсне відтворення життя. Роздуми про співвідношення виразних властивостей дійсності і мистецтва знайшли своє втілення в його теорії мімезису. Перетворення дійсності, на думку Аристотеля, повинно відбуватися у напрямку більш яскравого її опису, здійсненого фантазією художника, а спілкування з мистецтвом здатне надавати людині відчуття душевного просвітлення. Чуттєве зображення дійсності у творах мистецтва облагороджується духовністю ідеї, що її пронизує.

Термін художня творчість починає вживатися у середньовіччі. Візантійська естетика відмічала строгу канонічність, як в ієрархії кольорів, так і

в прийомах зображення. У Західній Європі поступово посилюється увага художньої творчості до реального світу. Стає зрозумілим, чому багато митців залишили Візантію та змогли реалізувати себе в Західній Європі, де не так відчувався гніт жорстких канонів. Естетична свідомість середньовіччя не виключала будь яке самовираження, якщо воно походить від душі. Вважалося, що воно не порушує релігійні догмати. Тому, такий погляд був притаманний багатьом художникам, скульпторам, архітекторам цієї доби.

Художня уява Відродження поєднала речі, які не поєднуються: з одного боку підноситься чуттєве, а з іншого втілюється духовне; обожнюється людське та до рівня людського спускається божественне. Ренесанс подарував життя таким зразкам і формам творчості, які продемонстрували можливість поєднання ідеально-уявного та реалістичного. Художня практика епохи Відродження, яка включала три періоди, дозволяє розглянути закономірності розвитку художньої творчості та визначити її основні механізми. Майстер Мікеланджело Буонарроті в прагненні досягнути абсолютну гармонію навмисно порушує природні пропорції в зображенні людського тіла. А Леонардо да Вінчі велику увагу приділяє законам перспективи, числовій симетрії, пропорції. Віра в безмежні можливості людини призвела до переконання про існування деяких абсолютних правил для створення ідеальних мистецьких творів. Ця епоха переосмислила культуру античності і середньовіччя, накопичила багатий художній матеріал та втілила свої критерії краси і досконалості, що створило передумови розмежування принципів задоволення і моральної користі, чуттєвості та розуму та визначила рух естетичної думки епохи Нового часу.

Для свідомості Нового часу притаманна щира віра в безмежні можливості розуму, сили самої людини. XVII-XVIII століття є часом співіснування протилежних уявлень про природу людини, мистецтва та світобудови. Посилюється інтерес до унікальності індивідуального досвіду, внутрішнього світу особистості, особливостей формування художніх установок. Ця доба характеризується теоретичним осмисленням мистецтва, формуються нові поняття та категорії.

Естетичні погляди представників німецької класичної філософії представлені теоретичними концепціями І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Шиллера, Ф. Шеллінга. Діяльність уяви, вважає Кант, втілюється у мистецтві. Мистецтво має в собі можливості багатого асоціативності, воно пробуджує уяву та надсилає нові імпульси грі наших внутрішніх сил. Через художнє сприйняття, шляхом заглиблення у світ художньої сотворчості людина здатна виправити недосконалість своєї сутності. Геній за Кантом, має вроджену розвинену уяву, він підкреслює, що не всі мають таку здібність і вона не обмежується ніякими апріорно заданими правилами. Сам митець обумовлює оригінальність та новизну власних творів. Мистецтво у філософа є сферою незацікавленого, безкорисного духу, "доцільність без цілі", не замінною формою людської діяльності, ціль якої визначається переведенням ідей розуму у сферу чуттєвого споглядання.

Ф. Шеллінг розглядає мистецтво як гру уяви, а художня творчість, безпосередньо, залежить від здібності уявляти. Ф. Шеллінг є одним із засновників естетики романтизму. А для естетики романтизму центральною є проблема творчості і творчої особистості. Філософ підкреслює, що краса творів мистецтва не вичерпується лише однією моральною сутністю ідеалів, які вони утверджують. Робота художника завжди є унікальною.

Подолання романтичної точки зору на художню творчість було здійснене

Г. Гегелем. Особливість мистецтва, вважає Гегель полягає у можливості людини як духовної істоти подвоювати себе в тих образах зовнішнього світу, які вона створює в процесі художньої творчості. Людина здатна втілювати свій внутрішній зміст у твори мистецтва, при цьому вона зберігає себе як цілісність. Художня творчість розглядається у філософа як взаємодія матеріального і духовного, а їх співвідношення призводить до превалювання духовного – до максимального розвитку рефлексії.

Художня творчість у некласичній філософії є багатогранною та різноманітною. Звільнення від вольової залежності, за Шопенгауером, дозволяє людині не тільки пізнавати світ, але й позбавляє її від страждань. Головним засобом пізнання дійсності він вважав споглядання. Розробляючи поняття споглядання і форми споглядального відношення до мистецтва філософ у своїх поглядах наближується до Сходу. Музику як вид творчості, А. Шопенгауер ставив максимально високо, вважав, що вона здатна позбавити людину від земних страждань. Мистецтво стає нагородою генію за його самотність і страждання. Їх подоланням відбувається в художній творчості завдяки бажаній свободі, яку реалізує художник.

Прихильники теорії емпатії Р. Фішер, Т. Ліппс, В. Вундт вважають співпереживання вродженою духовною здібністю людини, яка здатна співчувати іншим, проявляти співстраждання, що є основою естетичного споглядання та естетичного задоволення. Психологічна естетика приділяє велику увагу фантазії, розглядає зв'язок мистецтва і гри. Ідея зближення мистецтва і гри постає також у центрі філософії позитивізму, зокрема у О. Конта, Г. Спенсера. З появою гештальтпсихології затверджується принцип цілісності сприйняття об'єкта – цілісна форма, конфігурація, структура. Збагачуються наукові уявлення про процеси сприйняття, зокрема, художнього сприйняття.

У ХХ столітті набувають поширення ідеї інтуїтивізму, психоаналізу, екзистенціалізму, герменевтики, аналітичної психології. К. Юнг важливу роль відводить уяві, образи якої обумовлені архетипами, що успадковуються, містяться у психіці людини з моменту її народження. Досліджуючи художню творчість митців, К. Юнг розробляє типологію творчого процесу, наголошує на незалежності та автономності художника у культурному середовищі. А. Бергсон наголошує на інтуїції як основній рушійній силі художньої творчості. Як вроджена здібність людини інтуїція, вважає філософ, здатна реалізовувати свій пізнавальний та творчий потенціал. Представники герменевтики Ф. Шляєрмахер, В. Гумбольдт, В. Дільтей вважають, що художній текст може бути незрозумілим для сучасників і наступним поколінням, але навіть історичний проміжок часу не є перешкодою тому, щоб відшукалося співпадіння інтенцій суб'єкта, який його інтерпретує і самого тексту. Це стає можливим завдяки замаскованим у тексті словам-знакам, які описують переживання автора та свідчать про його емоційно-інтелектуальний досвід пізнання світу. Не маючи можливість щось змінити у тексті, який написаний іншою людиною, можна надати йому нового сенсу. Таке знайомство з текстом збагачує наше знання про сучасну автору епоху, розкриває реальність, в якій жив і творив автор. К. Леві Строс, М. Фуко, Р. Якобсон також проголошують текст головним об'єктом дослідження, а в якості тексту постає культура, мистецтво, мова, наука, релігія, міфологія.

Художня творчість кожної епохи представлена різноманітними формами. Естетична свідомість кожного історичного періоду формувалася під впливом творчих практик всіх видів мистецтва. У творчості кожен митець виразно

розкриває свої вподобання, світогляд. Як зазначає Н. Барвіна, відбувається безкорисне ставлення митця до об'єкту пізнання, “творче сприйняття світу та перетворення його за законами краси” [1, с. 44]. М. Марчепок, М. Ховрич також зазначають, що художня творчість – це “творчість за законами краси, що притаманна тією чи іншою мірою всім видам продуктивної людської діяльності. У концентрованому вигляді вона знаходить своє вираження у створенні творів мистецтва” [7, с. 253]. Категорія краси є не простим поняттям. На думку О. Гук, “Краса визначається змістом речей і явищ у практичному житті людей, а виявляється за допомогою звуків, кольорів, форм” [5, с. 194].

Кожен митець намагається здійснити найзаповітніші мрії, розвинена уява, фантазія є необхідними для творчого процесу. Поєднання таланту та працелюбності стає для художника “непохитною формулою успіху в мистецтві” [3, с. 64]. В. Моляко підкреслює, що призначення талановитої особистості обумовлене “рівнем свідомості, сферою духовних та матеріальних потреб”, на творчість впливає її “система ціннісних орієнтацій” [8]. Сприймаючи твори мистецтва, людина розвиває у собі психічні процеси, які проявляються у художньому акті співтворчості. С. Крамська та О. Руденко підкреслюють, що кожна особистість має “художньотворчий ресурс”, який вони розглядають як “можливість майбутньої реалізації особистості в умовах творчої діяльності, що має світоглядну спрямованість”, він “обумовлений індивідуально-психологічними особливостями особистості й формується у процесі становлення життєвого і креативного досвіду” [6, с. 465].

С. Шандрук підкреслює, що творчість є “найвища форма активності свідомості особистості, котра уможливорює створення якісно нових, оригінальних, неповторних, культурних соціально значимих матеріальних та духовних цінностей” [10, с. 89]. Естетична свідомість та естетичний досвід людства накопичувався роками та втілювався у різних видах художньої творчості, релігії, повсякденному житті людини. Естетична свідомість є “важливою умовою організації життєдіяльності особистості за законами краси”. Вона “забезпечує розвиток гармонійної особистості, впливає на становлення і збагачення її фізичних, психологічних, духовних, творчих сил і можливостей” [4, с. 29].

Досліджуючи формування естетичних поглядів, О. Босенко радить зосередити увагу на “понятті про естетичну цінність, гармонію, ідеал, іронію, смак, почуття, творчість, про форму і образ” [2, с. 94]. Естетична свідомість забезпечує розвиток таких якостей людини як прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, власний естетичний досвід сприяє естетичному пізнанню, збагачує духовну культуру людини. Як зазначає С. Садовенко “у людини, з дитинства залученої до мистецтва, змінюється весь устрій життя”. “Здебільшого духовні зміни в людині глибше і багатогранніше екстраполюються на взаємини з природою, мистецтвом, оточуючими людьми” [9, с. 54].

Розвиток художньої творчості відбувається в загальному потоці історії, творча діяльність взаємопов'язана з духовним життям суспільства та особистості. У творчій діяльності завжди превалує духовне. Особистість реалізує свій задум, втілює мрії у творах мистецтва. На початку творчості особистість отримує знання, розвиває навички, опановує професію, тоді як у роки творчої зрілості їй необхідно удосконалювати художні досягнення, зростають вимоги до власної майстерності, підвищується відповідальність перед глядачем, слухачем тощо. Творча особистість приймає, безпосередньо, участь у становленні духовної культури суспільства, вона вивчає минуле і здатна спроектувати майбутнє.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Уперше розуміння творчості було закладено Платоном, у добу античності виникає концепція упорядкованого космосу, утверджується гармонія, краса, наслідування природи. Творчість у християнському богослов'ї постає як ідея божественного творіння світу. Художня творчість привертає увагу філософів Відродження, Нового часу, до неї звертаються представники німецької класичної філософії та ірраціональних філософських напрямків. Теоретичне оформлення проблеми художньої творчості в естетичній науці припадає на кінець XIX початок XX століття. Сучасний філософський дискурс також цікавлять проблеми художньої творчості.

Художня творчість є відображенням окремої обдарованої особистості, її цінностей, які передаються людині, транслюються наступним поколінням у вигляді художньо-образної мови мистецтва. Завдяки мистецтву людина примножує свій індивідуальний досвід. Художня творчість гармонізує відносини людини з навколишнім світом.

Художня творчість виступає як інструментом пізнання так і знаряддям перетворення об'єктивної дійсності. У творчій діяльності людина змінює не лише навколишній світ, але й самовдосконалюється. Художня творчість збагачує духовний світ як окремої особистості так і духовну культуру людства.

Список використаних джерел:

1. Барвіна, НО 2016, 'Художньо-естетична потреба як духовна домінанта сучасної вищої освіти', *Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць, Східноукр. Національний ун-т ім. В. Даля*, № 5 (74), с. 38-52.
2. Босенко, ОВ & Пучков АО 2013, 'Статті з естетики та поетики у другому томі "Європейського словника філософій"', *Сучасні проблеми художньої освіти в Україні*, Київ, № 8, с. 94-99.
3. Бражник, ОВ 2010, 'Закономірності існування творчої особистості', *Теорія і практика творчості*, Львів: *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, № 21, с. 63-71.
4. Бутенко, В & Бутенко Н, 2020, 'Естетична свідомість як умова організації життєдіяльності особистості за законами краси', *Молодь і ринок*, № 3-4 (182-183), с. 23-29.
5. Гук, ОФ 2013, 'Теоретичні передумови формування естетичної культури', *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: збірник наук. праць Національний ун-т ім. Тараса Шевченка*, Київ: *Фенікс*, № 18, с. 193-199.
6. Крамська, С, Руденко, О 2020, 'Значущість художньо-творчого ресурсу у професійному становленні вокаліста: мистецько-історичний погляд', *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, № 8 (102), с. 457-467.
7. Марчепок, ММ & Ховрич, МО 2012, 'Поняття художньо-технічної творчості в психолого-педагогічній літературі', *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*; гол. ред.. Носко, МО. Чернігів: *ЧНПУ*, №. 100, с. 252-254.
8. Моляко, ВО 2004, 'Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини', *Практична психологія та соціальна робота*, Житомир: *Вид-во ЖДУ ім. І. Франка*, № 8, с. 1-4.
9. Садовенко, СМ 2014, 'Самодіяльна художня творчість: культурологічні аспекти концептуалізації', *Культура і сучасність. Культурологія*, № 1, с. 53-60.
10. Шандрук, С 2015, 'Творчість як употужнення здібностей особистості', *Психологія і суспільство*, № 1, с. 86-91.

References:

1. Barvina, NO 2016, 'Khudozhno-estetychna potreba yak dukhovna dominanta suchasnoi vyshchoi osvity (Artistic and aesthetic need as a spiritual dominant of modern higher education)', *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka : zbirnyk naukovych prats Skhidnoukr. Natsionalnyi un-t im. V. Dalia*, № 5 (74), s. 38-52.
2. Bosenko, OV & Puchkov AO 2013, 'Statti z estetyky ta poetyky u druhomu tomi "Ievropeiskoho slovnyka filosofii" (Articles on aesthetics and poetics in the second volume of the "European dictionary of philosophies")', *Suchasni problemy khudozhnoi osvity u Ukraini*, Kyiv, № 8, s. 94-99.
3. Brazhnik, OV 2010, 'Zakonomirnosti isnuvannia tvorchoi osobystosti (Patterns of the existence of a creative personality)', *Teoriia i praktyka tvorchosti*, Lviv: *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, № 21, s. 63-71.
4. Butenko, V & Butenko, N 2020, 'Estetychna svidomist yak umova orhanizatsii zhyttiediialnosti osobystosti za zakonamy krasny (Aesthetic consciousness as a condition for the organization of an individual's life according to the laws of beauty)', *Molod i rynek*, №3-4 (182-183), s. 23-29.
5. Huk, OF 2013, 'Teoretychni peredumovy formuvannia estetychnoi kultury (Theoretical prerequisites for the formation of aesthetic culture)', *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky : zbirnyk nauk. pr. Natsionalnyi. un-t im. Tarasa Shevchenka*, Kyiv: *Feniks*, № 18, s. 193-199.
6. Kramaska, S & Rudenko, O 2020, 'Znachushchist khudozhno-tvorchoho resursu u profesiinomu stanovlenni vokalista: mystetsko-istorychnyi pohliad (The importance of artistic and creative resources in the professional development of a vocalist: an art-historical view)', *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, Sumskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni A. S. Makarenka, № 8 (102), s. 457-467.
7. Marchepok, MM & Khovrych, MO 2012, 'Poniattia khudozhno-tekhnichnoi tvorchosti v psykholoho-pedahohichnii literaturi (Ponnyatya khudozhno-tekhnichnoi tvorchosti v psykholoho-pedahohichnii literaturi)', *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu*, hol. red. Nosko, MO. Chernihiv : *ChNPU*, №. 100, s. 252-254.
8. Moliako, VO 2004, 'Psykholohiia tvorchosti – nova paradyhma doslidzhennia konstruktyvnoi diialnosti liudyny (The psychology of creativity is a new paradigm for the study of constructive human activity)', *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, Zhytomyr: *Vyd-vo ZhDU im. I. Franka*, № 8, s. 1-4.
9. Sadovenko, SM 2014, 'Samodiialna khudozhnia tvorchist: kulturolohichni aspekty kontseptualizatsii (Self-made artistic creativity: cultural aspects of conceptualization)', *Kultura i suchasnist. Kulturolohiiia*, № 1, s. 53-60.
10. Shandruk, S 2015, 'Tvorchist yak upotuzhnennia zdibnostei osobystosti (Creativity as empowerment of individual abilities)', *Psykholohiia i suspilstvo*, № 1, s. 86-91.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-5
УДК 37.01

ДОСВІД ТІЛЕСНОСТІ У НЕВЕРБАЛЬНИХ ОСВІТНИХ ПРАКТИКАХ: КОГНІТИВНО-ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ РАКУРС

BODY EXPERIENCE IN NONVERBAL EDUCATIONAL PRACTICES: A COGNITIVE-PHENOMENOLOGICAL PERSPECTIVE

Т. В. Іващенко

Актуальність теми дослідження. Провідним принципом сучасної гуманітарної парадигми у педагогіці визнається особистісно-смілова спрямованість освіти. Відповідно, дослідження фундаментальної ролі тіла та його рухових установок в організації та забезпеченні пізнавальних процесів людини є актуальним напрямом розвитку філософії освіти.

Постановка проблеми. Свідомість і мова, в якості головних джерел людської смислотворчості, традиційно перебувають у центрі уваги філософів освіти, тоді як проблематика трансляції смислів невербальними засобами все ще недостатньо досліджена. Притаманні традиційній репрезентативній епістемологічній парадигмі уявлення про пізнання як процес продукування мисленневих репрезентацій, про дихотомію ментального та тілесного й про ціннісний пріоритет першого над другим, у контексті вищезначеної гуманітарної парадигми, підлягають спростуванню. Це дозволить відкрити нові – когнітивно-феноменологічні – стратегії використання в освітньому процесі таких компонентів емоційно-чуттєвого буття людини, як музика, драматургія, танець, фізична культура тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження зумовила вибір для аналізу праць таких дослідників, як М. Мерло-Понті, А. Кларк, М. Фуко, К. Шюес, М. Кімбалл, С. МакВільямс, Т. Рохолт, Р. Шустерман та ін.

Постановка завдання. Спираючись на феноменологію М. Мерло-Понті, а також на сучасні дослідження когнітивної сфери, з'ясувати роль і довести важливе значення “мови тіла” для теорії та практики освіти.

Виклад основного матеріалу. У

Urgency of the research. The leading principle of the modern humanitarian paradigm in pedagogy is the personal and semantic orientation of education. Accordingly, the study of the fundamental role of the body and its motor attitudes in the organisation and provision of human cognitive processes is an important area of development of the philosophy of education.

Target setting. Consciousness and language, as the main sources of human meaning-making, are traditionally in the focus of attention of educational philosophers, while the problem of meaning transmission by non-verbal means is still insufficiently studied. In the context of the above-mentioned humanitarian paradigm, the traditional representationalist epistemological paradigm of cognition as a process of producing mental representations, the dichotomy of the mental and the physical, and the value priority of the former over the latter are subject to refutation. This will open up new - cognitive and phenomenological - strategies for using such components of human emotional and sensual being as music, drama, dance, physical education, etc. in the educational process.

Actual scientific researches and issues analysis. The research problem has led to the choice of works by such researchers as M. Merleau-Ponty, A. Clark, M. Foucault, K. Shyues, M. Kimball, S. McWilliams, T. Roholt, R. Shusterman and others.

The research objective. Based on the phenomenology of M. Merleau-Ponty, as well as on modern research in the cognitive sphere, to clarify the role and prove the importance of “body language” for the theory and practice of education.

The statement of basic materials.

статті акцентовано увагу на розробленій Мерло-Понті своєрідній онтології, що може узагальнено у тезі: сприйняття укорінюється через тіло, тому а тому тілесність – найбільш важлива складова життєвого світу. Саме тіло надає смисл не лише природному об'єкту, але й таким культурним об'єктам, як слова. Тобто первинне сприйняття, дане через тіло, є основою всіх смислів та значень. Доведено, що першочергове значення феноменологічної концепції тіла для освітньої галузі полягає в її виховному потенціалі. Людина переважно оцінює свою ідентичність, своє тіло як “природне” та “нормальне”, а “протиприродне” та “ненормальне” закріплює за ідентичністю Іншого. Проте за оцінкою чогось як природного та нормального часто стоїть сформований та підтримуваний соціокультурними відносинами стереотип, адже і саме тіло – не природна даність, а продукт цих відносин. Звідси відкривається можливість усвідомлення відносності своєї ідентичності, стримування егоцентричності.

Висновки. До формування життєвого світу людини залучене все тіло як сукупність рухових звичок, що являє собою своєрідну синергетичну систему, в якій когнітивні дані і здібності взаємозумовлені: зрозуміти щось – означає інтегрувати його у свій тілесний простір, зробити частиною свого габітусу. Дієва система “свідомість-тіло”, або досвід втіленої присутності, є тією підставою, що дозволяє забезпечити цілісність людської істоти, закладаючи при цьому фундамент для формування несуперечливого образу світу.

Ключові слова: невербальні освітні практики, тілесність, феноменологія тіла, “втілена присутність”, кінестетична свідомість.

The article focuses on a kind of ontology developed by Merleau-Ponty, which can be summarised in the following thesis: perception is rooted in the body, and therefore corporeality is the most important component of the life world. It is the body that gives meaning not only to natural objects but also to cultural objects such as words. That is, the primary perception given through the body is the basis of all meanings and values. It is proved that the primary importance of the phenomenological concept of the body for the educational field lies in its educational potential. A person mainly evaluates his or her identity, his or her body as “natural” and “normal”, and assigns “unnatural” and “abnormal” to the identity of the Other. However, the assessment of something as natural and normal is often based on a stereotype formed and maintained by socio-cultural relations, because the body itself is not a natural given but a product of these relations. This opens up the possibility of realising the relativity of one's identity and restraining egocentricity.

Conclusions. The whole body is involved in the formation of a person's life world as a set of motor habits, which is a kind of synergistic system in which cognitive data and abilities are interdependent: to understand something means to integrate it into one's bodily space, to make it part of one's habitus. An effective mind-body system, or the experience of embodied presence, is the basis for ensuring the integrity of a human being, laying the foundation for the formation of a coherent image of the world.

Keywords: non-verbal educational practices, corporeality, phenomenology of the body, “embodied presence”, kinesthetic consciousness

Актуальність теми дослідження. Сучасна філософія освіти, як галузь філософського знання, перебуває у точці перетину кількох філософських традицій, зокрема прагматичної та трансцендентально-феноменологічної, аналітичної та герменевтичної. Така багатополлярність пояснюється тим, що провідним принципом сучасної гуманітарної парадигми у педагогіці визнається особистісно-сміслова спрямованість освіти. Тож цілком природним і резонним

у дослідженні невербальних освітніх практик є звернення насамперед до тих філософських напрямів, у межах яких свідомість і мова представлені як головні джерела смислотворчої діяльності людини. Проте, якщо свідомість і мова, в їх нерозривному зв'язку, традиційно і беззаперечно перебувають у центрі уваги філософів освіти, то сказати те саме про тіло, на жаль, не можна.

Такий стан речей, на наш погляд, є, по-перше, наслідком хибних моральних устоїв, які й досі панують у суспільстві, згідно із якими все, що так або інакше пов'язане із “мовою” тіла людини є вторинним, порівняно з вербальними сигналами, не вартим серйозного ставлення, а то і таким, чого варто соромитись, приховувати. Відповідно прагнення уникати будь-яких тілесних контактів й не зважати на тілесні прояви емоційних станів дитини для багатьох педагогів стало частиною їх професійної ідентичності [12]. По-друге, у західній філософській традиції цілі освіти завжди зосереджувалися у царині розуму як головної цінності та джерела пізнання. Як стверджує М. Фуко у своїй концепції біовлади, сучасний інститут освіти, що бере початок в епоху Нового часу, є осередком широкого застосування технологій влади, що формують та контролюють життя людини. У режимі біовлади тіло, зважаючи на його вісцеральний, афективний потенціал, є прихованою загрозою соціальному порядку, регламентації, тож визначальною метою для масової школи є нейтралізація цієї загрози – формування в учнів навичок самообмеження і самоконтролю, особливо щодо тілесних імпульсів і спонукань [10].

Ми переконані, що не лишень свідомість, розум, але й тіло має стати предметом підвищеної уваги з боку філософів освіти. Тіло не можна сприймати як об'єкт з-поміж інших численних об'єктів, з якими людина має справу – це спосіб її буття. Не випадково авторитетні філософи ще наприкінці минулого століття заговорили про так звану тілесну, втілену когніцію (*embodied cognition*). Цей термін було введено у науковий обіг з метою підкреслити фундаментальну роль тіла та його рухових установок в організації та забезпеченні пізнавальних процесів людини [20; 7].

Постановка проблеми. Предметом нашого критичного розгляду у цій науковій розвідці стануть притаманні традиційній репрезентативній епістемологічній парадигмі уявлення про пізнання як процес продукування мисленневих репрезентацій, про дихотомію ментального та тілесного й про ціннісний пріоритет першого над другим. Спростування таких уявлень дозволить теоретикам та практикаам освіти належним чином переосмислити місце і роль тілесності як у перцептивних, так і у мисленневих процесах і, як наслідок, відкрити нові – когнітивно-феноменологічні – стратегії залучення в освітньому процесі таких компонентів емоційно-чуттєвого буття людини, як музика, драматургія, танець, фізична культура тощо.

Постановка завдання. Спираючись на феноменологію М. Мерло-Понті, а також на сучасні дослідження когнітивної сфери, з'ясувати роль і довести важливе значення “мови тіла” для теорії та практики освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У своїх міркуваннях М. Мерло-Понті відходить від споконвічно опозиційних “понять” (ідей) і “фактів” (об'єктів), якими традиційно послуговувалася ідеалістична філософія і позитивізм, й пропонує зосередитись на “сприйнятті”.

Наслідуючи Е. Гуссерля, М. Мерло-Понті використовує багатий психологічний матеріал для вивчення життєвого світу людини під цим новим кутом зору, спираючись при цьому на праці представників гештальтпсихології М. Вертгеймера, В. Келлера, К. Коффки та інших. Крім цього він звертається і до

біхевіоризму, досвіду патопсихології і психоаналізу. Розглядаючи феномен сприйняття, Мерло-Понті не перестає наголошувати, що його розуміння сприйняття не є суто психологічним: воно розкриває зв'язок свідомості із світом. Таким чином, Мерло-Понті розробляє своєрідну онтологію, акцентовану на життєвому світі людини: сприйняття укорінюється через тіло, тому а тому тілесність – найбільш важлива складова життєвого світу. “Власне наше тіло займає у світі те саме місце, що й серце в організмі: воно постійно підтримує життя у тому спектаклі, який ми споглядаємо і безпосередніми учасниками якого виступаємо, воно його одухотворяє і живить зсередини, утворює разом із світом єдину систему” [13].

Іntenціональність осмислюється Мерло-Понті у контексті повернення до тих структур буття у світі, які збігаються із “первинною присутністю”, а саме із тілом. По суті, вся філософія французького мислителя присвячена експлікації положення: “людське тіло – це сигніфікативне ядро, яке проектує смисли назовні, повідомляючи їхнє місце, що дозволяє їм існувати в якості речей у нас під руками і перед очима” [Там таки].

На думку, М. Мерло-Понті, роль тіла як живого “ядра значень” не завжди помітна у контексті рутинної, буденної життєдіяльності людини. У певному сенсі тіло схоже з мовою: як лінгвістичне означуване розчиняє себе у мові, відкриваючи для мовця його значення, зміст, так і тіло, будучи таким звичним для нас, залишається неусвідомленим, непомітним у своєму бутті. Хоча ця усталеність у розумінні тілі долається у спеціально створених експериментальних умовах або під час хвороби чи у процесі творчості людини. Так, мислитель задається питанням: яким чином органіст, поринаючи у музику, знаходить реєстри і педалі інструменту, які мають її спродукувати. Це відбувається завдяки тому, що він інтегрував простір органу у свій тілесний простір. Під час репетиції усі ці реєстри, клавіші, педалі даються органісту не як матеріальні об'єкти, що знаходяться у фізичному просторі, а як потенції тієї чи іншої емоційної або музичної цінності. Відповідно під час виступу орган стає продовженням тіла музиканта, а саме тіло – простором, що виражає, транслює смисли. Тобто, являючи собою, на перший погляд, всього лише “оболонку” звичних дій, тіло формує для людини її навколишній світ, спосіб її буття.

Сприймаючи тіло під таким кутом зору, М. Мерло-Понті говорить про так звану тілесну інтенціональність, а окремі феноменологи – про “тілесний габітус” як сукупність засвоєних у ході життєдіяльності безсвідомих навичок, орієнтацій, програм тих чи інших дій [18, с. 4].

Саме людське живе тіло виступає для Мерло-Понті тим головним, що пов'язує людину та навколишній світ Інших, воно є центром первинної реальності кожної людини й через нього чужі смисли, знаки та “сліди” стають своїми. Стати своїм – означає “доторкнутися” до світу тілесності Іншого (і мова тут йде скоріше не про безпосередні дотики, а про внутрішню дотичність до тілесності Іншого, сприйняття її як зрозумілої і не ворожої).

Допоки моє тіло, стверджує М. Мерло-Понті, не сприйняло існуючої десь загальної, інтерсуб'єктивної цінності чи речі, вона ще не стала моєю, я ставлюся до неї як до непотрібної абстракції. Саме тіло є “переправою”, через яку речі, феномени затверджуються у моїй свідомості. Тіло – це свого роду прописка речі у свідомості. Якою б суспільно значущою не була та чи інша річ, але поки моє тіло не зіткнулося з нею, вона для мене – “ніщо”. Саме тіло надає смисл не лише природному об'єкту, але й таким культурним об'єктам, як слова. Тобто первинне сприйняття, дане через тіло, є основою всіх смислів та значень.

Таким чином, з позиції феноменології та сучасної когнітивної науки, тіло та свідомість є не зовнішніми по відношенню один до одного феноменами, а являють собою єдину систему. Це по-перше. А по-друге, тіло не виступає заздалегідь заданою та незмінною даністю. І хоча воно має певну видиму форму і справляє враження завершеності, тіло відкрите як із зовні, так і зсередини різним впливам, наслідком яких є формування певних моделей чуттєвих реакцій, поведінкових диспозицій. Те, що зазвичай “тіло” сприймається як іменник, з феноменологічної точки зору було б більш адекватно розуміти як процес, який отримав назву “втілення” (embodiment). Тобто тіло є відкритою динамічною системою, осередком взаємодії та взаємопереходу ментального та фізичного, природного та культурного [9].

Першочергове значення феноменологічної концепції тіла для освітньої галузі полягає в її виховному потенціалі. Людина переважно оцінює свою ідентичність, своє тіло як “природне” та “нормальне”, а “протиприродне” та “ненормальне” закріплює за ідентичністю Іншого. Проте за оцінкою чогось як природного та нормального часто стоїть сформований та підтримуваний соціокультурними відносинами стереотип, адже і саме тіло – не природна даність, а продукт цих відносин. Звідси відкривається можливість усвідомлення відносності своєї ідентичності, стримування егоцентричності. Не підлягає сумніву, що ніяке розуміння Іншого не може відбутися без здатності людини до емпатії. При цьому, виходячи із результатів дослідження Р. Шустермана в галузі сомаестетики, йдеться про “відчуття” у тілесному досвіді Іншого (somatic awareness) [17, с.57]

Наприклад, пояснюючи специфіку феномена несправедливості, соціальної дискримінації, необхідно не тільки транслювати знання про ті соціально-політичні умови, які призводять до такого роду явищ, але й звертатися до самого почуття приналежності до меншості, до того що переживає, відчуває дискримінований. Як правило, за ксенофобією різного роду стоять не тільки ідейно-теоретичні уявлення, а й тілесно укорінений набір реакцій. Так, вид представника іншої нації може викликати напругу щелепно-лицьової мускулатури, прискорення дихання тощо. Викорінення агресивно-зневажливого ставлення до Іншого неможливе без реорганізації чуттєво-тілесного досвіду. Тож очевидно, що благодатним ґрунтом для появи різного роду нетерпимості є нестача тілесної чутливості, а досягти успіху у викладанні гуманітарних, соціальних наук можливо лише культивуючи спроможність до цієї чутливості.

У цьому відношенні викликає інтерес досвід викладання у англосаксонських школах такої навчальної дисципліни, як “Драма” (у Великобританії вона увійшла до офіційного переліку шкільних дисциплін у 1988 р.). Будучи дисципліною за вибором, “Драма” користується популярністю серед учнів. Англійські школи і заклади вищої освіти мають у своєму розпорядженні спеціальні аудиторії, обладнані театральною технікою для проведення занять. На уроках драми учні/студенти виконують на театральній сцені імпровізовані етюди, що мають на меті вираження заданого учителем характеру людини, відтворення притаманних тому чи іншому герою літературного твору жестів, міміки та способу дій у різних ситуаціях [19].

Засвоюючи модель поведінки, чуттєвих реакцій певного персонажа, учень формує та розширює досвід “втіленої присутності”. При цьому, набуття досвіду втіленої присутності передбачає переживання інтеркорпоральності, тобто виходу за межі свого власного образу тіла та освоєння образу тіла іншого. Уроки драми включають не тільки сценічні дії, але й інші види діяльності, які також

становлять інтерес з погляду набуття учнями досвіду “втіленої присутності”. Так, учитель драми і танців однієї із чиказьких шкіл пропонує учням замислитись над питанням: як вони рухаються у просторі? При цьому може матися на увазі як реальний, так і уявний простір. Наприклад, дітям пропонується зобразити їх рухи у випадку, коли вони плывуть проти течії, і коли течія річки несе їх в невідомому напрямі [5, с. 134]. Подібні питання (прохання), звернені до учнів, допомагають їм трансформувати відчуття свого тіла у поняття, що поповнюють їхній особистий кінестетичний “словник”. З’ясування на тілесному рівні різниці між “рухатися у воді” та “бути рухомим водою” сприяє закріпленню у досвіді учня такої соціально та світоглядно важливої опозиції, як “свобода–необхідність”. Саме входження цієї опозиції у досвід учнів, з’ясування її сенсу відбувається одночасно із здобуттям нею тілесної укоріненості й свого роду матеріальної усталеності. Важливо, що кожного разу, коли дітям пропонується зобразити за допомогою тіла своє розуміння якоїсь людської якості чи явища, педагог просить їх прокоментувати свої дії. Тут набуття досвіду “втіленої присутності” тісно пов’язане з культивуванням практик самоусвідомлення, рефлексії.

Особлива роль у здобутті досвіду “втіленої присутності” належить танцю. Він з’явився в американських школах ще у XIX ст. із метою залучення дітей до певного нормативного середовища, зокрема як спосіб засвоєння правил етикету (манер, жестів, поз). В подальшому він почав широко використовуватися в освітньому процесі, особливо набув популярності у 1960-ті роки XX ст. У сучасних американських школах танець, як правило, є складовою дисципліни “фізична культура” або об’єднаний із викладанням історії та географії.

У документах американської Національної організації танцювальної освіти (NDEO) ми зустрічаємо таке його визначення: “Танець є способом пізнання себе, інших та навколишнього світу. Навчання танцю відкриває для людини способи комунікації, відмінні від тих, що здійснюються за допомогою усного та письмового мовлення. Фахівці американської Національної асоціації танцю (NDEO) вважають, що танцювальна освіта сприяє фізичному, емоційному та соціальному благополуччю учнів, підвищує рівень фізичної обізнаності та фізичної підготовки, створює умови для творчості та особистісного самовираження, а також є засобом для розвитку соціально-емоційних навичок, таких як самоконтроль взаємовідносин та відповідальне прийняття рішень. Студенти, які вивчають танці, розвивають навички 21 століття: здатність до співпраці, спілкування та творчості; танець позитивно впливає на ставлення, сприйняття та цінності молоді [1].

Сприйняття та пізнання за допомогою танцю відбувається як на свідомому, так і на несвідомому рівнях; танець включає активне використання пам’яті, мислення, зокрема аналізу, синтезу, інтерпретації [11].

Таким чином, культивування тіла є важливою складовою освітнього процесу, а американські педагоги-практики наголошують на необхідності виділення у навчальних програмах більше часу на заняття драмою та танцями, які є ефективними способами пізнання себе через рухи свого тіла. Цей досвід, на нашу думку, заслуговує на ретельне вивчення і широке застосування у закладах освіти різного рівня і в Україні.

Досвід викладання танців та драми свідчить про те, що у структурі танцювальної діяльності надзвичайно важливе значення має фактор усвідомленості. При цьому усвідомлення стосується не того, що роблять учні, а того, як вони це роблять. Ця усвідомленість заснована на кінестетичному почутті та формується завдяки взаємодії зовнішньої та внутрішньої перспектив

сприйняття танцювальних рухів (тобто того, як рух виглядає ззовні, і того, як він проектується у свідомість його виконавця). Кінестетичне почуття дозволяє учневі бути одночасно джерелом і спостерігачем своєї дії, і такий досвід є виключно важливим для становлення та розвитку здібності до емпатії [3; 4].

Розвитку навичок усвідомленості сприяють також ігрові практики на зразок “Завмири”. Наприклад, дітям у під час гри пропонується перервати певну дію і за допомогою пози, міміки, положення рук та інших невербальних засобів передати смуток, радість, страх, страждання тощо. У таких іграх виробляється зосередженість, у якій поєднується внутрішнє та зовнішнє сприйняття. Вхідження до досвіду втіленої присутності є важливою частиною набуття навичок самоконтролю та концентрації. Уроки танців щодо цього мають особливе значення. Базуючись на культивуванні способу сприйняття себе зсередини, навчання танцям привчає не лише усвідомлювати свої бажання, а й контролювати їх, приймати рішення, робити вибір з урахуванням його наслідків. Вміння чути не стільки зовнішні, скільки внутрішні, тобто свої власні, сигнали й команди та слідувати їм відкриває учневі його освітній потенціал, свого внутрішнього “вчителя” у ньому самому.

Феноменологічна концепція тіла дозволяє інакше поглянути і на можливості такої навчальної дисципліни, як музика [15]. ставлення до якої у суспільстві доволі суперечливе.

Вважається, що музика (і мистецтво взагалі) виконує у чуттєвій сфері таку ж саму роль, як і математика, логіка – у сфері розуму. Якщо думка впорядковує явища в інтелегібельній сфері, то музика – у сфері почуттів, емоцій. З іншого боку, у сучасній культурі, як і раніше, поширена ієрархічна дихотомія “раціональне-чуттєве”, у якій перше превалує над другим. І оскільки сфера освіти традиційно асоціюється з передачею та засвоєнням знань, музика та музичне навчання сприймається як розвага, а отже, опиняються “на других ролях”. Таке неоднозначне ставлення є наслідком гносеологічної парадигми, що редукує пізнання до раціонально-логічних процесів та операцій й протиставляє розум і чуттєвість, свідомість та тіло. У традиційних теоріях сприйняттю тілу, на жаль, відводиться другорядна роль як системі рецепторів, провіднику чуттєвих даних для їх подальшої обробки мозком, розумом. Так, джерелом музичного досвіду (сприйняття мелодії) є акустичні сигнали, організовані мозком за певними правилами у певні патерни, структури. По суті, мова йде про модель, що імітує виробництво мовних значень.

З позиції феноменології тіла Мерло-Понті, а також інших подібних сучасних концепцій, традиційні гносеологічні теорії і уявлення виглядають спрощеними та штучними. По-перше, розум і свідомість невіддільні від тілесного досвіду, відповідно, діяльність свідомості зазнає активного впливу тіла. По-друге, укоріненість пізнання в тілі надає пізнанню конкретної, ситуативної спрямованості. Будучи фундованим у тілі, пізнання відбувається з певної перспективи, у прив'язці до певного місця. По-третє, концептуально-пізнавальні здібності походять із сенсомоторного досвіду, процесів. По-четверте, той факт, що свідомість здійснює пізнавальні процеси за допомогою епістемічних засобів, вироблених завдяки тілесній активності та узгоджених із нею потребам тіла, означає: свідомість не центрована в якомусь одному “місці”, а розподілена у мережі взаємодій розумових, чуттєвих та рухових процесів.

Отже, значимість музики та музичного навчання зумовлена своєрідністю людського способу буття у світі – тілесною, або втіленою, присутністю. При цьому зв'язок тіла і музики виходить за межі відносин “звук-слухове сприйняття”.

Процесуальний, тимчасовий характер музики, що виявляється у вигляді ритму, темпу, залучає тіло до руху. Емпірично доведено, що саме за сприяння музики новонароджені досягають великих успіхів у впорядкуванні та організації тілесних процесів та дій [8, с. 79-82]. Сенс висловів “музика залучає тіло до руху” або “музика імплікує на рівні темпу різні людські дії (кроки, біг тощо)” не можна звести до функціонування музики як стимулу, на який відгукується, реагує тіло. З феноменологічної точки зору тут йдеться про те, що у процесі сприйняття музики я стаю нею, а вона – мною.

Існують емпіричні докази того, що подібність і навіть ідентичність музичних та тілесних рухів не є ідеальною, уявною. Так, дослідження порушень мозкової діяльності показують, що сприйняття ритмічної компоненти слухових образів залежить від активності нейронних систем, що беруть участь у руховій активності [6, с. 554].

По суті, механізм взаємодії тіла та звуку обумовлений здатністю до крос-модального сприйняття, тобто такого, у якому звуки трансформуються у музичні структури – ритм, темп – за допомогою набутих та закріплених на рівні тіла рухових схем. Це означає не тільки те, що при створенні музики задіяні ресурси тіла, а й те, що сприйняття музики, навчання їй пов'язані зі становленням тілесності. Отже, пізнавальна значимість музики – у її конструктивній функції.

Розвиваючи навички музичної діяльності шляхом асиміляції та засвоєння тілесних рухів, поз, людина стає своєрідним локусом взаємодії біологічного та культурного начал. Дійсно, під час освоєння певного музичного стилю (наприклад, стилю виконання музичного твору якогось композитора) тілесні навички (природа) трансформуються в культуру, а культура стає частиною природи, ества, тіла виконавця.

Культурно-виховний потенціал навчання музики полягає у можливості через практики управління тілом гармонізувати співвідношення в людині природного та культурного начал, узгодити тіло та розум.

Ще однією навчальною дисципліною, для якої має значення феноменологічна концепція тіла, є фізичною культура. Якщо виходити з того, що в основу сприйняття або конституювання світу покладено тілесний досвід, то саме навчання в рамках такої дисципліни, як фізична культура, передбачає інтеграцію умінь здійснювати певні види діяльності та навичок рефлексивно-мовної артикуляції цих дій. Емпірично встановлено, що між тілом учня, типом здійснюваної ним діяльності та усвідомленням цієї діяльності існують тісні динамічні зв'язки, відповідно зміни в одній із цих сфер спричиняють зміни в іншій. Наприклад, досвідчений плавець, що має розвинені рухові навички, більш тонко, ніж новачок, сприймає властивості води – її пружність, опір тощо. І він глибше розуміє саму кінестетичну природу плавання. Рівень рухової культури такого плавця знаходить відображення у відповідному мовному закріпленні та виразі, зокрема, у використанні слів, які не характерні для плавця-початківця.

Досвідчені тренери під час викладання фізичної культури просять своїх вихованців вести спеціальні журнали, щоденники, в яких вони фіксують та коментують свій тілесний досвід. Завдяки сучасному природознавству у нашому розпорядженні є багата інформація про те, що відбувається на фізіологічному та біохімічному рівні з людиною, яка здійснює фізичну діяльність, а ось відомостей щодо “живого досвіду”, тобто про те, як сприймається і переживається фізична діяльність її носієм, й досі бракує. Живий досвід як сукупність схем дій та алгоритмів сприйняття має своїм джерелом звичайне, повсякденне життя

людини, а тому діє в самому суб'єкті неявно, щось на зразок звички, доведеної до автоматизму. Ця обставина не може не враховуватися у навчальному процесі. Скажімо, у ході навчання плаванню чи танцям важливо звертати увагу на дихання та перенос ваги від однієї частини тіла до іншої. Такі дії є рутинними елементами повсякденної практики людини і, як правило, не усвідомлюються. Навчання і плаванню, і танцям передбачає активізацію рефлексивної діяльності учня, виведення на поверхню свідомості того, що перебувало там у прихованому вигляді.

Цій меті служить, зокрема, такий широко використовуваний на уроках фізкультури та танців у англосаксонських школах психолого-педагогічний прийом, як фокусування. Суть цієї техніки полягає в тому, що вчитель просить учня зробити свій тілесний досвід усвідомленим за допомогою слів, звуків або образотворчих засобів. Із цим проханням педагог звертається до учня після виконання ним певних дій, рухів. Наприклад, вчитель просить учнів заплющити очі та описати, що вони відчувають коли рухаються. Усвідомлення свого тілесного досвіду – завдання не з легких, бо змушує учня виходити за межі звичайного слововживання і вдаватися до використання метафор. Так, одна зі школярок, намагаючись вербалізувати те, що відбувається з нею, з її тілом під час танцю, уподібнює себе невеликому тонкому деревцю, що гойдається у такт легкому подиху вітру. Як когнітивний засіб, що закріплює і виражає тілесний досвід, метафора дозволяє бачити світ у багатовимірній, пластичній перспективі. Якщо комусь із учнів важко словесно оформити свої відчуття, вчитель може запропонувати свої вербальні варіанти. Безумовно, важливою складовою фокусування є виведення учня на рівень інтермодального вираження тілесного досвіду: перед ним постає завдання висловити рух за допомогою кольору чи сукупності звуків, що зринають в уяві під впливом музики.

Узагальнюючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що проблематика тілесності є актуальною і важливою для осмислення у рамках сучасної філософії освіти. У контексті все більш активного розвитку гуманістичних концепцій у теорії освіти та безпосередньо в освітній практиці, де акцент робиться на цілісний розвиток особистості, її здатності до саморегуляції та самоорганізації, звернення до категорії “тіло” є беззаперечною необхідністю. Як слушно стверджував М. Мерло-Понті, досягти повноти переживань суб'єкт неспроможний поза даними кінестетичної свідомості свого тіла, а світ конститується не лише силами розуму. До формування життєвого світу людини залучене все тіло як сукупність рухових звичок, що являє собою своєрідну синергетичну систему, в якій когнітивні дані і здібності взаємозумовлені: зрозуміти щось – означає інтегрувати його у свій тілесний простір, зробити частиною свого габітусу. Дієва система “свідомість-тіло”, або досвід втіленої присутності, є тією підставою, що дозволяє забезпечити цілісність людської істоти, закладаючи при цьому фундамент для формування несуперечливого образу світу.

References:

1. About Dance & Dance Education. National Dance Education Organization (NDEO). Available from : <<https://www.ndeo.org/About/Dance-Education>>. [13 April 2024].
2. Bowman, W 2004, 'Cognition and the Body: Perspectives from Music Education in Elementary Schools', In: L. Bresler (ed.). *Knowing Bodies, Moving Minds: Towards Embodied Teaching and Learning*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, p. 29-51.

3. Blumenfeld-Jones, D 2015, 'The Artistic Process and Arts-Based Research: A Phenomenological Account of the Practice', *Qualitative Inquiry*. 22 (5), pp. 322-333. Available from : <<https://doi.org/10.1177/1077800415620212>>. [13 April 2024].
4. Blumenfeld-Jones D 2009, 'Bodily-Kinesthetic Intelligence and Dance Education: Critique, Revision, and Potentials for the Democratic Ideal', *Journal of Aesthetic Education*. Vol. 43. No 1. P. 59-76
5. Bresler, L (ed.) 2004, *Knowing bodies, moving minds: Towards embodied teaching and learning*, Dordrecht, Boston, London: *Kluwer Academic Publishers*.
6. Carroll-Phelan, B., Hampson, P.J 1996, 'Multiple Components of the Perception of Musical Sequences: A Cognitive Neuroscience Analysis and Some Implications for Auditory Imagery'. *Music Perception: An Interdisciplinary Journal*. No. 13 (4), pp. 517-562.
7. Clark, A 2008, 'Pressing the Flesh: A Tension in the Study of the Embodied, Embedded Mind?' *Philosophy and Phenomenological Research*, 76 (1), pp. 37-59. Available from : <<http://www.jstor.org/stable/40041151>>. [13 April 2024].
8. DeNora, T 2000, *Music in Everyday Life*, Cambridge: *Cambridge University Press*, 181 p.
9. Dore, I, O'Loughlin, J, Schnitzer, M et al 2018, 'The longitudinal association between the context of physical activity and mental health in early adulthood', *Mental Health and Physical Activity*, Volume 14, pp. 121-130.
10. Foucault, M 2008, 'The birth of biopolitics': lectures at the Collège de France, 1978-79. New York: *Palgrave Macmillan*.
11. Kimball M 1994, 'Writing Standards for Dance. The Vision for Arts Education in the 21st Century: The Ideas and Ideals Behind the Development of the National Standards for Education in the Arts', Reston, VA: *Music Educators National Conference*, pp. 32-35.
12. McWilliams, SA 2003, 'Belief, attachment, and awareness', In F. Fransella (Ed.) *Personal construct psychology: A handbook*, London: Wiley. pp. 75-82.
13. Merleau-Ponty, M 2002, 'Phenomenology of Perception', Colin Smith, Trans.; 2nd ed., *Routledge*. Available from : <<https://doi.org/10.4324/9780203994610>>. [13 April 2024].
14. O'Loughlin, M 2006, 'Embodiment and Education: Exploring Creatural Existence', Dordrecht: *Springer Netherlands*, 180 p.
15. Roholt T. C 2014, *Groove: A Phenomenology of Rhythmic Nuance*. New York: *Bloomsbury Academic*.
16. Shapiro, L & Shannon S 2021, 'Embodied Cognition', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2021 Edition, Edward N. Zalta (ed.), Available from : <<https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/embodied-cognition>>. [13 April 2024].
17. Shusterman, R 2008, *Body Consciousness: A Philosophy of Mindfulness and Somaesthetics*, *Cambridge University Press*, p. 57.
18. Shyues, K 1994, 'Anonymous Powers of the Habitus', *The Study Project in the Phenomenology of the Body*, Newsletter. No. 7, pp.12-25.
19. *The Best UK Universities to Study Drama and Theatre. SI-UK*, 2 February 2024. Available from : <<https://www.studyin-uk.com/india/study-guide/best-uk-universities-study-drama-and-theatre/>>. [13 April 2024].
20. Varela, FJ, Rosch, E & Thompson, E 1992, 'The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience', Publisher: *The MIT Press*, 328 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-6
УДК 130.2

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ВАЖЛИВА ЯКІСТЬ СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ

CREATIVITY AS AN IMPORTANT QUALITY OF A MODERN PERSONALITY

С. Ф. Соляник

Актуальність теми дослідження. Стрімкий сучасний цивілізаційний розвиток суспільства в першу чергу впливає на людину через трансформації її життєвого світу, людське буття, її місця і ролі у суспільних, економічних (виробничих), політичних та гуманітарних сферах суспільного життя. Людина все частіше інтегрується в автоматизовані процеси, стаючи при цьому складовим елементом з чітко регламентованими діями. Постійне перебування у раціональному світі, в якому залишається мало місця для проявів ірраціонального, фантазій і “виходу за межі”, що перетворює людину на “робота” (наприклад, робота на автоматизованих конвеєрах, логістичних центрах тощо) та впливає на розвиток особистості.

Постановка проблеми. Запит на креативність лише зростає, а тому актуальним є вироблення нового дискурсу (нових підходів) стосовно сучасного розуміння креативності особистості в умовах потреби підтримання імпульсу на подальший інноваційний розвиток суспільства в цілому та окремих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання креативності досліджувалося дослідниками у контексті творчості в культурі, креативного класу, креативної урбаністики, креативної економіки тощо. Незважаючи на досить широкий спектр проведених досліджень, питання креативності як важливої якості (базової компетентності) сучасної особистості виступає частиною загальної проблеми, котрій присвячується означена стаття.

Постановка завдання. Дослідити питання креативності як важливої якості (базової компетентності) сучасної особистості у контексті подальшого інноваційного розвитку

Urgency of the research. Rapid modern civilizational development of society primarily affects people through transformations of their life world, human existence, their place and role in social, economic (production), political and humanitarian spheres of public life. Humans are increasingly integrated into automated processes, becoming a component with clearly regulated actions. The constant presence in the rational world, in which there is little room for irrationality, fantasy and “going beyond”, turns a person into a “robot” (e.g., work on automated conveyors, logistics centers, etc.) and affects personality development.

Target setting. The demand for creativity is only growing, and therefore it is important to develop a new discourse (new approaches) regarding the modern understanding of personal creativity in order to maintain the momentum for further innovative development of society as a whole and individual countries.

Actual scientific researches and issues analysis has shown that the issue of creativity has been studied by researchers in the context of creativity in culture, creative class, creative urbanism, creative economy, etc. Despite a fairly wide range of studies, the issue of creativity as an important quality (basic competence) of a modern personality is part of the general problem to which this article is devoted.

The research objective. To study the issue of creativity as an important quality (basic competence) of a modern personality in the context of further innovative development of society.

суспільства.

Виклад основного матеріалу. Глобальні цивілізаційні трансформації змінюють не тільки зовнішній світ, природу, взаємовідносини, а і саму людину, її життєвий світ, людське буття. Економіка із виробничої сфери все більше переходить у сферу надання послуг. Переорієнтація на послуги ставить гостро питання знаходження свого місця “під сонцем” як для окремих підприємців, так і для компаній набуває, особливо в умовах жорсткої конкуренції. При цьому широке застосування автоматизованих виробничих процесів, робототехніки, штучного інтелекту зменшують потреби у великій кількості низькокваліфікованих спеціалістів. Крім того, значний відсоток фізичних комунікацій, робіт та послуг переходять у віртуальну площину. Це потребує вміння швидко орієнтуватися і знаходити нестандартне нешаблонне вирішення завдань. В таких умовах бізнес все більше воліє переходити із “Багряного океану” у “Блакитний океан”, а це неможливо без креативного та інноваційного колективу.

Висновки. Креативність все більше набуває ознаки базової компетентності, яка потребує розвитку, починаючи з самих ранніх етапів навчання, оскільки талановитих і обдарованих людей набагато менше, ніж потрібно креативних спеціалістів. А тому для формування сучасного дискурсу відносно розвитку креативної особистості необхідно враховувати широкий спектр факторів впливу. Це потребує відповідного науково-філософського переосмислення та методично-педагогічного напрацювання питань набуття креативності ознак базової компетентності.

Ключові слова: творче мислення, нестандартний підхід до вирішення завдань, креативне мислення, креативність як компетентність, креативна особистість.

Актуальність теми. Стрімкий сучасний цивілізаційний розвиток суспільства насамперед впливає на людину через трансформації її життєвого світу, людське буття, її місця і ролі у суспільних, економічних (виробничих), політичних та гуманітарних сферах суспільного життя. Людина все частіше інтегрується в автоматизовані процеси, стаючи при цьому складовим елементом

The statement of basic materials. Global civilizational transformations are changing not only the outside world, nature, and relationships, but also the human being, his or her life world, and human existence. The economy is increasingly moving from the production sector to the service sector. The shift to services raises the issue of finding a place in the sun for both individual entrepreneurs and acquisition companies, especially in a highly competitive environment. At the same time, the widespread use of automated production processes, robotics, and artificial intelligence reduces the need for a large number of low-skilled professionals. In addition, a significant percentage of physical communications, works, and services are moving into the virtual realm. This requires the ability to quickly navigate and find non-standard, unconventional solutions to problems. In such conditions, businesses are increasingly willing to move from the “Crimson Ocean” to the “Blue Ocean” and this is impossible without a creative and innovative team.

Conclusions. Creativity is increasingly becoming a basic competence that needs to be developed from the earliest stages of education, as there are far fewer talented and gifted people than there are creative professionals. Therefore, to form a modern discourse on the development of a creative personality, it is necessary to take into account a wide range of influencing factors. This requires an appropriate scientific and philosophical rethinking and methodological and pedagogical development of the issues of acquiring the signs of basic competence in creativity.

Keywords: creative thinking, non-standard approach to solving problems, creative thinking, creativity as a competence, creative personality.

з чітко регламентованими діями. Постійне перебування у раціональному світі, де практично не має місця для проявів ірраціонального, фантазій і “виходу за межі” перетворює людину на “робота”. Прикладами можуть бути автоматизовані виробничі лінії, широке використання штучного інтелекту тощо. Такий стан речей лише поширюється на нові сфери суспільного життя, що в свою чергу впливає на розвиток особистості, коли “шаблонність дій, нудьга від повторюваності та схожості буття вступають в протиріччя з даною людині здатністю бути “творцем””, а “людина прагне вирішити будь-яке протиріччя”, оскільки “у автоматизмі дій і буденністю життя - це протиріччя вирішується шляхом придушення здатності до творчості, тобто придушення креативності (ось одна з найголовніших проблем розвитку креативності)” [8]. А отже, “актуальність креативності у наш час очевидна, вона всюди: і в анкеті з працевлаштування, і в реалізації ваших планів, і в кар’єрному зростанні, і в творчій самореалізації, і в культурі цивілізації, і в нестримному русі прогресу” [8].

Постановка проблеми. Запит на креативність лише зростає, а тому актуальним є вироблення нового дискурсу (нових підходів) стосовно сучасного розуміння креативності особистості в умовах потреби підтримання імпульсу на подальший інноваційний розвиток суспільства в цілому та окремих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що питання креативності та творчості у культурі креативного класу, креативної урбаністики, креативної економіки, креативності як компетентності досліджувалося як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками, серед яких можна відмітити таких: О. Антонова, Е. де Боно, В. Бакальчук, Т. Вакуленко, Г. Гарднер, С. Загурська, Ч. Кім, Ч. Лендрі, В. Лучанська, В. Омелян, Р. Флоріда тощо.

Незважаючи на досить широкий спектр проведених досліджень, питання креативності як важливої якості (базової компетентності) сучасної особистості **виступає частиною загальної проблеми**, котрій присвячується означена стаття.

Постановка завдання. Дослідити питання креативності як важливої якості (базової компетентності) сучасної особистості у контексті подальшого інноваційного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На якому б етапі цивілізаційного розвитку не знаходилося суспільство, завжди були індивіди, які чітко і неухильно виконували поставлені завдання (так звані виконавці), а були ті, які творчо (креативно) вирішували поставлені задачі. Завдяки їх спільним зусиллям з’явилися видатні інженерні рішення в усіх сферах, твори мистецтва, які тисячі або сотні років дивують нас не тільки обсягами робіт, а і креативними рішеннями, що використовувалися при їх створенні. Це стосується не тільки видатних шедеврів, а і повсякденних речей, які разом із функціоналом мали досконалий витончений дизайн і від їх використання людина отримувала додатково ще і естетичне задоволення. Так, креативність та творче мислення є затребуваними під час вирішення так званих нестандартних, нетривіальних завдань, коли шаблон не можна використати. Яскравим прикладом є початок епохи індустріалізації, коли менш ніж за сто років людство здійснило величезний техніко-технологічний стрибок у своєму розвитку (саме тоді з’явилися знайомі нам речі – автомобіль, літак, потяг, електроенергетика, радіо, телеграф тощо), а також рішення, які започаткували епоху масового конвеєрного виробництва, масових культурних та спортивних заходів, грандіозних інфраструктурних проєктів. Разом з цим практична реалізація вимагала

залучення десятків і навіть сотень тисяч людей для виконання одноманітної роботи чітко по інструкції. Цьому передувало як налагодження функціонування нововведень, так і дотримання від користувачів чітких правил, регламентів, інструкцій, які разом із упорядкуванням діяльності поступово зменшують потребу людини використовувати свою фантазію, уяву, креативність у виконанні повсякденної рутинної роботи, яка досить часто і не потребує (вимагає) цього. Подальша автоматизація, комп'ютеризація, роботизація виробничих та господарських процесів роблять людину фактично частиною автоматизованих виробничих процесів та перетворюють її у певному сенсі на “робота”. Але з іншого боку, завдяки тому, що машини взяли на себе левову частку одноманітної роботи, у людини стало більше часу для творчої роботи, а також з'явилися нові можливості. Цьому сприяє доступний та наявний широкий спектр програмних продуктів (графічні, інженерні, геолокаційні додатки тощо), які допомагають інженерам, дизайнерам, науковцям, творчим людям виконувати свою безпосередню роботу, прискорюючи в рази традиційні обчислювання, креслення, графіку, а також надають можливість створювати віртуальні тривимірні макети готового продукту і працювати з ним у віртуальному середовищі. Застосування новітніх технік, технологій, інструментів в разі прискорює виконання завдань, і, найголовніше, це дає можливість багатоваріантності, коли в реальному часі спеціаліст може у віртуальному вимірі розглянути практично безкінечну кількість варіантів. Крім того, сучасні цифрові технології разом із можливостями глобальної мережі передачі даних надають доступ до величезного масиву даних та інформації, обсяги якої щорічно зростають з геометричною швидкістю, а також віртуально комунікувати практично з усім світом в режимі реального часу. Це відкриває надзвичайні можливості щодо творчості, адже в режимі реального часу можна проконсультуватися та/або ознайомитися по своєму напряму з існуючими готовими рішеннями, які вже напрацьовані спеціалістами у різних куточках земної кулі.

Але, не зважаючи на усе вище переховане, на сьогодні людина, її розум, її уміння творчо мислити та фантазувати є запорукою подальшого інноваційного розвитку для суспільства, а тому затребуваність у креативному та нестандартному мисленні та новому погляді на вирішення традиційних тривіальних завдань постійно зростає.

У багатьох фірмах почали з'являтися/відкриватися нові вакансії, а саме: креативний директор, креативний менеджер, основним завданням яких є напрацювання креативних ідей. Крім того, розвиток малого та сімейного бізнесу потребує набуття спеціалістом не тільки фахових та комунікативних знань, умінь, навичок та компетенцій, а і мати високий рівень креативності та нестандартного мислення. Тобто, можна говорити про креативність як базову компетентність, яка повинна розвиватися у закладах освіти на рівні інших компетентностей.

Це пов'язано зі змінами на цивілізаційному етапові розвитку суспільства, учасниками якого стаємо ми, а саме: поступово потреби людини, а не держави, виходять на перше місце; засобами виробництва та стратегічними ресурсами стає інформація, а економіка від виробничої переходить у економку надання послуг; традиційні цінності щодо роботи (робота впродовж життя на одному місці, робота понад усе), осілості (власне житло, авто) та інших атрибутів “традиційного успішного життя” замінюються мобільністю (“кочове суспільство”), коли люди вільно та швидко переміщуються за роботою та

фінансами, житло та авто винаймається (лізинг, каршеринг), людина більше часу приділяє своїй сім'ї, своєму хобі та дозвіллю (дуже часто екстремальні види спорту). Крім того, роботу на постійному місці роботи все частіше замінює робота над окремими проєктами в багатонаціональних компаніях. Також необхідно зважати, що все більший відсоток фізичних комунікацій, робіт та послуг переходять у віртуальний простір, в якому людина працює, викладає, тренує, надає послуги віддалено (онлайн) іноді за тисячі кілометрів від роботодавця, здобувача освіти та замовника послуг. У таких нових реаліях людського буття та глобального життєвого світу питання знаходження свого місця “під сонцем” як для окремих підприємців, так і для компаній набуває все більшої актуальності, оскільки в сучасному світі важко вижити в умовах жорсткої конкуренції, ось чому і виникає запит на нове бачення, нові ідеї, нові підходи тощо. Так, науковці Ч. Кім та Р. Моборньо пропонують умовно поділяти сучасний економічний простір на дві частини, де одна частина – “забарвлена кров'ю конкурентів” (так званий “Багряний океан”), а друга – “створений креативом та інноваціями позаконкурентний простір (так званий “Блакитний океан” [10]. Особливістю “Блакитного океану” є те, що це незвідана реальність, в якій домінує ризик, відсутність розуміння, що буде далі, а тому за словами П. Шеремета, для переходу до “Блакитного океану” підприємцям та/або бізнесу “необхідні три речі: інтелект (якого завжди мало); пристрасть (можна навіть сказати драйв від того, що людина робить в умовах нового та незвіданого простору); допитливість (зацікавленість, яка притаманна дітям, коли жага пізнання чогось нового не згасає ні на хвилину і не стримує)” [10]. На наш погляд, можна додати “дух авантюризму” та відсутність страху перед майбутнім. Наприклад, “Генеральний директор Хіаомі, Лей Цзюнь, оприлюднив плани ІТ-гіганта щодо виходу на ринок електромобілів, маючи на меті представити доступний електромобіль вартістю менше 500 000 юанів. Цей крок знаменує собою вихід Хіаомі в автомобільну промисловість, обіцяючи безліч передових технологій, інтегрованих у майбутній електромобіль” [12]. Тобто, бізнес пробує охопити нові ринки, нових споживачів, нові сфери, увійти, так би мовити, у “Блакитний океан”. В свою чергу, таким новим інструментом стали стартапи, що “стали символом інноваційної економіки”. Стартап “відрізняється від звичайного бізнесу тим, що він не має готового продукту або послуги для продажу на ринку, а має лише ідею або прототип продукту” та “має великий потенціал зростання”, але водночас і досить “високий рівень ризику” [11]. Але треба зважати на те, що саме “креативна особистість інтуїтивно відчуває, що потрібно для створення нової ідеї, рішення складного завдання: додати одну деталь або перевернути все догори ногами, придумати принципово нове або розібрати і скласти по-іншому щось вже звичне, діяти всупереч поширеним стереотипам або просто знайти спосіб поглянути на статичні системи динамічно” [4]. Отже, основними суб'єктами “Блакитного океану” є креативні особистості, які формують нову інноваційну економіку.

В таких умовах і почалося формування сучасного бачення таких людських здібностей у контексті креативності, креативного мислення тощо. Так, В. Лучанська вбачає “головний чинник творчого розвитку особистості – у самій людині, в її відкритості конструктивній творчості, у психологічній безпеці, у свободі особистості, русі, переході від потенційно творчого до актуального творчого стану” [6]. С. Загурська наголошує на поширенні у сучасному “освітньому просторі” поєднання “креативності, критичного мислення, кооперації та комунікативних навичок”, так звані “навички 4К” [2]. Р. Флоріда

розглядає креативність як поєднання трьох “Т”, а саме: “технології, таланту та толерантності” [9]. Ч. Лендрі відзначає, що “креативна людина може бути науковцем, митцем, бізнесменом, соціальним активістом, бюрократом або політиком, чи навіть пересічним громадянином”, адже “креативними їх роблять особисті якості”, але при цьому “в деяких сферах креативність дозволена більше, ніж в інших”, крім того “творче мислення має велике значення та охоплює всі формати знання, включаючи природничі й технічні науки, мистецтво, з можливістю його застосовувати в соціальному, політичному та економічному доменах та індустріях” [5, с. 17, 18].

В цілому можна говорити, що “креативність – це термін, який використовується для опису здатності людини створювати нові ідеї, концепції, або рішення, які характеризуються нестандартністю та оригінальністю і новизною”, саме тому, “креативність вважається фундаментальним аспектом людського досвіду, охоплюючи все, від мистецтва до наукових досліджень”, постає тим самим “ключем до особистісного розвитку та соціальних інновацій” [3]. А тому, “креативність (креатив) – це здібність людини дивитися на звичні речі по-новому, знаходити незвичайні або оригінальні рішення для повсякденних завдань”, а тому, в першу чергу, “креативність” – це “вміння розв’язувати проблеми в житті та роботі, думати нестандартно та винаходити щось нове в будь-якій сфері, від кулінарії до наукових досліджень” [3]. Треба розуміти, що в нових реаліях сьогодення креативність набуває все більше ознак базової компетентності, які формують нову парадигму підготовки молодих спеціалістів як головних суб’єктів нового інноваційного розвитку на глобальному рівні. Вказане є важливим, оскільки під “креативним вирішенням проблем (Creative Problem Solving)” розуміється набуття загальних навичок для подолання перешкод під час досягнення заданої цілі (мети)” [13, с. 9], а тому “креативне мислення це – компетентність особистості продуктивно залучатися до генерування, оцінювання та вдосконалювання ідей, результатом чого може стати прийняття оригінальних та ефективних рішень, поступ у знаннях і дієвий прояв фантазії” [13, с. 12]. Це пов’язано з тим, що людський мозок програмується на використання готових шаблонів, які вже використовувалися раніше в аналогічних ситуаціях. При цьому необхідно зважати на те, що “креативне мислення – це щось більше, ніж просто вигадкування випадкових ідей”, а тому “креативне мислення” - це “компетентність людини, що дає їй змогу розв’язувати складні проблеми в найкращий спосіб, часто в обмежених умовах” [7, с. 12]. А тому потрібно зважати, що окрім можливості нестандартного мислення та прийняття нешаблонних рішень, креативний спеціаліст повинен володіти усім арсеналом знань, умінь, навичок та компетенцій, які визначають його як спеціаліста у своїй галузі.

Але не все так просто та прямолінійно, адже креативність сама по собі як і уява та творче мислення не можуть бути однаковими у всіх особистостей. Так, Г. Гарднер в рамках запропонованої ним “теорії множинних інтелектів” виокремив “вісім основних інтелектів: вербально-лінгвістичний, зовнішньоособистісний, внутрішньо-особистісний, логіко-математичний, візуальнопросторовий, музично ритмічний, кінестетичний, натуралістичний”, виробив “рекомендації щодо їх навчання та розвитку”, підкреслюючи, що здобувачі освіти “з однаковою рівнем розумових здібностей мають специфічні здібності до окремих видів навчальної діяльності” [8]. А тому і підходи до набуття такої компетентності як креативність будуть запроваджуватися відповідно до рекомендацій, розроблених у відповідності до запропонованого вище умовного

поділу.

Едвард де Боно в своїй праці “Народження нової ідеї” пропонує нашій увазі такі “принципи розвитку креативного мислення”, як от: “виділення необхідних і достатніх умов вирішення завдання; розвиток готовності відмовитись від минулого досвіду отриманого при вирішенні подібних завдань; розвиток здатності бачити багатофункціональні речі; розвиток здібності до об’єднання протилежних ідей з різних галузей і використання отриманих асоціацій для вирішення проблем; розвиток здатності до усвідомлення ідеї, що поляризує в цій галузі знань і звільнення від її впливу” [8]. В рамках цього О. Антонова відзначає, що наразі усіх можна умовно поділити на дві групи, “де одні вміють краще продукувати оригінальні ідеї”, а “інші – детально, творчо розробляти існуючі” при цьому вказані “варіанти творчої діяльності фахівцями не ранжуються, вважається, що це просто різні способи реалізації творчої особистості” [1, с. 30]. Наразі “розвиток креативності відбувається під впливом мікросередовища і наслідування формується система мотивів та особистісних властивостей (незалежність, мотивація самоактуалізації, нонконформізм) і загальна обдарованість перетворюється в актуальну креативність” [8]. Це пов’язано з тим, що “природа творчості єдина, а тому і здатність до творчості універсальна” і “саме тому здатність до творчості розглядається як відносно автономна, самостійна здібність” [1, с. 16].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи сучасний дискурс відносно креативності особистості слід відзначити таке. Креативність все більше набуває ознаки базової компетентності, яка потребує розвитку, починаючи з самих ранніх етапів навчання, оскільки талановитих і обдарованих людей набагато менше ніж потрібно креативних спеціалістів. А тому для формування сучасного дискурсу відносно розвитку креативної особистості необхідно враховувати широкий спектр факторів впливу. Це потребує відповідного науково-філософського переосмислення та методично-педагогічного напрацювання питань набуття креативності ознак базової компетентності.

Подальший інноваційний розвиток суспільства потребує нових креативних людей, креативних дій, ідей, а тому питання формування сучасної парадигми креативності як компетентності буде актуальним для подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Антонова, ОЄ 2012, ‘Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки’, *Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія*, за ред. Дубасенюк, ОА, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, с. 14-41. Доступно: <<http://surl.li/wybw>>. [25 Березень 2024].
2. Загурська, СМ 2020, ‘Розвиток креативності як психолого-педагогічна проблема сучасної освіти’, *Народна освіта. Електронне фахове видання*, Вип. 1 (40). Доступно: <https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6028>. [25 Березень 2024].
3. *Креативність – що це таке, суть, визначення та приклади в різних сферах життя* (n. d.). Доступно: <<https://termin.in.ua/kreatyvnist>>. [25 Березень 2024].
4. *Креативність особистості, здатність до творчого нестандартного мислення – головна умова розвитку сучасного суспільства* (n. d.). Доступно: <<http://surl.li/syczz>>. [25 Березень 2024].
5. Лендрі, Ч 2020, *Креативне містотворення: його сила і можливості*, пер. з англ. Діаман, А, передмова Омелян, В, оформлювач Мендор, М, Харків: Фоліо, 252 с.
6. Лучанська, ВВ 2007, ‘Особливості розвитку креативності молоді ХХІ століття’, *Збірник наукових праць. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з*

- особливими потребами, № 3(5). Доступно: <<https://ap.uu.edu.ua/article/265>>. [25 Березень 2024].
7. Мрихіна, О 2023, 'Курс Креативне мислення. Проєкт з розвитку молодіжного підприємництва', *USAID. Tech StartUp School*, 137 с. Доступно: <<http://surl.li/sfge>>. [25 Березень 2024].
  8. *Формування креативної особистості – стратегічна мета сучасної філософії освіти* (n. d.). Доступно: <<http://surl.li/sxvkh>>. [25 Березень 2024].
  9. *Хмарочос розібрався з думками Річарда Флориди та наслідками ідеї зростання креативного класу для міст в усьому світі* 2018. Доступно: <<http://surl.li/stdus>>. [25 Березень 2024].
  10. Шеремета, П 2013, *Монополії мають бути креативні*. Доступно: <<https://zbruc.eu/node/2530>>. [25 Березень 2024].
  11. *Що таке стартап (startup)?* 2023. Доступно з: <<https://lemon.school/blog/shho-take-startap-startup>>. [25 Березень 2024].
  12. *Хіаомі розкрила ціну свого електромобіля SU7* 2024. Доступно: <<http://surl.li/sxvrb>>. [25 Березень 2024].
  13. *PISA-2021: рамковий документ щодо оцінювання креативного мислення (чорновий варіант, третя редакція)* 2022, Перекл. з англ. Шумова, К ; наукове редагування Вакуленко, Т, Терещенко, В, Київ : *Український центр оцінювання якості освіти*, 131 с. Доступно: <<http://surl.li/stdtz>>. [25 Березень 2024].

References:

1. Antonova, OIe 2012, 'Sutnist poniattia kreatyvnosti: problemy ta poshuky (The essence of the concept of creativity: problems and searches)', *Teoretychni i prykladni aspekty rozvytku kreatyvnoi osvity u vyshchii shkoli: monohrafiia*, za red. Dubaseniuk, OA, Zhytomyr: *Vyd-vo ZhDU im. I.Franka*, s. 14-41. Dostupno: <<http://surl.li/wybw>>. [25 Berezen 2024].
2. Zahurska, SM 2020, 'Rozvytok kreatyvnosti yak psykholoho-pedahohichna problema suchasnoi osvity (Creativity Development as a Psychological and Pedagogical Problem of Modern Education)', *Narodna osvita. Elektronne fakhove vydannia*, Vyp. 1 (40). Dostupno: <https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=6028>. [25 Berezen 2024].
3. *Kreatyvnist – shcho tse take, sut, vyznachennia ta pryklady v riznykh sferakh zhyttia (Creativity – what it is, its essence, definition and examples in different spheres of life)* (n. d.). Dostupno: <<https://termin.in.ua/kreatyvnist>>. [25 Berezen 2024].
4. *Kreatyvnist osobystosti, zdatnist do tvorchoho nestandardnoho myslennia – holovna umova rozvytku suchasnoho suspilstva (Personal creativity, the ability to think outside the box is the main condition for the development of modern society)* (n. d.). Dostupno: <<http://surl.li/sycz>>. [25 Berezen 2024].
5. Lendri, Ch 2020, *Kreatyvne mistotvorennia: yoho syla i mozhyvosti (Creative urban development: its power and opportunities)*, per. z anh. Diaman, A, peredmov. Omelian, V, oformliuvach Mendor, M. Kharkiv: *Folio*, 252 s.
6. Luchanska, VV 2007, 'Osoblyvosti rozvytku kreatyvnosti molodi KhKhI stolittia (Features of the development of creativity of young people of the XXI century)', *Zbirnyk naukovykh prats. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy*, № 3(5). Dostupno: <<https://ap.uu.edu.ua/article/265>>. [25 Berezen 2024].
7. Mrykhina, O 2023, 'Kurs Kreatyvne myslennia. Proiekt z rozvytku molodizhnoho pidpriemnytstva (The course Creative Thinking. A project to develop youth entrepreneurship)', *USAID. Tech StartUp School*, 137 s. Dostupno: <<http://surl.li/sfge>>. [25 Berezen 2024].
8. *Formuvannia kreatyvnoi osobystosti – stratehichna meta suchasnoi filosofii osvity (Formation of a creative personality is a strategic goal of modern educational philosophy)* (n. d.). Dostupno: <<http://surl.li/sxvkh>>. [25 Berezen 2024].
9. *Khmarochos rozibrausia z dumkamy Richarda Florydy ta naslidkamy idei zrostannia kreatyvnoho klasu dlia mist v usomu sviti (Khmarokhos analyzed the thoughts of Richard Florida and the implications of the idea of the growth of the creative class for cities around*

- the world*) 2018. Dostupno: <<http://surl.li/stdus>>. [25 Berezen 2024].
10. Sheremeta, P 2013, *Monopolii maiut buty kreatyvni (Monopolies should be creative)*. Dostupno: <<https://zbruc.eu/node/2530>>. [25 Berezen 2024].
  11. *Shcho take startap (startup)? (What is a startup?)* 2023. Dostupno z: <<https://lemon.school/blog/shho-take-startap-startup>>. [25 Berezen 2024].
  12. *Xiaomi rozkryla tsinu svoho elektromobilia SU7 (Xiaomi has revealed the price of its SU7 electric car)* 2024. Dostupno: <<http://surl.li/sxvpb>>. [25 Berezen 2024].
  13. *PISA-2021: ramkovyi dokument shchodo otsiniuvannia kreatyvnoho myslennia (chornovyi variant, tretia redaktsiia) (PISA-2021: a framework document for assessing creative thinking (draft, third edition))* 2022, Perekl. z anhl. Shumova, K ; naukove redahuvannia Vakulenko, T, Tereshchenko, V, Kyiv : *Ukrainskyi tsentr otsiniuvannia yakosti osvity*, 131 s. Dostupno: <<http://surl.li/stdtz>>. [25 Berezen 2024].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-7

УДК 141.5:17.026.4 808.1-029:1

СВОБОДА ВОЛІ ЯК ПРИНЦИП ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТВОРЧОСТІ АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА

FREEDOM OF THE WILL AS THE PRINCIPLE OF HUMAN DIGNITY IN THE PHILOSOPHICAL WORK OF AURELIUS AUGUSTINE

В. Р. Білінський

Актуальність теми дослідження. Проблема свободи завжди була і залишається однією з найбільш важливих та актуальних проблем не лише у філософії, історії, політології та інших науках, але також і в інших суспільних сферах, таких як: релігія, право, культура, економіка, політика і тд.. В даній статті автор розглянув проблему свободи волі в філософській системі середньовічного філософа та богослова Аврелія Августина, якому Католицька церква присвоїла титул Блаженний.

Постановка проблеми. Свобода волі є однією з найбільш важливих та фундаментальних проблем сьогодення. Вона стосується не лише філософії, але й таких сфер як: право, політика, економіка, релігія тощо. В кожній із цих сфер свобода волі людини постає по різному, що зумовлено специфікою відповідного соціального контексту.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Дана проблема, певною мірою, знайшла своє висвітлення в працях таких українських дослідників, як: В. Гоголь [6], М. Дойчик [8], та ін.

Urgency of the research. The problem of freedom has always been and remains one of the most important and relevant problems not only in philosophy, history, political science and other sciences, but also in other social spheres, such as: religion, law, culture, economy, politics, etc. In this article, the author considered the problem of free will in the philosophical system of the medieval philosopher and theologian Aurelius Augustine, to whom the Catholic Church conferred the title of Blessed.

Turget setting. Freedom of will is one of the most important and fundamental problems of today. It concerns not only philosophy, but also such areas as: law, politics, economy, religion, etc. In each of these spheres, human free will appears differently, which is determined by the specifics of the corresponding social context.

Actual scientific researches and issues analysis. This problem, to a certain extent, found its coverage in the writings of such Ukrainian researchers as: V. Gogol [6], M. Doychuk [8], and others.

В. Гоголь у своїй статті “Антропологічне вчення святого Августина” [6] здійснює аналіз міркувань Аврелія Августина щодо походження душі, проблеми єдності двох субстанцій – душі й тіла, свободи волі людини. Опосередковано цих проблем у світлі августиніанського розуміння ідеї гідності людини також торкався сучасний український дослідник М. Дойчик у своїй статті “Антиномічний вимір гідності людини у християнській філософії Аврелія Августина” [8].

Постановка завдання. Метою дослідження є історико-філософський аналіз ідейної спадщини Аврелія Августина, у тій її частині, що стосується концептуальних особливостей його розуміння проблеми взаємозв'язку свободи волі та гідності людини, їх співвідношення з Божою волею та Божественним законом.

Виклад основного матеріалу. Філософ розглядає свободу волі, як один з атрибутів, який притаманний лише людині, як вінцю творіння Божого. Свобода волі належить до сутності людини, і дає їй можливість обирати між добром і злом, тому вона кожного дня веде боротьбу з самою собою, а в її серці добро воює зі злом, і хто переможе залежить від того, наскільки людина є праведною та близькою до Бога.

Висновки. Отже, концепт “свободи волі” розглядається Аврелієм Августином у світлі телеологічного детермінізму: свобода волі людини обмежена Божою волею та напередвизначенням. Лише Бог може дати людині правдиву свободу, звільнити її з рабства гріха та очистити її душу від зла та вад, наповнити її любов'ю до ближніх та ворогів.

Ключові слова: людина, свобода волі, гідність, духовно-моральне вдосконалення, теоцентризм, історія філософії, пізнання, ідея.

V. Gogol in his article “Anthropological teaching of St. Augustine” [6] analyzes the reasoning of Aurelius Augustine regarding the origin of the soul, the problem of the unity of two substances - soul and body, and human free will. Indirectly, these problems in the light of the Augustinian understanding of the idea of human dignity were also touched upon by the modern Ukrainian researcher M. Doichyk in his article “The Antinomic Dimension of Human Dignity in the Christian Philosophy of Aurelius Augustine” [8].

The research objective. The purpose of the study is a historical-philosophical analysis of the ideological legacy of Aurelius Augustine, in that part of it that concerns the conceptual features of his understanding of the problem of the relationship between free will and human dignity, their relationship with God's will and Divine law.

The statement of basic materials. The philosopher considers free will as one of the attributes that is inherent only to man, as the crown of God's creation. Free will belongs to the essence of a person, and gives him the opportunity to choose between good and evil, so he fights with himself every day, and in his heart good fights with evil, and who wins depends on how righteous and close a person is to God.

Conclusions. So, the concept of “free will” is considered by Aurelius Augustine in the light of teleological determinism: human free will is limited by God's will and predestination. Only God can give a person true freedom, free him from the slavery of sin and cleanse his soul of evil and defects, fill it with love for neighbors and enemies.

Keywords: man, free will, dignity, spiritual and moral improvement, theocentrism, history of philosophy, cognition, idea.

Актуальність теми. Проблема свободи завжди була і залишається однією з найбільш важливих та актуальних проблем не лише у філософії, історії, політології та інших науках, але також і в інших суспільних сферах, таких як: релігія, право, культура, економіка, політика, тощо. У всіх даних сферах в тій чи іншій мірі присутня проблема свободи, хоча звісно вона розглядається в різних аспектах і з різних точок зору, відповідно до того, в якій з даних сфер чи наук

розглядається дана проблематика. В даній статті автор розглянув проблему свободи волі в філософській системі середньовічного філософа та богослова Аврелія Августина, якому Католицька церква присвоїла титул Блаженний.

Постановка проблеми. Свобода волі є однією з найбільш важливих та фундаментальних проблем сьогодення. Вона стосується не лише філософії, але й таких сфер як: право, політика, економіка, релігія тощо. В кожній із цих сфер свобода волі людини постає по різному, що зумовлено специфікою відповідного соціального контексту. Однак, спільним знаменником залишається розуміння того, що порушення свободи волі людини є неприпустимим. Приклади таких порушень, а особливо їх фатальних наслідків ми можемо спостерігати, як у наш час, так і в минулі століття. Проте, давайте собі уявімо, що було б, якби все людство мало б тільки один шлях: жити цілковито згідно з Божою волею, дотримуючись Його заповідей, підкоряючи свою волю та егоїстичні бажання волі Бога? Напевне світ би тоді був ідеальним: не було б ні воєн, ні насилля, ні злочинів, ні епідемій, ні голоду. Але чи була б тоді людина вільною, і чи не було б це порушенням з боку Бога права людини на її свободу? Відповідь на ці важливі та складні питання ми зможемо знайти, аналізуючи творчу спадщину видатного представника християнської патристики другої половини IV – першої третини V ст. – Аврелія Августина, якому Папа Римський пізніше присвоїв титул Блаженний.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Дана проблема, певною мірою, знайшла своє висвітлення в працях таких українських дослідників, як: В. Гоголь [6], М. Дойчик [8], І. Савицька [10] та ін. В. Гоголь у своїй статті “Антропологічне вчення святого Августина” [6] здійснює богословську і філософську рефлексію антропологічного вчення Аврелія Августина на основі аналізу його творчої спадщини, зокрема творів “Сповідь”, “Енхірідіон”, “Про безсмертя душі”, “Про свободу волі”. Актуалізація вчення Аврелія Августина сьогодні зумовлена його високим авторитетом як у Католицькій Церкві, так і в Православних Церквах та його впливом на розвиток християнської філософії. Автором обґрунтовано тезу про те, що антропологічне вчення Аврелія Августина є глибоко богословським, адже в своїй аргументації спирається на Святе Письмо, розглядає людину як творіння на образ Божий. У статті проаналізовано міркування Аврелія Августина щодо походження душі, проблеми єдності двох субстанцій – душі й тіла, свободи волі людини. Опосередковано цих проблем у світлі августиніанського розуміння ідеї гідності людини також торкався сучасний український дослідник М. Дойчик у своїй статті “Антиномічний вимір гідності людини у християнській філософії Аврелія Августина” [8]. Середньовічні концепції свободи волі та питання про природу людської волі, співвідношення волі та інтелекту, свободи людини та Божественної благодаті як необхідної умови спасіння розглядаються у статті української філософині І. Савицької “Постановка проблеми свободи у християнській філософії епохи Середньовіччя” [10]. У своєму дослідженні авторка акцентує на потребі в окремому та більш докладному філософському аналізові особливостей вчення про свободу волі Аврелія Августина, що і мотивувало до написання цієї статті.

Постановка завдання. Метою дослідження є історико-філософський аналіз ідейної спадщини Аврелія Августина, у тій її частині, що стосується концептуальних особливостей його розуміння проблеми взаємозв'язку свободи волі та гідності людини, їх співвідношення з Божою волею та Божественним законом.

Виклад основного матеріалу. Без сумніву, принцип свободи волі

залишається важливим в системі цінностей Західної цивілізації. Без свободи волі, вибору, слова та думки людина не зможе стати особистістю, не зможе розвиватись та вдосконалюватись, реалізувати свій творчий потенціал; не зможе застосовувати свої навички, вміння, таланти; не зможе обрати собі професію, якою вона буде займатись все своє життя, партнера, з яким вона зможе створити свою сім'ю. Без свободи волі людина не зможе вільно висловлювати свою думку, займати стійку і непорушну позицію у принципових питаннях, почувати себе гідною, самодостатньою та незалежною особистістю. Тому свобода волі є дуже важливою, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. Проте, згадане розуміння значення свободи волі, як принципу гідності людини, більшою мірою згадується нами в контексті світського, земного, матеріального виміру буття людини, але ним, слід визнати, аж ніяк не обмежується. Існує також духовний вимір, який, у певному сенсі, є не тільки основним, але й навіть визначальним для усіх можливих сторін життя людини. На це у своїй філософській творчості чітко вказує Аврелій Августин.

Чому людині так важливо знати це про себе? Спробуємо окреслити можливу відповідь на це питання, аналізуючи евристичний потенціал ідейної спадщини Аврелія Августина.

Перш ніж розпочати більш детальний розгляд проблеми свободи волі, варто дати визначення даному поняттю, оскільки існує також таке поняття як свобода, тому їх варто розділяти, оскільки вони не тотожні, хоча дуже схожі. У філософському словнику свобода – це стан самовизначення суб'єкта, який вибирає, спираючись на власний дух, цілі та засоби своєї діяльності і виступає тим самим як свідомий і відповідальний творець. Чим могутніша людина, тим ширші її можливості, тим значніші благі чи не благі наслідки його вибору, тим більше його “авторство” у світі, і, отже, відповідальність [11]. А свобода волі визначається, як здатність суб'єкта вільно визначати сутнісні підстави власного володіння; своєрідна похідна від волі загалом, що уможлиблює морально-етичну здатність останньої [12].

Вже за Античності, починаючи від Сократа, у філософському дискурсі починає звучати думка про те, що свобода волі людини визначається не стільки її чуттєвістю та природністю, скільки її здатністю вільно приймати вимоги універсального, світового розуму. Дійсна гідність людини полягає у свідомому підпорядкуванні власної волі цьому всезагальному розуму, що постає гарантом істини, справжнього буття, а в інтерпретаціях стоїків ще й провидінням.

Проте, якісно нове розуміння свободи волі та її взаємозв'язку з гідністю людини ми простежуємо за часів утвердження християнства, коли визначальною з позиції теоцентризму постає ідея єдності Бога та людини, в якій людина знаходить повне втілення своїх намірів, пошуків, прагнень, бажань, а Бог одержує завершення своєї могутньої діяльності в теозисі людини. В цьому разі необхідність Божої волі перестає бути неволею, а свобода волі перестає проявлятися у вигляді свавілля. Богом відкрито перед людиною шлях відновлення втраченої божественної гідності. Відповідальність за обрання цього шляху лежить виключно на ній самій. Проте, виникає ряд питань: чи вся діяльність людини визначається суто Божою волею, чи існує моральне самовизначення окремої людини певною мірою незалежно від Божого промислу? І чи готова буде людина прийняти волю Творця та йти благодатним для неї шляхом, чи прагнути спиратися виключно на власну волю з відповідними наслідками свавільних дій? Ці антиномії складають підставу для спроб розв'язання проблеми співвідношення свободи волі людини та

детермінованості людських учинків і дій Божим провидінням.

Першим, хто з елліністичних філософів у своїх творах розглядав проблему свободи волі на основі застосування античного філософського методу до текстів Танаху, був Філон Олександрійський. Він стверджував, що вільним у своїх діях, вчинках, виборі є тільки Бог, який є самодостатнім. Він ні від чого не залежить, не підкоряється ніяким законам, ні природнім, оскільки він є їх творцем, ні суспільним, так як він не є людиною. Його існування ні від чого, і ні від кого не залежить. Його ніхто не створив. Він був завжди і буде існувати вічно. Бог є вільним у своїй творчій діяльності, оскільки Він єдиний, хто може створити щось із нічого. Саме так Він словом своїм створив всесвіт і людину. Бог є всемогутнім та вільним Творцем, якому для творіння чогось нового не потрібно ніяких інструментів, матеріалів і нічиєї допомоги [10, с. 9-10]. Йому для цього достатньо сказати слово, виявити свою волю та мати бажання щось створити. Він творив, творить і буде творити. Саме на цьому наголошується на початку Євангелія від Івана Богослова, де зазначається: “На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було на початку. Усе через нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей” [Ів.1:1 - 4].

Бог з’єднує у собі благо, з якого все утворилось та силу, завдяки якій Він керує всім світом. Вільною є лише та людина, якій Бог дав свободу, тобто без Господа людина не може нею володіти свободою, отже воля є подарунком, який людина отримує від Творця. Тільки Він може зробити людину вільною від її гріхів, пристрастей, бажань та залежностей, оскільки вона є їх рабом, хоча свято вірить у те, що є вільною. Насправді це ілюзія свободи, яку людина сама для себе створила. Вона не усвідомлює, що ніколи не була вільною, вона завжди була, є, і буде підкорятись законам природи, суспільства та Бога. Тільки Господь може дати людині правдиву свободу, оскільки: “Кожен, хто чинить гріх той раб гріха. І не застається раб у домі повік, але Син застається повік. Коли Син отже зробить вас вільними, то справді ви будете вільними”, – так говорить нам Ісус Христос [Ів.8:34 – 36]. Тому людина стане вільною лише тоді, коли кров Спасителя очистить наші душі від бруду гріха і наповнить людські серця любов’ю.

Християнський апологет Оріген, відомий своєю феноменальною для тих часів ерудицією, вирішував проблему свободи так: здатність до діяльності та творчості людині дав Бог, але тільки людина обирає, як їй використовувати цю здатність, на добро, чи на зло. Бог дав людині свободу волі, щоб вона могла реалізувати весь свій творчий потенціал, свої бажання, прагнення, вміння, навички, таланти, мрії, щоб могла робити добро, допомагати ближнім та дарувати їм свою любов, приносити користь суспільству, служити людям та Богу. Проте, більшість людей свідомо, чи не свідомо обирають зло та гріх, тобто вони знаходяться в рабстві власних гріховних бажань, прагнень та пристрастей. По факту вони є вільними тільки тілесно, хоча переконані на сто відсотків, що саме вони є володарями свого життя та самі управляють своїми вчинками, але їхня душа знаходиться в полоні диявола, який саме через ці гріховні бажання бере людину під свій повний контроль та маніпулює нею, як маріонеткою [10, с. 9-10]. Тому ні про яку свободу тут говорити не можна, хоча людина переконана, що вона цілком є вільною та незалежною у своїх учинках та діях, а насправді диявол просто грається з нею як з іграшкою, управляє нею, керує її життям і контролює кожен її крок. Грішні люди, які відпали від Божої благодаті і живуть в гріховній пітьмі, намагаються задовольнити свої егоїстичні бажання, непомірні апетити, прагнуть слави, влади, багатства, у будь-який спосіб, використовують інших

людей, як інструмент для досягнення своїх цілей, спричиняють їм біль та страждання, розпочинають безглузді війни, приносять у цей світ хаос, ненависть та розбрат. Люди, які називають себе християнами, не є правдивими учнями Христа, бо не слідує його вченню. Вони не виконують найважливішу заповідь – любити ближнього свого, як себе самого, проте слідує старозавітному закону помсти – око за око, зуб за зуб. Заповідь любові у форматі кантівського категоричного імперативу розчиняється у всезагальному застосуванні давнього римського принципу, відомого в наш час, як макіавеллізм – мета виправдовує засоби.

Християнський філософ, теолог та відомий апологет періоду раннього середньовіччя Тертуліан у своєму філософському вченню протиставляє розум та віру, філософські погляди якого можна описати його відомою фразою: “Вірю, бо абсурдно”. Тобто він дотримувався популярної на той час серед філософів ідеї верховенства віри над розумом та логікою, та про обмеженість людського розуму і його неспроможність осягнути Божу велич та мудрість. Тому він був досить оригінальним та неоднозначним мислителем свого часу, оскільки його філософські погляди йшли всупереч загальноприйнятій на той час християнській доктрині, якої дотримувалась більшість богословів та філософів того часу [7, с. 187-188].

Попри намагання розглядати людину вільною, вона все ж таки залежить від природних законів та Божої волі, оскільки Бог є творцем кожної людини та всього Всесвіту. Він єдиний, хто є повновладним, незалежним, всемогутнім та повноправним владикою всього світу, йому підкоряється все живе на Землі. Ніхто з людей не володіє такою владою та могутністю, ні один імператор, король чи президент. Якими б всемогутніми, всесильними та незалежними не вважали себе люди, які володіють владою та багатством у цьому світі, вони всього лише пил перед Божою могутністю, який може бути стертим з лиця землі у будь який момент. Тому кожна людина мусить коритися Божій волі, оскільки кожна жива істота належить Господу, бо він є її Творцем та Владикою всього світу. Тому по суті ні про яку абсолютну свободу не варто говорити, бо людина ніколи не була, не є, і не буде по справжньому вільною, а люди які в це вірять, всього лише тішають себе ілюзіями та займаються самообманом. Звідси виникає справедливе питання: чи дійсно існує свобода волі, чи це всього лише фікція?

Аврелій Августин, на відміну від багатьох інших середньовічних мислителів та богословів, роблячи спроби відповісти на дане запитання, приходять до цікавих висновків. З позиції предистинації він вперто заперечує безмежну свободу волі людини. Філософ стверджує, що Бог напередвизначив чи буде людина моральною, доброю, віруючою, чи потрапить в Рай і буде спасенною, чи ні. Людина може бути праведною та святою лише завдяки Божій благодаті та милості, а не через свої зусилля і старання жити праведним християнським життям, робити добро ближнім, дотримуватись заповідей тощо. Тобто, без Божої благодаті та милості людина не може досягнути праведності та святості, як би вона не старалась. У цьому й полягає новаторство Аврелія Августина, оригінальність його ідей.

Моральний вибір людини, її праведне християнське життя, дотримання Заповідей Божих, покаяння, молитви, добрі справи і щира віра – є одними з основних умов спасіння людської душі. Звичайно тут не обійтись без Божої благодаті, милості, любові та Святого Духа, які змінюють людину, очищають її серце від злоби та гріхів, наповнюють його любов'ю до Бога та ближніх. Апостол Павло в одному зі своїх Послань писав, що живе вже не він, а живе Ісус Христос

в ньому. Тобто людина вмирає для цього світу, для гріха і зла, і народжується наново, як дитина Божа, освячується і очищується Святим Духом та стає новою людиною, яка вже живе не для себе, і не для задоволення своїх примітивних та егоїстичних прагнень та бажань, а для Господа, для святості та чистоти, віри і любові, для служіння людям і Богу.

Філософ розглядає свободу волі, як один з атрибутів, який притаманний лише людині, як вінцю творіння Божого. Свобода волі належить до сутності людини, і дає їй можливість обирати між добром і злом, тому вона кожного дня веде боротьбу з самою собою, а в її серці добро воює зі злом, і хто переможе залежить від того, наскільки людина є праведною та близькою до Бога. Оскільки людина є тілесною істотою, а тіло, на думку Августина та інших християнських філософів того часу, є гріховним, людину постійно тягне до плотських задовольень та насолод, більшість з яких штовхають людину на різні гріхи, наприклад хіть, обжерливість, заздрість, жадність і т.д. Філософ переконаний, що розум людини має домінувати над тілом, тримати під контролем гріховні бажання та пристрасті, але звісно без Божої допомоги та благодаті це практично неможливо, оскільки людина є слабкою перед гріховними спокусами та бажаннями [6, с. 22].

На думку Аврелія Августина, воля людини, як і її природа, стала злою не тому, що Бог сотворив її такою, а тому, що вона спотворилась через первородний гріх та непослух закону Господа. Свідомий вибір людини – стати на шлях зла та гріха, по якому першим пішов ангел Люцифер, ставши дияволом та вічним ворогом Бога. Тому, за переконанням філософа, кожне покоління є проклятим від народження, оскільки, вони отримують у спадок від батьків первородний гріх, разом зі злою волею та прагненням до зла та гріха. Тобто, на думку філософа, гріх передається від батьків до дітей. Слідуючи цій логіці, діти є грішними від народження, проте під час хрещення Господь змиває гріх із дитини, і робить її душу чистою та невинною. Пелагій, непримиримий ворог та суперник Августина, навпаки, стверджував, що гріх Адама був його особистим, і стосувався лише його, тому, відповідно лише він ніс відповідальність та був покараним за свій поганий вчинок. Отже, по його логіці, нащадки Адама не отримали у спадок його гріх, тому їх не варто вважати проклятим потомством і стверджувати, що діти вже народжуються грішними [8, с. 3]. Звісно, дане еретичне вчення Пелагія суперечило доктрині Католицької церкви, і хоч знайшло багато прихильників серед християн, проте викликало хвилю обурення серед ортодоксальних християн, філософів, священнослужителів та богословів, і було засуджено на одному з Вселенських соборів, як ересь, а самого Пелагія було позбавленого сану та піддано анафемі, як еретика та відступника.

Внаслідок гріхопадіння Адама та Єви, всі люди почали народжуватись зі злою волею, злими від природи. Вони були позбавлені Божої благодаті та милості, оскільки розірвали стосунки і зв'язок із Богом, вчинивши гріх, збунтувавшись проти Божої волі та закону. З кожним наступним поколінням, люди почали хилитися до зла та гріха сильніше, ніж до добра та праведності, бо гріх є солодким та приємним. Саме так, на думку Аврелія Августина, природа людини та її воля стали злими та спотвореними. В одному із своїх творів Аврелій Августин писав: “Воля в нас завжди вільна, але не завжди добра” [5, с. 35]. Потомки Адама відійшли від Бога, почали робити зло, грішити, вбивати один одного, поклонятися ідолам та язичницьким богам, які насправді були демонами, розпочинали війни проти сусідів, знищували один одного, крали, обманювали тощо. Тобто, у всіх цих діях проявлялась зла та спотворена воля

людини, яка збунтувалась проти Бога та його закону, розірвала зв'язок із Господом, і потрапила в залежність від диявола, загрузла в гріховному болоті, з якого може витягнути лише Ісус Христос, який своєю кров'ю змиває гріх та очищає душу людини.

Постає логічне запитання: Що є причиною гріха, і чому люди згрішили? Августин відповідає на це питання дуже просто – гординя, саме вона є причиною гріха, ось чому Адам і Єва вчинили гріх, саме через це і сучасні люди грішать і чинять зло. Гордість, ось корінь злої волі людини, її бунту проти Божої волі та його законів. Августин писав: “І гордість прикидається висотою душі” [4, с. 145]. Гординя штовхнула Адама та Єву на гріх та непослух, вони вирішили, що не зобов'язані коритися Божій волі та законам, вони думали, що стоять вище цього, бо переконані, що вони є улюбленими Божими дітьми, тому їм можна все. Для чого коритися Богові, якщо в тебе є свобода, і ти можеш робити все що хочеш? Приблизно так думали перші люди, і, по суті, через багато тисяч років нічого не змінилося. Зараз більшість людей думає так само. Пройшли тисячоліття, зароджувались і занепадали імперії, цивілізації, одна історична епоха змінювала іншу, а людська природа зовсім не змінилась, як була кілька тисячоліть назад, гордою, злою, егоїстичною, жадною та жорстокою, такою і залишилась.

Отже, як вже було зазначено вище, причиною гріха є гординя, яка підштовхнула Адама та Єву згрішити та піти проти Божої волі. Перші люди прирівняли себе до Бога, вони вирішили, що самі можуть визначати, що є злом, а що – добром, і не зобов'язані коритися Божій волі та заповідям, оскільки вони є рівними Богу, вищими за ангелів, бо мають свободу волі та вибору, на відміну від них. Людина сама може обирати добро чи зло, вона сама вирішує, кому служити, святому, досконалому і чистому Богу чи злomu, потворному, хитрому і повному злоби дияволу, який ненавидить людей, оскільки вони були створені за образом і подобою Божою, і Господь вважає їх своїми дорогими дітьми. В той самий час, ангели є всього лиш слугами і виконавцями Божої волі. Тому, сатана заздрить людям, бо вони є вільними, ось причина, через яку він перетворився на змія, проник в Едемський сад і спокусив Адама та Єву вчинити гріх і збунтуватись проти Господа. Але не потрібно всю вину звалювати на диявола, оскільки Адам та Єва не були малими та нерозумними дітьми, якими легко можна було маніпулювати. Вони були дорослими людьми, створеними на образ та подобу Божу, в них була свобода, і вони володіли Божественною мудрістю, якою їх наділив Бог під час акту творення. Отже, вони свідомо та добровільно вибрали гріх і зло, ніхто на них не тиснув і не заставляв під страхом смерті скуштувати заборонений плід. Тому частина провини за гріхопадіння лежить на самих перших людях, і через них всі їхні нащадки народжувались злими та грішними від природи, з прагненням до гріха та зла. Кожна людина має свободу і може кожен день обирати між добром та злом, Богом та дияволом. І нажаль, більшість людей обирають саме зло та гріх, а не добро та праведність, бо жити так легше та приємніше. Робиш те, що хочеш і живеш безтурботно, не визнаючи ніяких авторитетів, не задумуючись про негативні наслідки своїх вчинків для себе та близьких.

Воля людини є злою через гріхопадіння перших людей, вони, по суті, стали викривленим злом та гріхом образом Божим, бо Господь сотворив їх на Свій образ та подобу. Тому не дивно, що людей постійно тягне до зла та гріха. Вони отримують задоволення роблячи зло, коячи гріх, завдаючи біль та страждання своїм ближнім, знищуючи природу, знущаючись над тваринами та іншими живими сотворіннями. І це не дивно, оскільки людина стала рабом гріха

та диявола. Кожен, хто робить гріх та зло, є рабом гріха. Так говорив Ісус Христос. Люди є злими і грішать через те, що вони служать дияволу, а не Богу. Вони розірвали стосунки з Небесним Отцем, відійшли від світла, і почали жити в п'їтми. А там де темрява – немає Бога, любові та добра. Там панує диявол та демони, які наповнюють серця людей злобою, гнівом, ненавистю, гордістю, заздрістю, лінивством, нечистотою. Саме таким, на думку Аврелія Августина, є град земний. Це царство диявола та темряви, де процвітають усі можливі види вад, гріха та зло. Там злі стають ще злішими, і насолоджуються життям та земними благами, тому що вони є слугами диявола. Добрі – діти Господа і добра, страждають. Їх нещадно знищують, жорстоко переслідують, а впіймавши – катують та знущаються. Саме пригнобленим та переслідуваним за істину та слово Боже, на думку Августина, належить град Божий, який Господь приготував праведникам та святим, які перетерпіли страждання та муки заради Бога та його Сина Ісуса Христа. Яскравим прикладом граду земного є Римська імперія, де процвітали всі можливі людські вади, де активно переслідували, катували та мучили християн.

Син Божий сказав, що блаженними є вигнані за праведність, бо їм належить Царство Небесне. Блаженними є люди, яких ганьблять та переслідують за віру в Ісуса Христа та за любов до Бога. Ісус вважав, що таким людям потрібно радіти та веселитися, бо їх чекає велика нагорода на небесах. Усі, хто перетерпів муки, знущання та переслідування за віру, отримають нагороду після смерті. Тому, християни ніколи не боялись смерті та катувань, і завжди з готовністю йшли на муки, з посмішкою на устах вмирили за віру та любов до Бога. Мученицька смерть була бажаною для багатьох святих, вони навіть самі просили Бога про це. Тому смерть за віру та любов до Ісуса Христа є найкращою для багатьох святих мучеників та Отців церкви. Аврелій Августин теж поділяв думку інших апологетів та патристів, що мученицька смерть за віру є найбільш шляхетною та бажаною для кожного справжнього християнина, який любить Бога. А відречення від своєї віри, Бога через страх смерті та катувань є найбільшою ганьбою для кожного християнина, оскільки це зрада Бога та Церкви, тому душа такої людини приречена на вічні муки та прокляття в пеклі. Спаситель говорив, що хто відречеться від Нього перед людьми, від того і Він відречеться перед Господом на Страшному суді. А хто погубить своє життя заради любові до Господа, той спасе свою душу, яка є набагато ціннішою за тіло, бо є безсмертною.

Град Божий, на думку Аврелія Августина, належить саме таким людям, яких переслідують за правду і вірність Католицькій церкві та Богові, оскільки, як часто говорив Ісус, правителем цього світу є диявол і всі грішники є його слугами, дітьми темряви, тому вони й ненавидять християн, бо це діти світла, послідовники Ісуса Христа. Спаситель сказав, що так само, як його зненавидять та вб'ють діти цього світу, які є слугами Сатани, так і його послідовників будуть ненавидіти, переслідувати, катувати та вбивати, за те, що вони будуть проповідувати Слово Боже, говорити правду та викривати гріх та зло в людях. Ісус Христос своїм воскресінням та жертвою на хресті переміг диявола та знищив його владу, дав людям шанс на спасіння, омив нас своєю кров'ю, звільнив людей від рабства гріха. Тому всі, хто вірить в Нього та приймає Його, як свого Господа та Спасителя – не загинуть, але отримають життя вічне. Бо Ісус Христос – є істина, правда, дорога та життя, і хто йде за Ним, не зазнає смерті та буде жити повіки. Про град Божий філософ писав так: “Звідси видно, якими повинні бути громадяни граду Божого під час своєї земної мандрівки, тобто земного шляху.

Вони живуть духовним, а не тілесним та матеріальним, тобто по Божим законам, а не земним, і якими вони будуть у тому безсмерті, до якого прагнуть” [4, с. 150].

А град земний належить грішникам та рабам диявола, які зненавиділи правду та світло, яким є Ісус Христос, вони відкинули Його і вбили, та добровільно стали рабами диявола і гріха, вони є дітьми темряви та зла, в їхніх серцях немає місця для любові та милосердя, вони повні злоби та заздрості. Про земний град Аврелій Августин писав, що він є суспільством нечестивих та злих людей, які живуть не по Божій волі, а по людській. Вони вшановують неістинних богів та відносяться без поваги та любові до істинного Бога, слідуєть ученням людей та демонів, і через це мучаться та страждають від хвороб та воєн, і пожинаяють плоди своїх злих вчинків та гріхів [4, с. 122].

Висновки. Отже, концепт “свободи волі” розглядається Аврелієм Августином у світлі телеологічного детермінізму: свобода волі людини обмежена Божою волею та напередвизначенням. Спасіння людини залежить виключно від Божої благодаті, а не від її праведного життя. Неважливо наскільки сильною буде її віра та скільки добрих справ нею буде зроблено – все це не гарантує спасіння, оскільки тільки Бог може спасти душу людини. Божа благодать дається не всім, а тільки достойним, яких Бог обирає сам. Допомогти людині відновити втрачений зв'язок із Богом, привести душу до першопочаткового стану досконалості та святості, втраченого внаслідок гріхопадіння, може тільки Бог. Лише Бог може дати людині правдиву свободу, звільнити її з рабства гріха та очистити її душу від зла та вад, наповнити її любов'ю до ближніх та ворогів.

Список використаних джерел:

1. *Святе Письмо Старого та Нового Завіту (n. d.)*. Доступно : <<https://bibliapova.co.ua/uk/ogi/>>. [23 Березень 2024].
2. Святий Августин 1999, *Сповідь*, Київ: *Основи*, 319 с.
3. Білінський, ВР 2022, ‘Свобода як чинник гідності людини у філософії Аврелія Августина’, *Матеріали звітної наукової веб-конференції викладачів, докторантів, аспірантів університету за 2021 рік Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 4–5 квітня 2022 р., м. Івано-Франківськ*. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, с. 80-82.
4. Блаженний Августин 1998, *Творення*, в 4-х томах, т. 3: ‘О граде Божиим’, Книги I – XIII. Санкт-Петербург: *Алетейя*; Киев: *УЦИММ – пресс*, 600 с.
5. Блаженний Августин 1998, *Творення*, в 4-х томах, т. 2: ‘О свободе воли’, Книги I – XIII. Санкт-Петербург: *Алетейя*; Киев: *УЦИММ-пресс*, 700 с.
6. Гоголь, В 2021, ‘Антропологічне вчення святого Августина’, *Вісник Львівського університету*, Вип. 37, с. 19 – 26.
7. Довбня, В 2008, ‘Християнська філософія доби патристики як джерело філософсько-освітніх поглядів Г. Ващенко’, *Філософія освіти*, 1-2 (7), с. 192-203. Доступно : <<https://enpui.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2541/Dovbnia.pdf?sequence=1>>. [23 Березень 2024].
8. Дойчик, МВ 2013, ‘Антиномічний вимір гідності людини у християнській філософії Аврелія Августина’, *Гілея : науковий вісник*, Вип. 75 (№ 8), с. 269 – 272.
9. Дойчик, МВ 2018, *Ідея гідності в історії європейської філософії*. Монографія, видання 2-ге, доповнене, Івано-Франківськ: *Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника*, 394 с.
10. Савицька, ІМ 2017, ‘Постановка проблеми свободи у християнській філософії епохи Середньовіччя’, *Науковий вісник НУБіП України*, Вип. 55, (№ 274), с. 7 – 14.
11. *Філософський словник (n. d.)*. Доступно : <https://platona.net/board/filosofskij_slovar/svoboda/1-1-0-404>. [24 Березень 2024].
12. *Філософський енциклопедичний словник (n. d.)*. Доступно : <<http://slovopedia.org.ua/104/53409/1085173.html>>. [24 Березень 2024].

References:

1. Sviatye Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu (The Holy Scriptures of the Old and New Testaments) (n. d.). Dostupno : <<https://biblia-nova.co.ua/uk/ogi/>>. [23 Berezhen 2024].
2. Sviatyi Avhustyn 1999, Spovid (Confession), Kyiv: Osnovy, 319 s.
3. Bilinskyi, VR 2022, 'Svoboda yak chynnyk hidnosti liudyny u filosofii Avreliia Avhustyna (Freedom as a factor of human dignity in the philosophy of Aurelius Augustine)', Materialy zvitnoi naukovoï veb-konferentsii vykladachiv, doktorantiv, aspirantiv universytetu za 2021 rik Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka, 4–5 kvitnia 2022 r., m. Ivano-Frankivsk. Ivano-Frankivsk : Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka, c. 80-82.
4. Blazhennyi Avhustyn 1998, Tvorenyia (Creations), v 4-h tomah, t. 3: 'O hrade Bozhyem (O city of God)', Knyhy I – KhIII. Sankt-Peterburh: Aleteiia; Kyev: UTsYMM – press, 600 s.
5. Blazhennyi Avhustyn 1998, Tvorenyia (Creations), v 4-h tomah, t. 2: 'O svobode voly (On freedom of the will)', Knyhy I – KhIII. Sankt-Peterburh: Aleteiia; Kyev: UTsYMM-press, 700 s.
6. Hohol, V 2021, 'Antropolohichne vchennia sviatoho Avhustyna (Anthropological teaching of St. Augustine)', Visnyk Lvivskoho universytetu, Vyp. 37, c. 19 – 26.
7. Dovbnia, V 2008, 'Khrystyianska filosofii doby patrystyky yak dzherelo filofsko-osvitnikh pohliadiv H. Vashchenka (Christian philosophy of the patristic era as a source of philosophical and educational views of H. Vashchenko)', Filosofiia osvity, 1-2 (7), s. 192 203. Dostupno : <<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2541/Dovbnia.pdf?sequence=1>>. [23 Berezhen 2024].
8. Doichyk, MV 2013, 'Antynomichnyi vymir hidnosti liudyny u khrystyianskii filosofii Avreliia Avhustyna (The antinomic dimension of human dignity in the Christian philosophy of Aurelius Augustine)', Hileia : naukovyi visnyk, Vyp. 75 (Nº 8), c. 269 – 272.
9. Doichyk, MV 2018, Ideia hidnosti v istorii yevropeiskoi filosofii (The idea of dignity in the history of European philosophy). Monohrafiia, vydannia 2-he, dopovnene, Ivano-Frankivsk: Prykarp. nats. un-t im. V. Stefanyka, 394 s.
10. Savytska, IM 2017, 'Postanovka problemy svobody u khrystyianskii filosofii epokhy Serednovichchia (Statement of the problem of freedom in the Christian philosophy of the Middle Ages)', Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy, Vyp. 55, (Nº 274), c. 7 – 14.
11. Filosofskiy slovnyk (Philosophical dictionary) (n. d.). Dostupno : <https://platona.net/board/filosofskij_slovar/svoboda/1-1-0-404>. [24 Berezhen 2024].
12. Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk (Philosophical encyclopedic dictionary) (n. d.). Dostupno : <<http://slovopedia.org.ua/104/53409/1085173.html>>. [24 Berezhen 2024].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-8

УДК 17.023.36:37.015.31]

316.35-053.6(=161.2)“20”

КУЛЬТУРА ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ*CULTURE OF CREATIVE THINKING OF UKRAINIAN YOUTH IN MODERN SOCIETY: AXIOLOGICAL ASPECT***М. Г. Новосад****С. І. Білоус****Б. М. Рохман****О. І. Савчук**

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що в умовах війни сучасні діти і молодь дивляться на світ очима дорослих, значно подорослішали порівняно зі своїм віком. Фактор війни впливає на пошуки способів допомоги дорослим у вигляді волонтерства. Українські діти і молодь набувають досвіду активної і відповідальної поведінки в сучасному суспільстві.

Юне покоління переосмислює важливість інтелектуально-особистісного розвитку, вибору професії як одного із шляхів виходу із кризових ситуацій.

Сучасна молодь постійно знаходиться в пошуках і долучається до культурно-навчального діалогу, що відбувається між всіма учасниками навчального процесу й спрямовує її на саморозвиток, самовдосконалення, накопичення необхідних знань, які формують професійні ціннісні орієнтації майбутніх фахівців.

Цінності комунікативної культури, український контент зумовлюють підвищення моральності та громадянської позиції у процесі освітньої та професійної підготовки української молоді. Актуальним на сьогодні є пошук, розробка та вивчення різних концепцій, програм, проєктів, які формують творче мислення молоді в едукативному середовищі.

Постановка проблеми. Проблема цінностей орієнтує на гуманістичну позицію в освіті, яка вимагає ставлення до молоді як до важливого суб'єкта в навчально-виховному процесі; визнання креативного мислення як потенційно важливого для самої молоді, так і для українського суспільства. Плідне

Urgency of the research. The relevance of this topic is due to the fact that in times of war, modern children and youth look at the world through the eyes of adults who have matured significantly compared to their age. The war factor influences the search for ways to help adults in the form of volunteering. Ukrainian children and youth are gaining experience of active and responsible behavior in modern society.

The younger generation is rethinking the importance of intellectual and personal development, choosing a profession as one of the ways out of crisis situations.

Modern youth is constantly searching for and joining the cultural and educational dialogue that takes place between all participants in the educational process and directs them to self-development, self-improvement, and the accumulation of the necessary knowledge that forms the professional value orientations of future professionals.

The values of communicative culture and Ukrainian content contribute to the improvement of morality and civic position in the process of educational and professional training of Ukrainian youth. Today, it is important to find, develop, and study various concepts, programs, and projects that shape the creative thinking of young people in an educational environment.

Target setting. The problem of values focuses on a humanistic position in education, which requires treating young people as an important subject in the educational process; recognizing creative thinking as potentially important for both young people and Ukrainian society. Fruitful dialogic communication between

діалогічне спілкування між учасниками освітнього процесу вважається важливішою умовою і засобом розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі даного публікаційного дослідження філософсько-культурологічні напрацювання, присвячені питанням аксіології, зокрема, А. Вихрущ, М. Підлісний “Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення”.

Опиралися на розробки окремих аспектів змісту та методів навчання НУШ, програми “Інтелект України” (І. Гавриш, Ю. Завалевський, С. Кириленко, О. Маринівська, О. Мезенцева, В. Рогова).

Використали окремі методичні рекомендації щодо застосування інноваційних методів навчання в освітніх та позашкільних культурно-дозвілєвих закладах дітей та молоді (В. Колебошин, С. Кириленко, І. Червінська, В. Воронов, К. Ковальчук, О. Рейпольська, С. Сисоева, К. Станкевич, Н. Піканова).

Аналізували матеріали інформаційної періодики, що висвітлюють питання актуальні для нашого дослідження.

Постановка завдань: визначити методи навчання, які мотивують до формування культури поведінки молоді, адекватних полікультурному середовищу; сприяють конструктивним відносинам між людьми; спонукають критично аналізувати сучасну інформацію, сприяють проектуванню й дослідницькій діяльності; налаштовують на власну участь у громадському житті (наприклад, через волонтерство), впливають на вирішення суспільних проблем, уміння стати на захист української державності.

Виклад основного матеріалу розпочинається з постановки актуальності проблеми як реалізації аксіологічного (ціннісного) підходу до якісної освіти та виховної діяльності в Україні.

Агресія російської федерації проти України призвела до втрати численних закладів освіти, позашкільних, мистецьких та спортивних установ. У статті акцентується на важливості

participants in the educational process is considered more important condition and means of personal development

Actual scientific researches and issues analysis. In the course of this publication research, philosophical and cultural developments on axiology were analyzed, in particular, A. Vykhreshch, M. Pidlisnyi, “Problems of Axiology and Ways to Solve Them”.

We relied on the development of certain aspects of the content and methods of teaching of the NUS, the program “Intellect of Ukraine” (I. Havrysh, Y. Zavalevsky, S. Kyrylenko, O. Marynovska, O. Mezenzeva, V. Rogova).

Some methodological recommendations on the use of innovative teaching methods in educational and extracurricular cultural and leisure institutions for children and youth were used (V. Koleboshyn, S. Kyrylenko, I. Chervinska, V. Voronov, K. Kovalchuk, O. Reipolska, S. Sysoieva, K. Stankevych, N. Pikanova).

We analyzed the materials of information periodicals that cover issues relevant to our study.

The research objective: to identify teaching methods that motivate the formation of a culture of youth behavior adequate to a multicultural environment; promote constructive relationships between people; encourage critical analysis of modern information, promote design and research activities; encourage personal participation in public life (for example, through volunteering), influence the solution of social problems, and the ability to defend Ukrainian statehood.

The statement of basic materials begins with the statement of the relevance of the problem as the implementation of an axiological (value-based) approach to quality education and educational activities in Ukraine

The aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to the loss of numerous educational, extracurricular, artistic and sports institutions. The article emphasizes the

моральної і психологічної підтримки дітей в умовах війни засобами освітньо-культурних центрів, надання допомоги при подоланні стресу чи переживання втрати рідних і близьких, навчально-виховної і розвиваючої роботи з дітьми та молоддю в складних умовах.

Важливе завдання при реалізації якісної освіти в Україні – це постійна увага до молоді, яка творить український контент та духовно-культурні цінності держави. Тільки освічені українці можуть створити міцну, життєздатну державу, відбудувати і розвинути сучасну українську економіку, забезпечити гідне майбутнє прийдешніх поколінь.

Висновок.

1. Усупереч наявним перешкодам вся науково-освітня та культурно-мистецька, дозвілева система закладів повинна стати ключем до відновлення сподівань і можливостей для кожного українця, допомагати молоді знайти своє місце в нових реаліях, бути основою прогресу та розвитку нації, фундаментом її майбутнього. Безліч викликів, які сьогодні постає перед Україною необхідно подолати, створивши умови для здобуття освіти в час війни та вимушеної міграції, подолати досі наявний вплив ворожої пропаганди й сприяти євроінтеграційним процесам, враховуючи тенденції сучасної глобалізації.

2. Важливо постійно бути в пошуках нових підходів до розвитку освіти і науки, які мають відповідати на всі запити сучасності і майбутнього й задовольняти потреби українців. В основі бачення майбутнього – це прагнення українців до європейської інтеграції, забезпечення важливих загальнолюдських та європейських цінностей. Оскільки діти є найважливішими агентами змін і побудови майбутнього життя і процвітання України, необхідно на державному рівні забезпечити їх життя, доступ до освіти та участі у творчих культурно-мистецьких колективах.

3. Аналізуючи науково-педагогічні проекти “Інтелект України”, “Нова Українська Школа” у базовій школі бачимо, що концептуальною метою є

importance of moral and psychological support for children in times of war through educational and cultural centers, assistance in overcoming stress or experiencing loss, sadness and suffering, educational and developmental work with children and youth in difficult conditions.

An important task in implementing quality education in Ukraine is to pay constant attention to young people who create Ukrainian content and the spiritual and cultural values of the state. Only educated Ukrainians can create a strong, viable state, rebuild and develop the modern Ukrainian economy, and ensure a decent future for future generations.

Conclusion.

1. Despite the existing obstacles, the entire scientific, educational, cultural, artistic, and leisure system of institutions will definitely become stronger after the current trials, the key to restoring hopes and opportunities for every Ukrainian, helping young people find their place in the new realities, and will be the basis for the progress and development of the nation, the foundation of its future. Today, Ukraine faces many challenges that need to be overcome. In particular, it is necessary to create conditions for education in times of war and forced migration, to overcome the still existing influence of hostile propaganda and to promote European integration processes, taking into account the trends of modern globalization.

2. It is important to be constantly looking for new approaches to the development of education and science that should meet all the demands of the present and the future and satisfy the needs of Ukrainians. The vision of the future is based on the aspiration of Ukrainians for European integration and the promotion of important human and European values. Young people, their lives, safety and access to education have been and remain in the focus of the state's attention, as children are the most important agents of change and building the future life and prosperity of Ukraine.

3. Analyzing the scientific and pedagogical projects “Intellect of Ukraine” and “New Ukrainian School” in basic school, we see that the conceptual goal is to create

створення відповідної навчальної платформи, яка б сприяла формуванню соціально зрілої та творчої особистості з усвідомленою громадянською позицією з почуттям національної самосвідомості, підготовленої до професійного самовизначення та здатної до самоактуалізації в соціальній сфері і особистісних потребах.

4. Доцільно запроваджувати системні зміни практичних досліджень, спрямованих на вивчення цінностей сучасної молоді, насамперед, починаючи з формування їх світогляду, здійснюючи навчальну підготовку до самовдосконалення, яка повинна сприяти розвитку індивідуальних здібностей молоді, як активних патріотично налаштованих громадян, визначити важливу роль територіальної громади, як рушійної сили в розбудові держави її культури освіти і спорту.

5. Враховуючи сучасний воєнний стан в Україні, духовне оновлення як процес демократизації суспільства проходить в нестандартних умовах, проте, рівнем мотивації є віра в можливість Збройні Сили України та їх підтримка, віра в перемогу, що спонукає кожного до утвердження індивідуальної творчості, багатогранного розвитку особистості, обдарованості, інтелекту, таланту, волонтерства.

6. Враховуючи закономірності утвердження цінностей у молодіжному середовищі зауважимо, що культура творчого мислення сучасної молоді формується завдяки діяльності закладів освіти, науки, спорту та дозвілля, які є центрами комунікації, виховання молоді. Саме, актуальність сучасної аксіологізації постає не лише як проблема сьогодення, але й як соціальна необхідність.

Ключові слова: аксіологічний аспект, методологія філософії, українська філософія, українська молодь, творче мислення, якісна освіта, культура, дозвілля.

the preconditions for the formation of a socially mature, creative personality with a conscious civic position, a sense of national identity, prepared for professional self-determination and capable of self-realization in the professional, social sphere and personal needs.

4. It is advisable to introduce systemic changes in practical research aimed at studying the values of modern youth, first of all, starting with the formation of their worldview, to prepare them for self-improvement, which should take place in their subjective activity as active patriotic citizens, in the realization and implementation of freedoms, individual abilities and the role of the community as a driving force for the development of the state, its culture of education and sports.

5. Taking into account the current martial law in Ukraine, spiritual renewal as a process of democratization of society takes place in non-standard conditions, however, the level of motivation is faith in the capabilities of the Armed Forces of Ukraine and their support, faith in victory, which encourages everyone to establish individual creativity, multifaceted personality development, giftedness, intelligence, talent, volunteering.

6. Taking into account the patterns of values affirmation in the youth environment, we note that the culture of creative thinking of modern youth is formed through the activities of educational, scientific, sports and leisure institutions, which are centers of communication and youth education. Thus, the relevance of modern axiologization appears not only as a problem of the present, but also as a social necessity.

Keywords: axiological aspect, methodology of philosophy, Ukrainian philosophy, Ukrainian youth, creative thinking, quality education, culture, leisure.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що в умовах війни сучасні діти і молодь дивляться на світ очима дорослих, значно подорослішали порівняно зі своїм віком. Фактор війни впливає на пошуки способів допомоги дорослим у вигляді волонтерства. Українські діти і молодь набувають досвіду активної і відповідальної поведінки в сучасному суспільстві.

Юне покоління переосмислює важливість інтелектуально-особистісного розвитку, вибору професії як одного із шляхів виходу із кризових ситуацій.

Сучасна молодь постійно знаходиться в пошуках і долучається до культурно-навчального діалогу, що відбувається між всіма учасниками навчального процесу й спрямовує її на саморозвиток, самовдосконалення, накопичення необхідних знань, які формують професійні ціннісні орієнтації майбутніх фахівців.

Цінності комунікативної культури, український контент зумовлюють підвищення моральності та громадянської позиції у процесі освітньої та професійної підготовки української молоді. Актуальним на сьогодні є пошук, розробка та вивчення різних концепцій, програм, проєктів, які формують творче мислення молоді в едукативному середовищі.

Постановка проблеми. Проблема цінностей орієнтує на гуманістичну позицію в освіті, яка вимагає ставлення до молоді як до важливого суб'єкта в навчально-виховному процесі; визнання креативного мислення як потенційно важливого для самої молоді, так і для українського суспільства. Плідне діалогічне спілкування між учасниками освітнього процесу вважається важливішою умовою і засобом розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі даного публікаційного дослідження філософсько-культурологічні напрацювання, присвячені питанням аксіології, зокрема, А. Вихрущ, М. Підлісний "Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення".

Опиралися на розробки окремих аспектів змісту та методів навчання НУШ, програми "Інтелект України" (І. Гавриш, Ю. Завалевський, С. Кириленко, О. Мариновська, О. Мезенцева, В. Рогова).

Використали окремі методичні рекомендації щодо застосування інноваційних методів навчання в освітніх та позашкільних культурно-дозвіллевих закладах дітей та молоді (В. Колебошин, С. Кириленко, І. Червінська, В. Воронов, К. Ковальчук, О. Рейпольська, С. Сисоєва, К. Станкевич, Н. Піканова).

Аналізували матеріали інформаційної періодики, що висвітлюють питання актуальні для нашого дослідження.

Мета статті: розкрити важливість освітньо-наукових та культурно-дозвіллевих закладів як носіїв морально-духовних цінностей, які впливають на розвиток творчого мислення молоді та скоординують на цілеспрямоване забезпечення якісної освіти і розвитку їх особистості.

Постановка завдань: визначити методи навчання, які мотивують до формування культури поведінки молоді, адекватних полікультурному середовищу; сприяють конструктивним відносинам між людьми; спонукають критично аналізувати сучасну інформацію, сприяють проєктуванню й дослідницькій діяльності; налаштовують на власну участь у громадському житті (наприклад, через волонтерство), впливають на вирішення суспільних проблем, уміння стати на захист української державності.

Виклад основного матеріалу.

Сучасні події в Україні не зупиняють жодну людину удосконалювати та розвивати свої духовні, моральні та культурні здібності, які виокремлюють українців, як народ з особливою ідентичністю. Саме народ, який має свою власну мову, оригінальну народнопісенну творчість, неймовірно багаті традиції, звичаї, неповторну національну кухню, унікальну генетику, самобутній одяг та побут.

Проте, широкомасштабна агресія російської федерації проти України

спричинила низку гострих проблем у сферах культури, освіти і науки, які становили основу едукативного середовища навчально-виховного потенціалу. Постійні ракетні удари по містах територіальних громад України призвели до вимушеного внутрішнього і зовнішнього переселення українців в різних вікових категоріях, заодно й проявився глибокий патріотизм української молоді, яка свідомо і добровільно стала на захист Незалежності України. Саме молоді, талант, якої представлений у широкій палітрі творчої діяльності, молоді, яка прагне стати європейським суспільством, закріпити свою державність, відновити її історію та гідно залишитися українцем, як у своїй країні, так і в будь якій державі перебуваючи там, як тимчасово емігранти в зв'язку з повномасштабною війною в Україні.

Що дає змогу гідно залишитися українцем, зокрема в еміграції? Це ієрархія цінностей у суспільній свідомості, знання про природу духовних, естетичних цінностей, знання про історію свого народу, нації, етносу, їх зв'язок між собою із соціальними, культурними чинниками, що сприяє вдосконаленню системи освіти та визначає подальшу перспективу філософсько-педагогічної стратегії. Не дивлячись на те, що війна триває, ворог робить щоденні пуски ракет, а звуки сирен відправляють всіх в укриття, відбувається певна консолідація всіх українців та зацікавлених сторін, які оперативнo й ефективно роблять все можливе, щоб забезпечити навчальний процес, який сприяє розвитку творчого мислення української молоді.

Що ж таке творчість? Відомо, що - це сукупність різних здібностей людини, своєрідний вияв індивідуального характеру кожної особистості з креативним використанням традиційного логічного мислення та фантазії. Саме, в процесі творчої діяльності відбувається кілька складних розумових процесів про які людина навіть не усвідомлює. Зазвичай, дитина ніколи не замислюється над тим, якими здібностями вона володіє. Тому завдання батьків та навчально - мистецьких закладів ще змалку спонукати дітей до участі в різних заходах, що сприятимуть розвитку її творчих здібностей і заодно мислення.

Для успішної реалізації творчих програм, проектів тощо, необхідно визначати індивідуально-психологічні особливості, які впливають на розвиток пам'яті, уваги, збуджують інтерес до виконання певного виду творчої діяльності з використанням аксіологізації, як основного компонента гуманізації освіти. Як зазначається: Науковість, систематичність, свідомість, наочність навчання, зв'язок теорії з практикою, прагнення до міцності знань і навичок — усі ці дидактичні принципи дадуть можливість проводити роботу над розвитком творчих умінь і навичок молоді в сучасному соціумі [12].

Варто врахувати важливість педагогічних цінностей, що являють собою норми і регламентують педагогічну діяльність, як пізнавально-діючу систему, яка служить в контексті з ланкою між сформованим суспільним світоглядом в галузі освіти і діяльністю педагога, а також визначити складові компоненти пізнавально-діючої системи основою якої є цінності, які задовольняють потребу в спілкуванні і орієнтують на саморозвиток творчої індивідуальності та дозволяють здійснювати самореалізацію [10].

Сьогодення вимагає пошуку нових підходів в освіті, науці та культурі, які б відповідали на запити сучасності та задовольняли потреби молоді. Відомо, що саме, культура вимірює цивілізованість суспільства, наділяє людину духовними і матеріальними цінностями, сприяє формуванню її світогляду, таланту, інтелекту, виробляє необхідні моральні норми поведінки. Важливу роль у формуванні творчого мислення молоді відіграє сфера закладів дозвілля. За

дослідження Т. О. Крижановської: Дозвілля дає можливість сучасній молодій людині розвивати багато сторін своєї особистості, навіть власний таланти. Для значної частини молодих людей соціальні інститути дозвілля є основними джерелами особистісної самореалізації. Культура дозвілля особистості — це перш за все внутрішня культура людини, що передбачає наявність у неї певних особових властивостей, які дають змогу змістовно і з користю проводити вільний час. Культура дозвілля молоді, крім занять, яким віддається перевага, визначається рівнем розвитку та функціонування відповідних культурологічних установ, серед яких: кінотеатри, театри, клуби, дискотеки, стадіони, бібліотеки тощо, без існування яких неможливе задоволення потреб у сфері дозвілля у повному обсязі [5, с. 149].

Нові вимоги часу, реалізм подій, фільтрування накопичуваної інформації, формування свідомості на нових цінностях суспільства, формування національного контексту, який стане точкою опори та фундаментом самоідентифікації української молоді у світовому медіа дискурсі, вимагає наповнення культурно-навчального простору інноваційними методами навчання та конструювання орієнтирів в єдине навчально-виховне середовище з наявністю високого гуманістичного потенціалу.

Доцільно вийти на новий рівень якості освіти і спрямувати її на засвоєння системи знань, яка б відповідала сучасному соціальному замовленню, адже виклик життя вимагає підпорядкування всіх навчально-освітніх закладів до вирішення найактуальнішої проблеми - підготовки самореалізованої, ініціативної, відповідальної, мислячої людини, здатної ефективно взаємодіяти з іншими у різних ситуаціях, які швидко змінюються, реалізувати себе у полікультурному та багатоетнічному середовищі, шанувати загальнолюдські цінності.

Адже, питання підвищення якості освіти відповідно до цивілізаційних і національних викликів ХХІ ст. є одним з визначальних чинників розбудови високотехнологічної, демократичної та правової держави, виховання молодого покоління українців як патріотів так і суб'єктів успішної життєдіяльності в глобалізованому світі.

Сучасний світ змінюється дуже швидко, і заклади освіти повинні йти у ногу з часом. Однак, багато навчальних закладів зазнали ушкодження, а окремі повністю знищені. Так, за статистичними даними, на початок 2023 р. в Україні функціонувало 13 875 закладів дошкільної освіти (ЗДО), 12 976 закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), 670 закладів професійної (професійнотехнічної) освіти (ЗП(ПТ)О), 332 заклади вищої освіти (ЗВО), 740 закладів фахової передвищої освіти (ЗФПО). У цих закладах загалом навчалось близько 6,5 млн здобувачів освіти й працювало майже 0,7 млн педагогічних і науково педагогічних працівників. Унаслідок збройної агресії РФ проти України станом на 08 січня 2024 року 365 закладів освіти зруйновано повністю, пошкоджено 3793 закладів освіти зазнали бомбардувань та обстрілів [9].

Саме заклади освіти повинні підготувати дитину до життя, навчивши її працювати з інформацією, критично мислити та вміти робити висновки. Так, класичний підхід, при якому акцент робився на запам'ятовуванні певного обсягу знань, сьогодні вже не є ефективним. Без опанування учнем умінь, навичок та компетентностей, потрібних на ринку праці, важко розраховувати на професійні успіхи. Тому в сучасних умовах закономірним є перегляд методології навчання, що вимагає оновлення і розширення змісту, функцій та аксіологічного підходу до розв'язання історично-культурологічних подій. Є потреба використання

нового інноваційного підходу в сучасному освітньому-виховному процесі зокрема, інтегровані методи навчання в основу яких закладені ігрові прийоми (лабіринти, аукціони, експедиції, експерименти, інсценування) саме, моделювання кожного заняття визначає активність дитини і її подальшу самореалізацію в суспільстві.

Також, важливо перейти до реалізації навчання з використанням так званих STEM методів. Насамперед, зазначимо, що STEM - це педагогічний процес (технологія) формування і розвитку розумово-пізнавальних і творчих якостей молоді, рівень яких визначає конкурентну спроможність на сучасному ринку праці. Акцент на зміцнення зв'язків і взаємодії між наукою, творчістю, підприємницькою та інноваційною діяльністю, а також вивчення природничих наук через інші дисципліни і, навпаки, вивчення інших дисциплін через природничі науки [7].

Зауважимо, що в окремих програмах до природничих дисциплін додається мистецтво (STEAM), література та читання (STREAM), музика (STEMM). Всі етапи (практика, дослідницький підхід, візуалізація, комунікативні, ігрові прийоми) спрямовують молодь на розвиток творчого мислення як необхідну складову для гармонійного розвитку людини майбутнього [7].

Нова українська школа повинна допомогти виявити та розвинути творче мислення і таланти української молоді. Саме НУШ визначила пріоритетними такі компетентності, як: культуру, рідну та державну мову, іноземні мови, математичну грамотність, соціальність, уміння вчитися впродовж життя, природничі науки та технології, цифрову грамотність, екологію та здоров'я, підприємливість. Звідси й основний принцип розбудови НУШ — орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм. Наскрізний процес виховання, який формує цінності [8].

Проте, не менш актуальною є проблема виховання у молодого покоління патріотичних почуттів, активної громадянської позиції, сприяння усвідомленню молоді свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей. Саме, патріотизм є нагальною потребою держави, якій необхідні національно свідомі громадяни здатні стати на захист України, як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовність відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з долею держави.

Важливим у навчально-виховній діяльності є залучення до заходів учасників бойових дій, адже це розвіює ілюзію несправедливості чи віддаленості російсько-української війни і прищеплює повагу до захисників рідної країни, а у багатьох породжує бажання наслідувати шлях воїнів не зволікати мобілізацією. Тоді молодь сприймає Україну, як рідний дім, виникає бажання відстояти національну гідність, реалізуватися вступом до військових навчальних закладів. Національно-патріотичне виховання повинно бути спрямоване на загартування тіла і духу, на розробку багатьох проектів, які покликані проявити творчий та науковий потенціал у молодих людей.

Ефективність патріотичного виховання в позакласній діяльності значною мірою залежить від спрямованості виховного процесу, форм та активних методів його організації, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів слід віднести: соціально-проектну діяльність, метод відкритої трибуни, створення проблемних ситуацій, методику

колективних творчих справ, традицій, засобів народної педагогіки, зустрічей з героями України, волонтерами та керівниками громадських організацій.

Військова агресія рф проти України, спрямована на геноцид українського народу, принесла масштабні руйнування, вимушене внутрішнє переміщення учасників освітнього процесу, їх виїзд за кордон, знищення українських освітян на тимчасово окупованих територіях, незаконне вивезення українських дітей на територію росії, навчання в умовах блекауту та колосальний психологічний тиск.

Очевидною є проблема примусової депортації дітей з тимчасово окупованих територій України до РФ і Білорусії, що негативно впливає на розвиток їх творчого мислення і призводить до різного типу психологічних розладів молоді та поглибленню різного типу захворювань. Так, за даними російської влади, депортованих з України дітей становить понад 738 тисяч. Хоча за інформацією української влади, від початку агресії проти України рф депортувала 20 тисяч українських дітей, але реальна цифра “набагато більша”, стверджує президент Володимир Зеленський [14].

Існують свідчення проте, що примусово депортованим українським дітям до РФ свідомо оформляють громадянство, нашивають їм на одяг російський прапор, відправляють на так зване “оздоровлення” до Білорусії, тощо. Так, депортовані до Білорусії українські діти 16-17 років проходять там різного роду навчання, де білоруські військові проводять для них “навчання з виживання в надзвичайних ситуаціях”, “піддають перевихованню та індоктринації”[1]. Також Білорусь відправила 35 українських дітей, яких вивезли з окупованих Росією територій, на зимові канікули в Могильов. До кінця жовтня 2023-го понад 2400 дітей з України віком від 6 до 17 років були доставлені до 13 закладів по всій Білорусі [6].

Парламентська асамблея Ради Європи строго засудила і визнала геноцидом примусову депортацію української молоді на територію рф. Відповідну резолюцію ухвалили 27 квітня 2023 року на сесії ПАРЕ. “Вперше згадується термін “геноцид” відносно дій РФ в офіційному документі такого рівня”. У документі йдеться, що згідно з нормами міжнародного права, примусова депортація — це ознака геноциду. Всі випадки депортації мають розслідуватись, а причетні понести відповідальність. Резолюція закликає негайно припинити незаконне примусове переміщення українських дітей, надавати їм громадянство рф. Також ПАРЕ наголошують, що потрібно допустити до вже переміщених дітей представників ООН та МКЧХ і забезпечити їхнє безпечне повернення [13].

Окрім депортації, в тимчасово окупованому лівобережжі Херсонської області росіяни до середини квітня 2024 року планують сформувати мобілізаційні списки в які входитимуть і 16-річні українські юнаки. Окупанти продовжують приховану мобілізацію на тимчасово окупованих територіях півдня України, називаючи це “добровольчою ініціативою”. На окупованих територіях Запорізької області вони продовжують займатися взяттям чоловіків на “військовий облік” у рамках прихованої мобілізації [4].

Ворог робить усе для знищення української освіти, бо чудово розуміє її силу. Російську ж освіту використовує як інкубатор для створення безвольних громадян. Основне завдання окупантів - задіяти українську молодь до військових подій, русифікувати і повністю стерти національну ідентичність спотворюючи історичну пам'ять про українську культуру, мову, звичаї та традиції.

В умовах зростання обсягів інформації, фейків, з багатьох галузей науки, техніки та технології, кардинальних змін у соціальній сфері, висунення високих

професійних вимог до майбутніх педагогів необхідно інтенсифікувати процес навчання, створити умови для підготовки висококваліфікованих учительських кадрів, використовуючи новітні технології і методики навчання.

Реформування сучасної освіти потребує утвердження методів дистанційного навчання, розробки технологічного забезпечення кожного заняття (діаграми, квести, ребуси, пазли, меми, комікси, схеми, таблиці, тощо), що сприяє формуванню і гармонізації світоглядно-методологічних, дидактичних, філософських, психологічних знань й допоможе молодим фахівцям повніше реалізовувати себе в сучасному соціумі.

З досвіду роботи, дистанційне навчання має свої пріоритети, зокрема, передбачено багаторівневе тестування з усіх видів навчання. До складу цілісного курсу дистанційного навчання може входити набір модульних блоків з окремих розділів, що мають свій рейтинг і впливають на підсумкову оцінку знань студентів. Кожна дидактична одиниця може вміщувати: інформаційний блок, тобто теоретичну складову, розроблену на основі гіпертекстових технологій, статичного та динамічного графічного матеріалу; задачі для самостійного розв'язання; контрольні запитання; тестові завдання.

Проте, щоденні повітряні тривоги, перебування в укриттях, відключення електроенергії, тимчасово, не створюють атмосфери волі і свободи. Як зазначає А. Вихруц, "очевидною є розбіжність між нормативними вимогами і реальністю ..., українська молодь перебуває в ситуації турбулентних змін, спричинених військовими, соціальними, економічними, глобалізаційними викликами" [2, с.10].

Вже сьогодні необхідна реалізація нових підходів до організації безпечних умов здобуття освіти через військову агресію РФ (облаштування укриттів у закладах освіти, забезпечення підвезення учасників освітнього процесу, підтримка різноманітня моделей організації навчання дітей, трансформація діяльності психологічної служби системи освіти).

Особливе значення у процесі формування творчого мислення молоді відіграє діяльність закладів позашкільної освіти, що сприяє розвитку інтелектуальних здібностей та виявленню обдарувань і таланту у дітей. Тож, виникає необхідність адаптувати мережу закладів позашкільної освіти під потреби територіальних громад; створити стійку та ефективну систему діючих закладів, які не пошкоджені і можуть здійснювати надолуження освітніх втрат та надавати їм культурно-освітні послуги; забезпечити позашкільні заклади сучасним інноваційним обладнанням, необхідними інструментами та атрибутами для мистецько-творчої діяльності молоді; надати доступ до якісної офлайн-освіти дітям і дорослим на деокупованих територіях, впроваджуючи новий зміст освіти відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти.

Пріоритетним завданням у формуванні творчого мислення молоді в сучасних умовах воєнного стану є відновлення освітнього процесу по всій території України. З позиції філософської методології освітній процес розглядається як особливе людинотворче, культуротворче та комунікативне середовище в якому через з'ясування тенденцій розвитку сучасної освіти, провідних світоглядних, методологічних, аксіологічних проблем формується система цінностей і парадигм, на які спираються освітяни у власній професійній діяльності [11].

Війна триває, російські спецслужби та ЗМІ продовжують вести проти українського народу інформаційну кампанію, однією із завдань якої є нівелювання самоідентичності як головного світоглядного чинника спротиву

експансії. Саме тому формування національно-патріотичних цінностей передусім у молодого покоління є нагальним завданням системи освіти України. Проведення тематичних культурно-мистецьких та освітньо-виховних заходів (круглих столів, диспутів, брейн-рингів, вікторин, переглядів кінофільмів, презентацій та відеоматеріалів з подальшим обговоренням і запрошенням героїв, артистів, письменників, музикантів) сприятиме формуванню національного контенту та світоглядної позиції української молоді.

У рамках стандартів ЄС на виконання досліджень і розробок потрібно відновлення й розвиток мережі дослідницької інфраструктури, яка стимулює будівництво національних наукових центрів, сучасних лабораторій, центрів досконалості, створення ефективної системи пріоритетних напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності з метою розвитку стратегічних галузей економіки, забезпечує обороноздатність, відновлення та відбудову України.

Висновки.

1. Усупереч наявним перешкодам вся науково-освітня та культурно-мистецька, дозвіллева система закладів повинна стати ключем до відновлення сподівань і можливостей для кожного українця, допомагати молоді знайти своє місце в нових реаліях, бути основою прогресу та розвитку нації, фундаментом її майбутнього. Безліч викликів, які сьогодні постає перед Україною необхідно подолати, створивши умови для здобуття освіти в час війни та вимушеної міграції, подолати досі наявний вплив ворожої пропаганди й сприяти євроінтеграційним процесам, враховуючи тенденції сучасної глобалізації.

2. Важливо постійно бути в пошуках нових підходів до розвитку освіти і науки, які мають відповідати на всі запити сучасності і майбутнього й задовольняти потреби українців. В основі бачення майбутнього - це прагнення українців до європейської інтеграції, забезпечення важливих загальнолюдських та європейських цінностей. Оскільки діти є найважливішими агентами змін і побудови майбутнього життя і процвітання України, необхідно на державному рівні забезпечити їх життя, доступ до освіти та участі у творчих культурно - мистецьких колективах.

3. Аналізуючи науково-педагогічні проєкти “Інтелект України”, “Нова Українська Школа” у базовій школі бачимо, що концептуальною метою є створення відповідної навчальної платформи, яка б сприяла формуванню соціально зрілої та творчої особистості з усвідомленою громадянською позицією з почуттям національної самосвідомості, підготовленої до професійного самовизначення та здатної до самоактуалізації в соціальній сфері і особистісних потребах.

4. Доцільно запроваджувати системні зміни практичних досліджень, спрямованих на вивчення цінностей сучасної молоді, насамперед, починаючи з формування їх світогляду, здійснюючи навчальну підготовку до самовдосконалення, яка повинна сприяти розвитку індивідуальних здібностей молоді, як активних патріотично налаштованих громадян, визначити важливу роль територіальної громади, як рушійної сили в розбудові держави її культури освіти і спорту.

5. Враховуючи сучасний воєнний стан в Україні, духовне оновлення як процес демократизації суспільства проходить в нестандартних умовах, проте, рівнем мотивації є віра в можливості Збройні Сили України та їх підтримка, віра в перемогу, що спонукає кожного до утвердження індивідуальної творчості, багатогранного розвитку особистості, обдарованості, інтелекту, таланту,

волонтерства.

6. Браховуючи закономірності утвердження цінностей у молодіжному середовищі зауважимо, що культура творчого мислення сучасної молоді формується завдяки діяльності закладів освіти, науки, спорту та дозвілля, які є центрами комунікації, виховання молоді. Саме, актуальність сучасної аксіологізації постає не лише як проблема сьогодення, але й як соціальна необхідність.

Перспективами наступних досліджень стане аналіз аксіологічних підходів для розв'язання проблеми стратегії розвитку української культури і освіти, домінантою якої є реалізація набутих знань, умінь, що впливає на творче мислення молоді в сучасному соціумі.

Список використаних джерел:

1. Білорусь відправила депортованих українських дітей на навчання до військових 2023, Укрінформ. Суспільство. Доступно: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3811922-bilorus-vidpravila-deportovanih-ukrainskih-ditej-na-navcanna-do-vijskovih-zmi.html>>. [23 Березень 2024].
2. Вихрущ, АВ & Христенко, ОМ 2022, 'Система цінностей молоді в контексті особистісної парадигми', *Медична освіта*, № 1, с. 5-13. Доступно: <https://www.researchgate.net/publication/362757124_SISTEMA_CINNOSTEJ_MOLODI_V_KONTEKSTI_OSOBISTISNOI_PARADIGMI>. [23 Березень 2024].
3. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді (n.d.)*, Інститут модернізації змісту освіти. Доступно: <<https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robita/natsionalno-patriotichne-vihovannya-ditey-ta-molodi/>>. [23 Березень 2024].
4. Капустянська, І 2024, *На окупованій частині Херсонщині росіяни планують мобілізувати 16-річних хлопців*. Доступно: <https://lb.ua/society/2024/01/15/593838_okupovaniy_chastini_hersonshchini.html>. [23 Березень 2024].
5. Крижановська, ТО & Войнікова, АВ (n.d), *Культурні та соціальні аспекти сфери молодіжного дозвілля*. Доступно: <<http://www.scinotes.mgu.od.ua/archive/v31/38.pdf>>. [23 Березень 2024].
6. Кузьменко, Ю (n.d), *Білоруські надзвичайники провели навчання українським дітям з окупації*. Доступно: <<https://suspihne.media/658666-biloruski-nadzvicajniki-proveli-navcanna-ukrainskim-ditam-z-okupacii>>. [23 Березень 2024].
7. *Нова українська школа – все про НУШ у 2022 році 2022*, Доступно: <<https://odo.com.ua/blog/sovety-pokupatelyam/nova-ukrayinska-shkola-vse-pro-nush-u-2022-rotsi/67>>. [23 Березень 2024].
8. *“Нова українська школа” (НУШ) – реформа шкільництва Міністерства освіти та науки 2021*. Доступно: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Нова_українська_школа>. [23 Березень 2024].
9. *Офіційний вебпортал парламенту України. Тижневі освітянські та наукові новини 2024*, Прес-служба Апарату Верховної Ради України 12 січня. Доступно: <<https://www.rada.gov.ua/print/245553.html>>. [23 Березень 2024].
10. *Реалізація аксіологічного аспекту на уроках історії в умовах інноваційного розвитку освіти (n.d)*. Доступно: <<https://vseosvita.ua/library/embed/010065ts-3176.doc.html>>. [23 Березень 2024].
11. *Філософсько-аксіологічні виміри сучасної освіти 2016*, Методичні вказівки до вивчення дисципліни, ступінь вищої освіти “доктор філософії”, спеціальність 033-“філософія”. Уклад. Колотило, МО, Київ: НТУУ “КПІ імені Ігоря Сікорського”, 33 с.
12. Хоменко, Т 2012, *Розвиток творчих здібностей на уроках української мови та літератури*. Доступно: <https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/31843/>. [23 Березень 2024].
13. Шаповал, К 2023, *ПАРЄ визнала геноцидом депортацію українських дітей до Росії*. Доступно: <<https://chas.news/news/pare-viznala-genotsidom-deportatsiyu-ukrainskih->

ditei-do-rosii>. [23 Березень 2024].

14. Янковський, О & Бадюк, О 2023, "Ховають у російській глибинці": доля дітей-сиріт з окупованих теренів. Як їх повернути в Україну? Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/novynu-pryazovya-povernuty-ditey-syrit-z-rosiyskoyi-deportatsiyi/32687930.html>>. [23 Березень 2024].

References:

1. *Bilorus vidpravyla deportovanykh ukrainiyskykh ditei na navchannia do viiskovykh (Belarus sent deported Ukrainian children to study in the military)* 2023, Ukrinform. Suspilstvo. Dostupno: <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3811922-bilorus-vidpravila-deportovanih-ukrainskih-ditei-na-navcanna-do-vijskovih-zmi.html>>. [23 Berезen 2024].
2. Vykhreshch, AV & Khrystenko, OM 2022, 'Systema tsinnosti molodi v konteksti osobystisnoi paradyhmy (The value system of youth in the context of the personal paradigm)', *Medychna osvita*, № 1, с. 5-13. Dostupno: <https://www.researchgate.net/publication/362757124_SISTEMA_CINNOSTEJ_MOLODI_V_KONTEKSTI_OSOBISTISNOI_PARADIGMI>. [23 Berезen 2024].
3. *Natsionalno-patriotychne vykhovannia ditei ta molodi (National-patriotic education of children and youth)* (n.d.), Instytut modernizatsii zmistu osvity. Dostupno: <<https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/natsionalno-patriotichne-vihovannya-ditey-ta-molodi/>>. [23 Berезen 2024].
4. Kapustianska, I 2024, *Na okupovanii chastyni Khersonshchyni rosiiany planuiut mobilizuvaty 16-richnykh khloptsiv (In the occupied part of the Kherson region, the Russians plan to mobilize 16-year-old boys)*. Dostupno: <https://lb.ua/society/2024/01/15/593838_okupovaniy_chastini_hersonshchini.html>. [23 Berезen 2024].
5. Kryzhanovska, TO & Voinikova, AV (n.d), *Kulturni ta sotsialni aspekty sfery molodizhnoho dozvillia (Cultural and social aspects of youth leisure)*. Dostupno: <<http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v31/38.pdf>>. [23 Berезen 2024].
6. Kuzmenko, Yu (n.d), *Biloruski nadzvychainyky provely navchannia ukrainiyskym ditiam z okupatsii (Belarusian emergency workers trained Ukrainian children from the occupation)*. Dostupno: <<https://suspilne.media/658666-biloruski-nadzvicajniki-proveli-navcanna-ukrainskim-ditam-z-okupacii>>. [23 Berезen 2024].
7. *Nova ukrainska shkola – vse pro NUS u 2022 rotsi (The New Ukrainian School - all about NUS in 2022)* 2022, Dostupno: <<https://odo.com.ua/blog/sovety-pokupatelyam/nova-ukrayinska-shkola-vse-pro-nush-u-2022-rotsi/67>>. [23 Berезen 2024].
8. "Nová ukrainska shkóla" (NUS) – reforma shkilynstva Ministerstva osvity ta nauky ("New Ukrainian School" (NUS) – reform of schooling of the Ministry of Education and Science) 2021. Dostupno: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Nova_ukrainska_shkola>. [23 Berезen 2024].
9. *Ofitsiynyi vebportal parlamentu Ukrainy. Tyzhnevi osvitiyski ta naukovi novyny (Official website of the Parliament of Ukraine. Weekly educational and science news)* 2024, Pres-sluzhba Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy 12 sichnia. Dostupno: <<https://www.rada.gov.ua/print/245553.html>>. [23 Berезen 2024].
10. *Realizatsiia aksiolohichnoho aspektu na urokakh istorii v umovakh innovatsiinoho rozvytku osvity (Implementation of the axiological aspect in history lessons in the conditions of innovative development of education)* (n.d). Dostupno: <<https://vseosvita.ua/library/embed/010065ts-3176.doc.html>>. [23 Berезen 2024].
11. *Filosofsko-aksiolohichni vymiry suchasnoi osvity (Philosophical and axiological dimensions of modern education)* 2016, Metodychni vkazivky do vyvchennia dystsypliny, stupin vyshchoi osvity "doktor filosofii", spetsialnist 033- "filosofii". Uklad. Kolotylo, MO, Kyiv: NTUU "KPI imeni Ihoria Sikorskoho", 33 s.
12. Khomenko, T 2012, *Rozvytok tvorchykh zdibnostei na urokakh ukrainskoi movy ta literatury (Development of creative abilities in lessons of Ukrainian language and literature)*. Dostupno: <https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/31843/>. [23

- Berezen 2024].
13. Shapoval, K 2023, *PAR* Іє визnala henotsydom deportatsiiu ukrainskykh ditei do Rosii (*PACE recognized the deportation of Ukrainian children to Russia as genocide*). Dostupno: <<https://chas.news/news/pare-viznala-genotsidom-deportatsiyu-ukrainskih-ditei-do-rosii>>. [23 Berezen 2024].
  14. Yankovskyi, O & Badiuk, O 2023, “*Khovaiut u rosiiskii hlybyntsi*”: dolia ditei-syrit z okupovanykh tereniv. *Yak yikh povernuty v Ukrainu?* (“*Hiding in the Russian hinterland*”: the fate of orphans from the occupied territories. *How to return them to Ukraine?*) Dostupno: <<https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-povernuty-ditey-syrit-z-rosiyskoyi-deportatsiyi/32687930.html>>. [23 Berezen 2024].

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-9

УДК 373.2.091.12:005.963.2-051

КОУЧИНГ В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

COACHING IN THE SYSTEM OF PRESCHOOL EDUCATION

І.О. Луценко

Актуальність теми дослідження. Сучасна освіта є важливим ресурсом, потенціал якого здатний забезпечити інноваційний розвиток суспільства. Для цього розвиток освіти має набувати випереджального характеру, що потребує імплементації нових технологій управління закладами освіти. Сучасним способом впровадження змін у систему управління є коучинг.

Постановка проблеми. Щоб розвиток дошкільної освіти мав випереджальний характер має бути впроваджена інновація, що охопить систему освіти як певну цілісність. Інновація має охопити механізми та інструменти регулювання системи відносин, комунікацій і взаємодій між управліннями і працівниками, усіма учасниками освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади розвитку коучингу в Україні дослідили В. Брич, М. Нагара. Вчені визначили коучинг як конвергований стиль управління.

У системі освіти коучинг досліджується у сфері вищої освіти (В. Зеленін, О. Антонюк), підготовки вихователів для закладів дошкільної освіти (Т. Фасолько, А. Ковтун, Т. Гужанова, Л. Остапко, Ю. Семеняко), післядипломної освіти (В. Сидоренко), інклюзивної освіти (Т. Скрипник, К. Бірюкова). Визначено принципи впровадження коучингу, позитивний вплив педагогічного і освітнього коучингу на процес навчання, мотивацію здобувачів освіти.

Постановка завдання. Обґрунтувати доцільність впровадження

Urgency of the research. Modern education is an important resource with the potential to ensure innovative development of society. For this purpose, the development of education should be proactive, which requires the implementation of new technologies for managing educational institutions. Coaching is a modern way to introduce changes in the management system.

Target setting. For the development of preschool education to be ahead of the curve, an innovation must be introduced that will cover the education system as a whole. The innovation should include mechanisms and tools for regulating the system of relations, communications and interactions between managers and employees, and all participants in the educational process.

Actual scientific researches and issues analysis. The methodological foundations for the development of coaching in Ukraine were studied by V. Brych and M. Nagara. They defined coaching as a converged management style.

In the education system, coaching is studied in the field of higher education (V. Zelenin, O. Antoniuk), training of educators for preschool education institutions (T. Fasolko, A. Kovtun, T. Guzhanova, L. Ostapko, Y. Semenyako), postgraduate education (V. Sydorenko), inclusive education (T. Skrypnyk, K. Biriukova). The principles of coaching implementation, the positive impact of pedagogical and educational coaching on the learning process, and the motivation of students are determined.

The research objective is to substantiate the feasibility of introducing

коучингу в системі дошкільної освіти, розкрити потенціал застосування коучингових технологій в закладі дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. В освітній діяльності закладу дошкільної освіти коучинг може бути використаний і як стиль управління закладом, і як підхід, що трансформує освітній процес.

Запропоновано використовувати коучингові технології за такими напрямками діяльності: управління закладом дошкільної освіти; співробітництво закладу дошкільної освіти з батьками; формування у дітей-здобувачів дошкільної освіти компетентностей за різними освітніми напрямками. Розкрито цілі використання коучингових технологій за визначеними напрямками та наведено приклади застосування коучингових технологій: активне слухання, потужні запитання, технологія "GROW".

Висновки. Методологія коучингу широко використовується у різних сферах суспільного життя. Аналіз досліджень свідчить про стрімкий розвиток коуч-підходу, перспективність його впровадження в системі дошкільної освіти, зокрема у закладі дошкільної освіти.

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, коуч-підхід, коучингові технології, освітній коучинг, педагогічний коучинг, система дошкільної освіти.

coaching in the system of preschool education, to reveal the potential of using coaching technologies in preschool education.

The statement of basic materials. In the educational activities of preschool education institutions, coaching can be used both as a style of institution management and as an approach that transforms the educational process.

It is proposed to use coaching technologies in the following areas of activity: management of preschool education institution; cooperation of preschool education institution with parents; formation of competencies in children-applicants of preschool education in various educational areas. The goals of using coaching technologies in the identified areas are revealed and examples of the use of coaching technologies are given: active listening, powerful questions, "GROW" technology.

Conclusions. The coaching methodology is widely used in various spheres of public life. The analysis of research shows the rapid development of the coaching approach, the prospects for its implementation in the system of preschool education, in particular in preschool education.

Keywords: preschool education institution, coaching approach, coaching technologies, educational coaching, pedagogical coaching, preschool education system.

Актуальність теми. Сучасний світ, глобальні процеси, що відбуваються в ньому, неминуче впливають на освіту. Так, за свідченням С. Пролесєва, відбувається перехід від стану "всезагальної освіченості" до локалізації освіченості в спеціалізованих групах та середовищах як характерного тренду глобальної дійсності. С. Пролесєв називає це феноменом "освітнього архіпелагу" [7]. Вивчення ролі освіти в глобалізованому світі дає змогу виділити такі її функції, як: відтворення суспільства, трансляція його культурного досвіду та знань; скасування, перетворення наявних життєвих та соціальних форм. Тому освіта, на думку В. Шамрай, є основним ресурсом, який забезпечує потенціал інновацій та розвитку [12].

Підкреслюючи необхідність формування інноваційної людини В. Кремень, В. Луговий, П. Саух стверджують, що розвиток освіти має бути випереджальним. Вчені розглядають науку і освіту як основу інноваційного людського розвитку. В системі освіти вчені виділяють такі три основних складники: інституційна, що охоплює нормативно-правове забезпечення; мережа закладів освіти, органи управління у сфері освіти, інші учасники

освітньої діяльності, які забезпечують функціонування системи; механізми та інструменти регулювання відносин між усіма зацікавленими сторонами [5].

Водночас важливо зауважити: щоб розвиток освіти мав випереджальний характер спочатку має відбутися імплементація в систему освіти нових технологій управління закладами освіти, що спрямовані на залучення педагогічних працівників до прийняття управлінських рішень, більш повне і якісне використання їхнього особистісного потенціалу, реалізацію інтересів, розвиток мотивації до професійного зростання. Сучасним способом впровадження змін у систему управління персоналом, на думку В. Брич, М. Нагара, є коучинг, який спрямований на покращення рівня освіти, знань, кваліфікації, компетенції, продуктивності праці та креативного потенціалу працівників [1].

Постановка проблеми. Відповідно до статті 5 Закону України “Про дошкільну освіту” систему дошкільної освіти становлять: заклади дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, наукові і методичні установи, органи управління освітою, освіта та виховання в сім’ї [2].

Як у будь-якій системі, між вище названими елементами системи дошкільної освіти, згідно теорії систем, мають існувати тісні взаємозв’язки і взаємовпливи. Так, всередині системи відбувається взаємовплив елементів на систему і системи на структурні елементи. Отже, якщо система це – упорядкована певним чином множинність елементів, які взаємопов’язані між собою і утворюють певну цілісну єдність [4], уведення управлінських змін на рівні одного елемента системи освіти не буде мати необхідного результату. Тому впровадження інновацій в освіті має стосуватися всіх елементів освітньої системи і взаємодій між ними.

Щоб освіта в цілому і, зокрема дошкільна освіта, набули випереджального розвитку, стала джерелом виникнення інновацій, в освітню систему також має бути впроваджена інновація, що здатна охопити систему освіти як певну цілісність, охопити механізми та інструменти регулювання системи відносин, комунікацій і взаємодій між управлінцями і працівниками, усіма учасниками освітнього процесу. Припускаємо, що такою інновацією є освітній коучинг.

Методологічні засади коучингу, інструментарій, що використовується у коучинговому процесі не тільки не суперечать парадигмі сучасної освіти, а, навпаки, добре співвідносні і доповнюють її. Широкий спектр методологічного підґрунтя сучасного коучингу, а це – менеджмент, бізнес-консультування, філософія, логіка і психологія [1], забезпечує його відповідність різним галузям знань і спеціальностей, а також рівням освіти, та дає змогу гнучко враховувати специфіку структурних складових, що становлять систему дошкільної освіти.

Системі дошкільної освіти потрібна інновація, що здатна впливати на характер відносин, взаємодій і комунікацій, які відбуваються в середині складових системи, а також впливати на характер відносин, взаємодій і комунікацій між самими елементами, що становлять систему. Наприклад, між закладами дошкільної освіти і органами управління освітою, працівниками закладу дошкільної освіти і директором закладу, а також між усіма учасниками освітнього процесу. Це, на наш погляд, можливо, якщо інтегрувати коучинг як стиль менеджменту [1] і коуч-підхід, що системно поєднує, організовує та впроваджує інноваційну методологію, філософію, методи, методики й технології та трансформує освітній процес [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади розвитку коучингу в Україні дослідили В. Брич, М. Нагара. Вчені визначили

коучинг як поняття, що охоплює широке коло взаємопов'язаних соціально-організаційних, психологічних, педагогічних і економічних проблем. Аналізуючи коучинг як конвергований стиль управління, В. Брич, М. Нагара зробили висновок про те, що при вивченні його сутності доцільно спиратися на системний, функціональний, процесний, синергетичний підходи [1].

В. Сидоренко пропонує використовувати педагогічний коучинг в системі післядипломної освіти з метою підвищення якості освітніх послуг і забезпечення на цій основі конкурентоспроможності педагогічних працівників відповідно до європейських стандартів і найкращих вітчизняних традицій. Педагогічний коучинг вчена розглядає як технологію науково-методичного супроводу, що є системою андрогогічних, акме-синергетичних принципів і прийомів. Авторка обґрунтовує педагогічний коучинг як інноваційну технологію, яка сприяє підвищенню якості підготовки, перепідготовки та підвищенню кваліфікації керівних і педагогічних кадрів освіти, формуванню у них педагогічної дії нової якості, здатності безперервно навчатися протягом усього життя. Одним із завдань впровадження педагогічного коучингу визначено організацію єдиного диференційованого акмеологічного освітнього простору, системність і неперервність розвитку педагогічної майстерності за індивідуальною освітньою траєкторією. Це можливо за умови реалізації таких концептуальних інноваційних підходів до професійної підготовки, як: акме-синергетичний, акмеографічний, акмеоцентричний, андрагогічний, аксіологічний, герменевтичний, діяльнісно-творчий, коучинг-підхід, компетентнісно орієнтований, системний [8].

Неперервний експертний коучинг для підвищення компетентності учасників інклюзивного процесу в закладах освіти дослідили Т. Скрипник, К. Бірюкова [10]. Їхнє дослідження підтвердило універсальний характер коучингу, можливості його використання у різних форматах.

Різницю між педагогічним і освітнім коучингом окреслили В. Зеленін, О. Антонюк. Так, педагогічний коучинг розуміється авторами як інструмент у форматі окремих прийомів і технологій. Освітній коучинг трактується ширше: як системна модель партнерства, коуч-процес, стиль побудови комунікації, коуч-підхід, метод управління освітнім процесом, що системно поєднує, організовує та впроваджує інноваційну методологію, філософію, методи, методики та технології. Дослідники визначили коучинг як акмецентричний процес, який допомагає окремим людям, групам і командам реалізовувати свій потенціал найбільш ефективним способом; як акмецентричну систему інноваційних педагогічних технологій, модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу [3].

Цінним у проведеному дослідженні, на наш погляд, є те, що предметом вивчення виступили особливості застосування коуч-технологій в освіті. Зокрема учасники дослідження попри позитивні результати зазначили брак мотивації, енергії та часу [3]. У рамках проведеного дослідження, автори розглядали освітній коучинг як структуровану взаємодію у трьох вимірах: коуч-відносини викладач – викладач; коуч-відносини викладач – здобувач освіти; коуч-відносини здобувач освіти – здобувач освіти. Очевидно, що брак енергії та часу виникає передусім у викладача, а, отже, для реалізації викладачем коуч-відносин необхідно виділяти додатковий час і відповідні ресурси. Інша справа, якщо технологічний ланцюг коучингу, функції і обов'язки коуча реалізує спеціально запрошений для цього фахівець чи коуч, який займає відповідну посаду.

Схожий шлях щодо використання коучингу у підготовці вихователя закладу дошкільної освіти обрали автори Т. Фасолько, А. Ковтун, Т. Гужанова, Л. Остапко, Ю. Семеняко [11]. На думку авторів публікації, роль коуча мають взяти на себе психологи психологічної служби закладу або викладачі кафедри психології. Їхні дії відбуваються у межах програми “Виховання та навчання майбутніх вихователів ЗДО засобами наставництва та коучингу”. Рольове залучення коуча полягає у тому, що майбутній вихователь разом з наставником та коучем розробляє індивідуальну програму професійного розвитку. Далі має відбуватися активна участь викладача-наставника та коуча в аналітичній діяльності, що спрямовується на пошук оптимальних шляхів професійного розвитку майбутніх вихователів [11]. Як бачимо, застосування коучингу та наставництва за такою програмою викликано тим, що у майбутніх вихователів недостатньо знань та досвіду, щоб самостійно розробити програму професійного розвитку та обрати оптимальні шляхи для її реалізації. Тож коучинговий процес обумовлений цими обставинами і завданнями.

Постановка завдання. Мета статті: обґрунтувати необхідність впровадження коучингу в системі дошкільної освіти, розкрити потенціал застосування коучингових технологій в закладі дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи коучинг як стиль управління людськими ресурсами, сучасну персонал технологію, В. Брич та М. Нагара наводять такі принципи коучингу: усвідомлення та відповідальність; самостійність; взаємозв'язок; подолання опору змінам; рівноправність; поетапний розвиток; моніторинг [1]. Аналіз змісту цих принципів засвідчує їх актуальність як для поточного воєнного періоду, так і для оновлення характеру зв'язків, взаємодій, комунікацій між складниками системи дошкільної освіти у наступному відрізку часу, коли відбуватиметься відновлення системи дошкільної освіти на всій території України.

Урахування специфіки впровадження педагогічного коучингу в системі післядипломної освіти шляхом розроблення принципів побудови відкритої освіти дорослих, вихідних ідей андрагогічного навчання здійснила В. Сидоренко. Зокрема вчена виділила такі принципи: неперервності; системності; гуманізації; варіативності; модульності; гнучкості і мобільності; випереджувального професійного розвитку; мережевої діяльності; раціонального поєднання самостійності і творчої активності; індивідуалізації та диференціації; організаційної динамічності; гнучкості і партнерства; технологічності; науково-методичного супроводу; відсутності експертної позиції; поетапного розвитку; ієрархічності розвитку; моніторингу якості; усвідомленої перспективи [8]. Їх аналіз засвідчує, що українська освіта в цілому готова до впровадження коучингу, адже частина цих принципів є такими, що перевірені педагогічною практикою і традиційно реалізуються в освітній діяльності.

Водночас висновки, зроблені за результатами досліджень з впровадження коучингу [1; 3], свідчать, що коучинговий процес є трудомістким і потребує значних ресурсів, зокрема часових. Отже, необхідна поступова інтеріоризація коучингу в систему освіти. Це можна зробити якщо інтегрувати існуючі в освіті погляди на коучинг: як на коуч-підхід, який має необхідні для інтеграції точки перетину з такими відомими в освіті підходами, як: особистісно-орієнтований, діяльнісний, індивідуальний, компетентнісний та інші, так і на доцільність практики застосовування окремих технологій залежно від специфіки закладу освіти, поставленої мети, етапу освітнього процесу тощо.

Розглянемо особливості застосування коуч-технологій на рівні такого складника системи дошкільної освіти як заклад дошкільної освіти, в освітній діяльності якого коучинг може бути використаний і як стиль управління закладом, і як підхід, що трансформує освітній процес. Пропонуємо у закладі дошкільної освіти використовувати коучингові технології за такими напрямками діяльності:

- управління закладом дошкільної освіти;
- співробітництво закладу дошкільної освіти з батьками;
- формування у дітей-здобувачів дошкільної освіти компетентностей за різними освітніми напрямками.

Здійснюючи управління, директор закладу дошкільної освіти може застосовувати коучингові технології для досягнення таких цілей:

- забезпечення якості дошкільної освіти;
- розроблення плану роботи закладу на рік;
- об'єднання зусиль різних груп працівників закладу для досягнення мети і реалізації програми розвитку закладу;
- створення позитивної підтримуючої атмосфери в колективі;
- створення умов для розкриття професійного і особистісного потенціалу працівників закладу;
- здійснення самонаставництва з метою саморозвитку.

Зокрема для кращого розкриття професійного і особистісного потенціалу працівників, а також власного потенціалу і саморозвитку, директор може використовувати такі коучингові технології, як:

- активне слухання: директор враховує контекст, особистість, оточення, досвід, освіту, цінності та переконання працівника, щоб краще розуміти, що впливає на хід його думок, їх зміст;
- використання потужних запитань до працівника щодо його способу мислення, цінностей, потреб, прагнень та переконань, які допомагають працівникові глибше досліджувати свої думки, переконання, вивчати простір поза межами поточного мислення;
- критерії SMART як технологія формування мети, цілей, завдань освітньої діяльності закладу дошкільної освіти, оцінка їх якості [6];
- тестові методики: “Колесо життєвого балансу”, “Оцінювання за шкалою від 1-го до 10-ти”;
- мозковий штурм;
- селф-коучинг [9].

Реалізуючи такий напрям освітньої діяльності закладу дошкільної освіти як налагодження співробітництва з батьками, педагогічні працівники мають змогу використовувати коуч-технології для досягнення таких цілей, як:

- розвиток усвідомленості та відповідальності батьків за виховання, освіту і розвиток дітей;
- мотивація батьківського партнерства та побудова співробітництва на принципах партнерської взаємодії;
- залучення батьків до участі в освітньому процесі;
- навчання батьків кращому розумінню своїх дітей та їхніх потреб;
- покращення професійної комунікації, спрямування її на співробітництво;
- навчання батьків довірливої комунікації і взаємодії з дітьми.

Під час взаємодії з батьками також можна успішно застосовувати такі коуч-технології, як: активне слухання, потужні запитання. Пропонуємо

розглянути особливості використання технології “GROW” в процесі спільного планування з батьками майбутньої взаємодії у форматі партнерства. Ця технологія полягає у використанні потужних запитань у певній послідовності, що забезпечує технологічний ланцюг, який розпочинається з формування мети, продовжується аналізом наявних ресурсів, розробленням варіантів її досягнення та вибором найкращого варіанту й завершується реалізацією запланованого. Наведемо ці технологічні етапи та опірні запитання.

Технологія “GROW”. I етап Goal – постановка мети. Як опірні можуть бути використані такі запитання: Чого ми прагнемо? Які напрями ми обираємо? Яка наша довгострокова мета? Чому ця мета важлива для нас? Наскільки від кожного з нас залежить досягнення мети? Як ми дізнаємося, що досягли своєї мети? Чи зможемо ми досягти результату за відведений час? Якими можуть бути наслідки якщо не досягнемо мети? Які можливості у нас з'являться якщо досягнемо мети?

II етап Reality – аналіз реальності. Як опірні можна використати такі запитання: У якій ситуації ми зараз знаходимося? Які ресурси є у нашому розпорядженні? Що зроблено на цей момент? Які наслідки мали ці дії? Які ресурси нам потрібні для досягнення мети? Чи є у нас необхідні ресурси для досягнення мети? Що ще може вплинути на процес досягнення мети?

III етап Options – розробка варіантів дій. Як опірні можуть бути використані такі запитання: Що може нам допомогти вирішити проблему? Які дії для вирішення проблеми потрібно зробити? Чи є у вас пропозиції? Які дії ви зможете здійснити? Чи цікаво вам дізнатися мою думку? Яких варіантів дотримуетесь ви? Які з рішень зацікавили вас? Скільки часу потрібно для вирішення кожного завдання? Яка послідовність дій є оптимальною? Які способи ще можна використати?

IV етап Will – фокусування уваги на досягненні мети, реалізації запланованої дії. Як опірні можна використати такі запитання: Що ми вибираємо для досягнення мети? Чи працюватимуть обрані варіанти? Яким буде перший крок для здійснення обраного варіанту? Які наступні дії? Які труднощі можуть нам перешкодити? В якій підтримці ми відчуваємо потребу? Хто може надати нам необхідну підтримку?

Коуч-технологій також можуть бути використані з метою формування освітніх компетентностей. Ураховуючи спрямованість коучингу на розвиток усвідомленості та відповідальності, пропонуємо застосовувати запитання до дітей, зокрема за змістом таких освітніх напрямів, як: “Особистість дитини”, “Дитина в соціумі”. З метою спрямовування уваги дитини на її внутрішній світ можна запропонувати такі запитання: Які твої улюблені ігри? Якої думки ти про себе? Що тобі подобається в собі? Як ти зрозумів, що ти хороший/сміливий? Що ти вмієш робити гарно? Про що ти мрієш? Чого ти хочеш навчитися? Чого ти хочеш/не хочеш? Як ти зрозумів, що ти цього хочеш/не хочеш? Як ти зрозумів, що в тебе це вийде/не вийде?

Задля навчання дитини визначати свою ціль і розробляти план щодо її досягнення можна поставити такі запитання: Якого результату ти хочеш досягти? Що ти можеш зробити, щоб досягти такого результату? Які кроки ти можеш зробити, щоб досягти своєї мети? Що може завадити здійсненню твого плану? Як ти можеш подолати перешкоди? Хто тобі може допомогти подолати перешкоди і досягти мети?

Як бачимо, коучингові технології мають широкий спектр для застосування в освітній діяльності закладу дошкільної освіти та управлінській діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших

розвідок. Методологія коучингу широко застосовується у різних сферах суспільного життя: економічній, соціальній, освітній. Це свідчить про стрімкий розвиток коуч-підходу, перспективність його запровадження в системі дошкільної освіти. Водночас впровадження коучингу в системі дошкільної освіти, безпосередньо в освітньому процесі має відбуватися за визначеними принципами.

Результати досліджень, що проведені на сьогоднішній день у сфері освіти, є необхідним обґрунтуванням запропонованих у статті напрямів застосування коуч-технологій в закладі дошкільної освіти. Так, учасниками освітнього коучингового процесу є як дорослі (працівники закладу освіти, батьки), так і діти-здобувачі дошкільної освіти.

Перспективи подальших розробок вбачаємо у розробленні методичних рекомендацій щодо застосування коуч-технологій в закладі дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Брич, В & Нагара, М 2009, 'Методологічні засади розвитку коучингу в Україні', *Україна: Аспекти праці*, № 1. с.18–23.
2. Закон України "Про дошкільну освіту" 2001, Документ 2628-III, *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, № 49, ст. 259. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>>. [29 Травень 2024].
3. Зеленін, ВВ & Антонюк ОІ 2022, 'Освітній коучинг як акмецентрична система інноваційних педагогічних технологій', *Наукові перспективи*, № 10 (28). Доступно: <<https://www.academia.edu/90210779/%D0%99>>. [29 Травень 2024].
4. Йолон, П 2002, 'Загальна теорія систем', *Філософський енциклопедичний словник*, Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 742 с.
5. Кремень, ВГ, Луговий, ВІ & Саух, ПЮ 2020, 'Освіта і наука - основа інноваційного людського розвитку. Пропозиції НАПН України до стратегії людського розвитку', *Вісник НАПН України*, № 2 (2). Доступно: <<https://doi.org/10.37472/2707>>. [28 Травень 2024].
6. Луценко, І 2023, 'Формування мети, цілей, завдань освітньої діяльності закладу дошкільної освіти, оцінка їх якості: модифікація критеріїв SMART', *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, 43(1-3). с. 73-84.
7. Пролєєв, С 2019, 'Шанси освіти у глобальному світі', *Філософія освіти*, Т.2, № 25. с. 35–55.
8. Сидоренко, ВВ 2014, 'Педагогічний коучинг як інноваційна технологія науково-методичного супроводу професійно-особистісного розвитку вчителя в системі післядипломної освіти', *Наукова скарбниця освіти Донеччини*. № 3 (14), с. 13-19.
9. Сидоренко, ВВ 2020, Селф-коучинг (самонаставництво) як технологія професійного розвитку педагога Нової української школи: спецкурс, Київ: Агроосвіта, 94 с.
10. Скрипник, Т & Бірюкова К 2018, 'Неперервний експертний коучинг для підвищення компетентності учасників інклюзивного процесу в закладах освіти', *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*. 62 (1), с. 23-29.
11. Фасолько, ТС, Ковтун, АВ, Гужанова, ТС, Остапко ЛО & Семеняко, ЮБ 2023, 'Використання сучасних педагогічних технологій в дошкільній освіті: наставництво та коучинг у підготовці вихователя ЗДО', *Вісник науки та освіти*. № 8 (14), с. 807-820.
12. Шамрай, ВВ 2016, 'Освіта та політика в глобалізованому світі', *Філософія освіти. Philosophy of Education*, № 2 (19), с. 75-87.

References:

1. Brych, V & Nahara, M 2009, 'Methodological foundations of coaching development in Ukraine (Methodological foundations of coaching development in Ukraine)', *Ukraina: Aspekty pratsi*, № 1. s.18–23.

2. Zakon Ukrainy "Pro doshkilnu osvitu" (Law of Ukraine "On preschool education") 2001, Dokument 2628-III, *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, № 49, st. 259. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>>. [29 Traven 2024].
3. Zelenin, VV & Antoniuk OI 2022, 'Osvitnii kouchynh yak akmetsetrychna systema innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii (Educational coaching as an acmecentric system of innovative pedagogical technologies)', *Naukovi perspektyvy*, № 10 (28). Dostupno: <<https://www.academia.edu/90210779/%D0%99>>. [29 Traven 2024].
4. Yolon, P 2002, 'Zahalna teoriia system (General theory of systems)', *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*, Kyiv : Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy : Abrys, 742 s.
5. Kremen, VH, Luhovyi, VI & Saukh, PIu 2020, 'Osvita i nauka osnova innovatsiinoho liudskoho rozvytku. Propozytsii NAPN Ukrainy do stratehii liudskoho rozvytku (Education and science are the basis of innovative human development. Proposals of the National Academy of Sciences of Ukraine to the strategy of human development)', *Visnyk NAPN Ukrainy*, № 2 (2). Dostupno: <<https://doi.org/10.37472/2707>>. [28 Traven 2024].
6. Lutsenko, I 2023, 'Formuvannia mety, tsilei, zavdan osvithoi diialnosti zakladu doshkilnoi osvity, otsinka yikh yakosti: modyfikatsiia kryteriiv SMART (Formation of the purpose, goals, tasks of the educational activity of the preschool education institution, assessment of their quality: modification of the SMART criteria)', *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*, 43(1-3), s. 73-84.
7. Proleiev, S 2019, 'Shansy osvity u hlobalnomu sviti (Chances of education in the global world)', *Filosofia osvity*, T.2, № 25, s. 35-55.
8. Sydorenko, VV 2014, 'Pedahohichnyi kouchynh yak innovatsiina tekhnolohiia naukovo-metodychnoho suprovodu profesiino-osobystisnoho rozvytku vchytelia v systemi pislidyplomnoi osvity (Pedagogical coaching as an innovative technology of scientific-methodological support of professional and personal development of a teacher in the system of postgraduate education)', *Naukova skarbnytsia osvity Donechchyny*, № 3 (14). s. 13-19.
9. Sydorenko, VV 2020, Self-kouchynh (samonastavnytstvo) yak tekhnolohiia profesiinoho rozvytku pedahoha Novoi ukrainskoi shkoly : spetskurs (), Kyiv: *Ahroosvita*, 94 s.
10. Skrypnyk, T & Biriukova K 2018, 'Neperervnyi ekspertnyi kouchynh dlia pidvyshchennia kompetentnosti uchastykiv inkliuzyvnoho protsesu v zakladakh osvity (Continuous expert coaching to increase the competence of participants of the inclusive process in educational institutions)', *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka (seriia: pedahohichni nauky)*, 62 (1), s. 23-29.
11. Faselko, TS, Kovtun, AV, Huzhanova, TS, Ostapko LO & Semeniako, YuB 2023, 'Vykorystannia suchasnykh pedahohichnykh tekhnolohii v doshkilnii osviti: nastavnytstvo ta kouchynh u pidhotovtsi vykhovatel'ia ZDO (Using modern pedagogical technologies in preschool education: mentoring and coaching in the preparation of a special education teacher)', *Visnyk nauky ta osvity*, № 8 (14), s. 807-820.
12. Shamrai, VV 2016, 'Osvita ta polityka v hlobalizovanomu sviti (Education and politics in the globalized world)', *Filosofia osvity. Philosophy of Education*, № 2 (19), s. 75-87.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-10
УДК 82-32:159.938:616.845

ПРИЙОМ ЕСКАПІЗМУ В КОНЦЕПТОСФЕРІ КАТЕГОРІЇ СЛІПОТИ

ESCAPISM TECHNIQUE IN THE CONCEPTOSPHERE OF THE CATEGORY OF BLINDNESS

У. В. Жорнокуй

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що у вимірах змінних інтерпретативних стратегій до художніх творів, важливо звертатися до прийомів, котрі б дали змогу охарактеризувати їх комплексно, навіть з урахуванням непопулярних тем, як-от сліпота. В літературознавчій парадигмі зазначена тема – лакунарна, оскільки належить до мультидисциплінарних, що відкриває широкі перспективи для подальших досліджень у багатьох площинах – крім безпосередньо компаративістської, ще й психологічної, філософської, медичної тощо.

Постановка проблеми. Категорія сліпоти в українському літературознавстві залишається, за винятком окремих розвідок, малодослідженою, що формує гостру необхідність вивчення цієї категорії задля формування ширшого уявлення про цю проблему, що дасть змогу відійти від компенсаторного принципу трактування сліпоти, що саме по собі веде до хибних суджень щодо онтологічних вимірів екзистенції сліпих персонажів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цій статті проаналізовані праці ключових дослідників, які вивчали з різних сторін категорію сліпоти (Олівер Сакс, Джон Мілтон, Тімоті Д. Вілсон), а також роботи тих науковців, які розглядали взаємозв'язок між прийомом ескапізму та згаданою категорією зокрема (Едвард Зіглера, Леннард Дж. Девіс, Стівен Кушман, Розмарі Гарланд-Томсон). У вітчизняному літературознавстві, на жаль, аналізована тема представлена незначною мірою.

Постановка завдання. Авторка статті ставила за ціль дослідити особливості зображення категорії сліпоти через призму ескапізму як форми втечі від свого стану, що унеможливує /

Urgency of the research lies in the fact that in the measurement of variable interpretive strategies for works of art, it is important to turn to methods that would allow to characterize them comprehensively, even taking into account unpopular topics, such as blindness. In the literary paradigm, the specified topic is lacunar, as it belongs to multidisciplinary ones, which opens up wide prospects for further research in many areas – in addition to directly comparativist, also psychological, philosophical, medical, etc.

Target setting. The category of blindness in Ukrainian literature remains, with the exception of some investigations, poorly researched, which creates an urgent need to study this category in order to form a broader scientific picture of this problem, which will make it possible to move away from the compensatory principle of interpreting blindness, which itself leads to wrong judgments about ontological dimensions the existence of blind characters.

Actual scientific researches and issues analysis. This article analyzes the works of key researchers who studied the category of blindness in different contexts (Oliver Sacks, John Milton, Timothy D. Wilson), as well as the works of those scholars who considered the relationship between the reception of escapism and the mentioned category in particular (Edward Ziegler, Lennard J. Davis, Stephen Cushman, Rosemary Garland-Thomson). In domestic literature, unfortunately, the analyzed topic is presented to an insignificant extent.

The research objective. The author of the article aimed to investigate the peculiarities of the depiction of the category of blindness through the prism of escapism as a form of escape from one's condition,

гальмує / відтерміновує процеси самоідентифікації персонажів.

Виклад основного матеріалу. Проаналізовано різноманітні інтерпретативні моделі сліпоти – від метафоричної (роман “Сліпота” Жозе Сарамаго і трагедія “Цар Едіп” Софокла) до когнітивно-екзистенційної (на прикладі творчості Ольги Токарчук). Ескапізм незрячих персонажів часто проявляється через зображення їхнього багатого внутрішнього світу, неймовірної уяви та вельми яскравих спогадів, змалювання яких дає змогу письменникам показати спосіб уникнення жорстокої реальності та знайти спосіб існування (співіснування) в гармонії зі своїм станом. Література надає можливість досліджувати ці аспекти людського досвіду, показуючи, як уявна втеча може слугувати засобом виживання та самозбереження у зороцентричному світі, де з втратою зору ти позбавлений права на повноцінне життя.

Висновки. Тема сліпоти оприявлена через прийом ескапізму лише у виразно небажанні прийняти свій стан і це унеможливує ідентифікаційні процеси індивідумом. Дослідження ж ескапізму в сліпих персонажів є багатогранною темою, що охоплює різні аспекти людського досвіду, що формує значні перспективи подальших досліджень, пов'язаних з аналізованою нами проблемою.

Ключові слова: ескапізм, зороцентризм, мультидисциплінарність, категорія сліпоти, персонаж, прийом, рецептивний аналіз, художній твір.

which makes impossible / inhibits / postpones the processes of self-identification of the characters.

The statement of basic materials. Various interpretive models of blindness are analyzed – from the metaphorical (the novel “Blindness” by Jose Saramago and the tragedy “Oedipus the King” by Sophocles) to the cognitive-existential (on the example of the work of Olga Tokarchuk). The escapism of blind characters is often manifested through the depiction of their large inner world, incredible imagination and very vivid memories, the depiction of which allows writers to show a way to escape the cruel reality and find a way to create (communicate) in harmony with their condition. Literature provides an opportunity to explore these aspects of the human experience, showing how apparent escapism can serve as a means of survival and self-preservation in a star-centered world where, from the inner vision, you have created the right to a fulfilling life.

Conclusions. The theme of blindness revealed through the use of escapism only expresses the reluctance to accept one's condition and this impossible identification process by the individual. The study of escapism in blind characters is a multifaceted topic that covers various aspects of human experience, which forms significant prospects for further research related to the problem we have analyzed.

Key words: escapism, eyecentrism, multidisciplinary, category of blindness, character, reception, receptive analysis, artistic work.

“We do not escape from reality, we free ourselves from it” [12]

Актуальність та постановка проблеми. Будь-яке порушення чи втрата здатності повноцінно функціонувати одного із п'яти органів чуття не можна розглядати як щось інше, окрім як виклик; будь-яка втрата чуттєвого сприйняття світу – як що інше, окрім як катастрофічне зменшення людського потенціалу чи як спосіб пошуку власної ідентифікації. Однак, поки дисфункція або позбавлення зору метафоризується, розглядається як жахливий фатум у зороцентричному світі у рецептивній ретростективі компаративістики, сучасна література все частіше звертається до нової мови тіла, такої, яка б виходила за межі виключно чуття, яке охоплюється в його деідеалізованій реальності, у повному діапазоні її складності, що в результаті формує нові підходи до інтерпретації аналізованої категорії, яка формує образ сліпого не як Чужого чи Іншого, а як рівного іншим учасникам будь-якої спільноти, до якої входить незрячий.

Сліпота у літературних творах не обмежується фізичним станом, вона стає

метафорою, символом, дзеркалом людської душі та суспільства. Сліпота розкриває найглибші страхи, найсильніші надії та найпотаємніші істини; нагадує нам про крихкість людського буття і вразливість індивіда перед незвіданим, що формує інтерпретативний наратив категорії незрячості – від фаталістичного до компенсаторного, від символічно-метафоричного до онтологічно-реалістичного. Обсяг інтерпретативного діапазону сліпоти в літературі лише увиразнює її повсякчасну актуальність.

Характерно, мотив сліпоти здебільшого пов'язаний з негативною семантикою, що, врешті, укотре підтверджує страх людини перед незвіданим. Екзистенція незрячого персонажа або змальовується через призму містичного, або ж компенсаторного, але в обидвох випадках неможливість пізнати життя категоріями зороцентричного світу формує опозицію між зрячою і сліпою людиною як Я – Інший / Чужий. “Nearly all these traits are negative, reflecting the low social status blind people are usually accorded. These fictional blind characters are miserable, helpless, useless, maladjusted, mysterious, evil, or pitiful. They may be fools or beggars. On the one hand, they live in a terrifying, death-like world of darkness, are being punished for past sins (often sexual in nature), and are to be feared and avoided. On the other hand, they may possess superhuman powers and insights, to compensate for their blindness, or they are morally superior to sighted people because they are not tarnished by the shallowness of the visual world” [20].

Метою ж нашої розвідки є дослідження категорії сліпоти через призму ескапізму як форми втечі від свого стану, як форми неприйняття свого стану, як тут-екзистенції перед усвідомленням того, що втрата зору – це не вирок, а навпаки стимул для глибшого самопізнання. Тобто через втечу сліпий персонаж часто приходиться до внутрішнього прозріння, тому й сам прийом часто є ключовим у характеротворенні незрячих героїв.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сліпоти в літературі охоплює різні аспекти, включаючи наукові праці, культурологічні дослідження, літературознавчі аналізи та медичні дослідження, оскільки категорія стоїть на стику кількох дисциплін, тому і для комплексного дослідження науковці часто вдаються одночасно до кількох площин. Серед найвідоміших дослідників сліпоти варто виділити роботи Олівера Сакса (відомий невролог та письменник, який досліджував різні аспекти неврологічних розладів, включаючи сліпоту, особливо її вплив на людське сприйняття та життя), Жоржа Батая (французький філософ і письменник, чия робота “Література і зло” досліджує теми зору та сліпоти в контексті екзистенціалістських ідей та моральних дилем), Джона Мілтона (хоча він більше відомий як поет і автор “Втраченого раю”, письменник, втративши зір в дорослому віці, звертається до особистого досвіду сліпоти у своїх пізніших творах та роздумах про людську природу і сприйняття), Хорхе Луїса Борхеса (аргентинський письменник, який частково осліп у старшому віці, що неодноразово стало темою його творів), Тімоті Д. Вілсона (психолог, який досліджував когнітивні аспекти сліпоти та несвідомого процесу обробки інформації), Сьюзен Баррі (нейробіолог і автор книги “Fixing My Gaze”, де вона описує власний досвід зорової реабілітації та наукові аспекти зорового сприйняття). Ці дослідники зробили значний внесок у розуміння сліпоти, її культурного значення та впливу на літературу та науку, насамперед, тому що їхні праці часто поєднують науковий аналіз з особистими роздумами та літературними дослідженнями, що робить їх вагомими джерелами знань у цій сфері, і віддаляє світ від метафорично-символічного тлумачення, формуючи все чіткіші антропологічні наративи зображення категорії сліпоти.

Інтерпретативно категорія сліпоти відрізняється від епохи до епохи, найчастіше це зумовлено її філософськими, релігійними та культурно-мистецькими особливостями, котрі є визначальними при формуванні письменницького ідіостилу.

По-перше, у багатьох творах сліпота виступає як метафора внутрішнього зору. Д. Кент писав: "...it [сліпота як метафора – У.Ж.] can represent blind prejudice; it may stand for purity or for freedom from the tainted, physically viewed world; or, as it does for Sontag, it can symbolize forces of darkness and death. Writers' imaginations are shackled to notions about blindness, which have been repeated so often as to be accepted as literary fact, despite all evidence to the contrary" [20]. У романі "Сліпота" Жозе Сарамаго [9] простежуємо, як суспільство, раптово втративши зір, опиняється перед обличчям хаосу та морального занепаду, що вкотре увиразнює суспільно-філософський та культурно-мистецький зороцентризм. Проте саме через сліпоту як категорію фізичну герої починають бачити справжню суть людських відносин, силу солідарності та необхідність співчуття, що все разом формує категорію духовного прозріння. Таким чином, категорія сліпоти у Сарамаго постає вирішальною у висвітленні ідейно-сислової компоненти: письменник змушує нас замислитися: чи дійсно бачимо те, що екзистенційно важливо, чи засліплені (у прямому і переносному значеннях) своїми упередженнями, страхами та буденністю, якими, власне, і знецінюємо значущість свого буття. "In this way, the blindness epidemic is not just a plot device or a metaphor for the unforeseeable catastrophes that can strike humankind at any time: it also represents contemporary society's decadence—or its blindness to what is truly important for human beings – as well as people's disorientation in a universe that neither provides them with clear answers the purpose of existence nor appears to consistently reward the morally good and punish the evil" [13]. Таким чином, роман Ж. Сарамаго – зразок широкої метафори стосовно людей, сліпих у своєму обмеженому контролі над власним життям: вони не можуть ані повністю зрозуміти, чому відбуваються події (наприклад, як зображена у творі масова епідемія сліпоти), ані точно знати, що станеться з ними в майбутньому. Водночас роман показує, що люди можуть навчитися "бачити", приймаючи цей невизначений людський стан і беручи відповідальність за власне існування.

По-друге, у класичній трагедії Софокла "Цар Едіп" [10] сліпота стає символом знання та незнання. У цій трагедії Софокла мотив сліпоти набуває троякого звучання: 1) фізична сліпота і метафорична сліпота. Тіресій, сліпий пророк, має дар передбачення і може бачити істину, незважаючи на свою фізичну сліпоту. Це підкреслює іронію, що сліпий може "бачити" більше, ніж зрячі. У той час Едіп, який фізично зрячий, є "сліпим" до істини про своє походження та свої вчинки: його шлях до її пізнання – це процес поступового прозріння, який приводить до катастрофічних відкриттів про самого себе; 2) самоосліплення Едіпа. Коли Едіп дізнається правду про своє походження та вчинки (убив свого батька і одружився зі своєю матір'ю), він засліплює себе, виколюючи очі. Подібний вчинок символізує небажання більше бачити жахливу реальність. Самоосліплення Едіпа також можна інтерпретувати як його спробу покарати себе та відокремитися від світу, в якому він так довго жив у невіданні; 3) знання і невігластво. Мотив сліпоти в "Царі Едіпі" підкреслює відмінність між знанням і невіглаством. Незважаючи на всі свої зусилля дізнатися істину, Едіп залишається сліпим до неї, поки вона не відкривається в найбільш трагічний спосіб. Ця тема відображає давньогрецьке уявлення про долю та обмеженість людського розуму перед силами, що керують всесвітом. Таким чином, мотив сліпоти в творчості Софокла є багатограним і

символізує як фізичну, так і метафоричну нездатність бачити істину. Це потужний літературний інструмент, який підкреслює центральні теми його трагедій, такі як знання, невігластво, доля і вільна воля. “Протистояння між богом і людиною, проблеми свободи, долі і провини видалися б неподоланими глядачеві й інтерпретатору, якби автор своєю легкою рукою не об’єднав усе це в якусь невагому симфонію. Водночас Софокл повертає нам усвідомлення сили людського духу перед лицем божественної волі” [8].

По-третє, часто сліпота у літературі виступає як випробування, через яке герої проходять, щоб здобути новий рівень розуміння і прозоріння. Ця інтерпретативна модель звучить як опозиція до попередньої. У Ольги Токарчук головний герой, осліпнувши, вчиться бачити світ навколо себе по-новому. Він відкриває для себе невидимі раніше аспекти життя, розкриває красу і жах у всьому, що його оточує. Сліпота стає для нього шляхом до глибшого усвідомлення себе і світу. [6; 7]

Ескапізм у літературі означає прагнення втечі від реальності через занурення в уявні світи, розповіді та образи. Цей феномен часто розглядається як спосіб відволіктися від стресів і турбот повсякденного життя. Ескапізм може проявлятися у різних жанрах літератури, таких як фентезі, наукова фантастика, пригодницька література та інші. Приклади звернення до цього прийому зустрічаємо у романах Дж. Р. Р. Толкієна [12] (переконані, що у його фентезійних романах через створення особливих світів, автор дає змогу читачеві краще пізнати і усвідомити власний), Айзек Азімов (його серія “Фундація” [1-5] є прикладом того, як наукова фантастика може слугувати ескапістською літературою), Р. Л. Стівенсон (у романі “Острів скарбів” [11] пропонує читачам поринути в світ піратських пригод, уможливаючи втечу від буденності через захоплюючі пригоди разом з героями).

Ескапізм у літературі часто проявляється через сліпих персонажів, які використовують уяву та внутрішній світ, щоб компенсувати фізичні обмеження зору. Ці персонажі можуть створювати альтернативні реальності або занурюватися у свої думки і спогади, щоб втекти від своєї фізичної реальності.

Для сліпих персонажів ескапізм часто має глибокий психологічний сенс. Втрата зору може спровокувати потребу створювати внутрішні світи, які компенсують відсутність зовнішніх візуальних стимулів. Такий ескапізм дозволяє їм зберегти відчуття контролю та надії, що є важливим для їх психологічного благополуччя.

Ескапізм у сліпих персонажів часто проявляється через їхній багатий внутрішній світ, уяву та спогади, що допомагають їм уникати жорстокої реальності і знайти спосіб існувати в гармонії зі своїм станом. Література надає можливість досліджувати ці аспекти людського досвіду, показуючи, як уявна втеча може слугувати засобом виживання та самозбереження.

Дослідження явища ескапізму у сліпих персонажів у літературі часто проводяться в контексті ширших літературознавчих і психологічних аналізів. Ці дослідження можуть включати вивчення теми інвалідності, сприйняття реальності, символізму сліпоти та психологічних механізмів адаптації. Серед найвідоміших дослідників виділяємо праці Едвард Зіглера (його роботи [21] часто фокусуються на тому, як інвалідність впливає на літературні наративи та як персонажі з інвалідністю використовують різні механізми адаптації, включаючи ескапізм), Леннард Дж. Девіс (автор досліджує [15], як література відображає досвід інвалідності і які психологічні механізми використовують персонажі для адаптації), Стівен Кушман (він досліджував [14], як література використовує сліпоту як метафору для ескапізму), Розмарі Гарланд-Томсон (її роботи [16] часто

зосереджуються на тому, як персонажі з інвалідністю, включаючи сліпих, використовують свою уяву для побудови альтернативних реальностей), Джорджина Клідж [17] (її книга “Sight Unseen” є знаковим твором, що поєднує особисті есе з теоретичним аналізом, досліджуючи культурні уявлення про сліпоту. Ця робота стала важливою віхою в галузі досліджень інвалідності, допомагаючи зрозуміти, як сліпі люди сприймають і взаємодіють зі світом). Остання із зазначених дослідниць чи не найзнаковіша у розвитку студій інвалідності. Джорджина Клідж зробила великий внесок у розширення розуміння сліпоти та культурних уявлень про інвалідність, працюючи на перетині літератури, культури та соціальної адвокації.

Дослідники, згадані вище, часто використовують міждисциплінарний підхід, включаючи літературознавство, психологію та культурологію, щоб глибше зрозуміти, як сліпі персонажі в літературі використовують ескапізм як засіб виживання та адаптації. Вони аналізують твори класичної та сучасної літератури, виявляючи, як внутрішні світи і уявні втечі стають важливими елементами наративу та розвитку персонажів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тема сліпоти оприявлена через прийом ескапізму лише увиразнює небажання прийняти свій стан, а, отже, унеможливорює ідентифікаційні процеси індивідумом. Як влучно підкреслював Олівер Сакс: “Defects, disorders, diseases . . . can play a paradoxical role, by bringing out latent powers, developments, evolutions, forms of life, that might never be seen, or even be imaginable, in their absence. It is the paradox of disease, in this sense, its “creative” potential, that forms the central theme of ... book” [18].

Таким чином, дослідження ескапізму у сліпих персонажів є багатогранною темою, що охоплює різні аспекти людського досвіду, і її розглядають як літературні, так і психологічні дослідники. Міждисциплінарний характер категорії сліпоти розкриває нові інтерпретативні та наратологічні перспективи досліджень.

Категорія сліпоти в літературі розкриває перед нами багатогранність людського досвіду, вона ставить питання, на які немає простих відповідей. Сліпота вчить нас, що бачити – це не лише фізична здатність, але й духовна. Це заклик до кожного з нас відкрити очі на справжні цінності, не бути засліпленими ілюзіями та знайти світло всередині себе.

Список використаних джерел:

1. Азімов, А. 2017. *Фундація та Імперія*. Переклад з англійської Романа Клочка. Харків : КСД. 224 с. (Серія “Фундація” № 2).
2. Азімов, А. 2017. *Фундація*. Переклад з англійської Романа Клочка. Харків : КСД. 224 с. (Серія “Фундація” № 1).
3. Азімов, А. 2017. *Друга Фундація*. Переклад з англійської Романа Клочка. Харків : КСД. 224 с. (Серія “Фундація” № 3).
4. Азімов, А. 2020. *Межа Фундації*. Переклад з англійської Романа Клочка. Харків: КСД. 480 с. (Серія “Фундація” № 4).
5. Азімов, А. 2021. *Фундація та Земля*. Переклад з англійської Нати Гриценко. Харків: КСД. 480 с. (Серія “Фундація” № 5).
6. Камінська, А. 2005. Створити й описати світ : [про творчість Ольги Токарчук]. *Кур’єр Кривбасу*. № 188, с. 204-216.
7. Камінська, А. 2004. День, ніч та інші простори : [про творчість Ольги Токарчук]. *Кур’єр Кривбасу*. № 178, с. 199-200.
8. Радченко О.А. 2021. “Цар Едип” Софокла в іманентній інтерпретації Еміля Штайгера. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія “Філологічні науки”*. № 1 (21), с. 29-39.
9. Сарамого, Ж. 2013. *Сліпота: роман*. Переклад з португ. В. Й. Шовкуна. Харків: Фоліо.

10. Софокл. *Цар Едіп*. Доступно: <<https://dovidka.biz.ua/tsar-edip-chytaty-sofokl/>> [29 Травня 2024].
11. Стівенсон, Р.Л. *Острів скарбів*. Доступно: <<https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=238>> [29 Травня 2024].
12. Толкієн, Дж.Р.Р. 2003. *Володар Перснів: Хранителі Персня*. Переклад з англ. А. Немірової. Харків: Фоліо. 432 с.
13. Anonymous. *Blindness and Sight: Symbol Analysis*. Available at: <https://www.litcharts.com/lit/blindness/symbols/blindness-and-sight> (accessed 8.06.2024).
14. Cushman, S. 1993. *Fictions of Form in American Poetry*. Princeton University Press.
15. Davis, Lennard J. 2000. *My Sense of Silence : Memoirs of a Childhood with Deafness*. Illinois: University of Illinois Press, Champaign. 158 p.
16. Garland-Thomson, R. 2017. *Extraordinary Bodies : Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. Columbia: Columbia University Press. 224 p.
17. Kleege, G. 2018. *More than meets the eye: what blindness brings to art*. London: Oxford University Press. 176 p.
18. Sacks, O. 1995. *An Anthropologist on Mars: Preface*. New York: Vintage. Pp. 57-102.
19. Tokarczuk, O. 1995. *E. E. Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy*. 272 s.
20. Kent, D. 1989. *Shackled Imagination: Literary Illusions About Blindness*. *Journal of Visual Impairment and Blindness*. March, pp.145-149.
21. Zigler, E., Burack, J.A., Hodapp, R.M., Iarocci, G. 1993. *The Oxford Handbook of Intellectual Disability and Development*. 432 p. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195305012.001.0001 (accessed 29.05.2024).

References:

1. Asimov, A. 2017. *Fundatsiya [Foundation]*. Translated from English by Roman Klochko. Kharkiv: KSD. 224 p. (Series “Foundation” № 1).
2. Asimov, A. 2017. *Fundatsiya ta Imperiya [Foundation and Empire]*. Translated from English by Roman Klochko. Kharkiv: KSD. 224 p. (Series “Foundation” № 2).
3. Asimov, A. 2017. *Druha Fundatsiya [Second Foundation]*. Translated from English by Roman Klochko. Kharkiv: KSD. 224 p. (Series “Foundation” № 3).
4. Asimov, A. 2020. *Mezha Fundatsiyi [Foundation's Edge]*. Translated from English by Roman Klochko. Kharkiv: KSD. 480 p. (Series “Foundation” № 4).
5. Asimov, A. 2021. *Fundatsiya ta Zemlya [Foundation and Earth]*. Translated from English by Nata Hrytsenko. Kharkiv: KSD. 480 p. (Series “Foundation” № 5).
6. Kaminska, A. 2005. *Stvoryty i opysaty svit: pro tvorchist Olhy Tokarczuk [To create and describe the world: about O. Tokarczuk's creative works]*. *Kuryer Kryvbasu*. № 188, pp. 204-216.
7. Kaminska, A. 2004. *Den, nich ta inshi prostory: pro tvorchist Olhy Tokarchuk [Day, night and other spaces: about O. Tokarczuk's creative works]*. *Kuryer Kryvbasu*. № 178, pp. 199-200.
8. Radchenko O.A. 2021. “Tsar Edyp” Sofokla v immanentniy interpretatsiyi Emilya Shtayhera [“Oedipus the King” by Sophocles in the immanent interpretation of Emil Steiger]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelya. Series “Philology”*. № 1 (21), pp. 29-39.
9. Saramaho, Zh. 2013. *Slipota: roman [Blindness: novel]*. Translated from Portuguese by V.Y. Shovkun. Kharkiv: Folio.
10. Sophocles. *Tsar Edyp [“Oedipus the King”]*. Available at: <https://dovidka.biz.ua/tsar-edip-chytaty-sofokl/> (accessed 29.05.2024).
11. Stivenson, R.L. *Ostriv skarbiv [The treasure island]*. Available at: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=238> (accessed 29.05.2024).
12. Tolkien, J. R.R. 2003. *Volodar Persniv: Khraniteli Persnya [The Lord of the Rings: The Fellowship of the Ring]*. Translated from English by A. Nemirova. Kharkiv: Folio. 432 p.
13. Anonymous. *Blindness and Sight: Symbol Analysis*. Available at: <https://www.litcharts.com/lit/blindness/symbols/blindness-and-sight> (accessed 8.06.2024).
14. Cushman, S. 1993. *Fictions of Form in American Poetry*. Princeton University Press.
15. Davis, Lennard J. 2000. *My Sense of Silence : Memoirs of a Childhood with Deafness*. Illinois: University of Illinois Press, Champaign. 158 p.

16. Garland-Thomson, R. 2017. *Extraordinary Bodies : Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. Columbia: Columbia University Press. 224 p.
17. Kleege, G. 2018. *More than meets the eye: what blindness brings to art*. London: Oxford University Press. 176 p.
18. Sacks, O. 1995. *An Anthropologist on Mars: Preface*. New York: Vintage. Pp. 57-102.
19. Tokarczuk, O. 1995. E. E. Warszawa : Państw. Instytut Wydawniczy. 272 s.
20. Kent, D. 1989. Shackled Imagination: Literary Illusions About Blindness. *Journal of Visual Impairment and Blindness*. March, pp.145-149.
21. Zigler, E., Burack, J.A., Hodapp, R.M., Iarocci, G. 1993. *The Oxford Handbook of Intellectual Disability and Development*. 432 p. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195305012.001.0001 (accessed 29.05.2024).

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-11

УДК 37.017.4:140.8

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

MAIN DIRECTIONS AND STRUCTURAL ELEMENTS OF CIVIC EDUCATION

О. Л. Притула

Актуальність теми дослідження. Військово-патріотичне виховання учнівської молоді, як пріоритетна в умовах сьогодення складова патріотичного виховання, має спиратися на духовність та систему цінностей українства, а також містити в собі загальну військово-історичну та прикладну фізичну підготовку, вивчення основ військової служби та безпеки життєдіяльності.

Постановка проблеми вбачається в необхідності актуалізації дослідницьких завдань щодо розвитку таких напрямів та структурних елементів громадянського виховання як досягнення фізичної досконалості, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика осмислення патріотичного і громадянського виховання розглядається у працях: І. Беха, Г. Ващенко, П. Вербицької, В. Волошина, О. Кривоноса, А. Макаренка, С. Рябова, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, І. Турчика, К. Чорної та інших науковців.

Постановка завдання. Визначити особливості напрямів та структурних елементів громадянського виховання особистості.

Urgency of the research. Military-patriotic education of schoolchildren as a priority component of patriotic education in today's conditions should be based on spirituality and the system of values of Ukrainians, as well as should include general military-historical and applied physical training, study of the basics of military service and life safety.

Target setting is seen in the need to actualize research tasks regarding the development of such directions and structural elements of civic education as achieving physical perfection, strengthening the will and spirit, and forming moral and ethical qualities.

Actual scientific researches and issues analysis. The problems of understanding patriotic and civic education are considered in the works of: I. Bekh, H. Vashchenko, P. Verbytska, V. Voloshyn, O. Kryvonos, A. Makarenko, S. Riabov, V. Sukhomlynskyi, O. Sukhomlynska, I. Turchik, K. Chorna and other scientists.

The research objective is to determine the features of directions and structural elements of civic education of the individual.

Виклад основного матеріалу. У статті розглядаються основні напрями та структурні елементи громадянського виховання – досягнення фізичної досконалості, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей.

Виокремлено наступні функції фізичної культури у розвитку духовної сфери людини: потребо-мотиваційна функція, ціннісно-нормативна функція, естетична функція, моральна функція.

Проаналізовано духовно-моральне підґрунтя сучасного громадянського виховання, що має спиратися на когнітивні, нормативні та поведінкові норми, до яких варто віднести вироблення умінь міркувати, здійснювати аналіз, ставити питання та шукати на них відповіді, критично мислити й розглядати проблему з усіх боків. Окреслені вміння формуються передусім засобами розумового виховання, що націлені на розвиток інтелектуальних сил вихованців, їх мислення, передання ним культури розумової праці.

Процес формування та розвитку критичного мислення розглядається як одна з інноваційних педагогічних технологій, що уможливорює перехід традиційної освіти, що орієнтована на здобуття знань, до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, яка орієнтована на трансформацію здобутих знань, умінь і навичок в предметні компетенції.

Висновки. Сучасне громадянське виховання має спиратися на когнітивні, нормативні та поведінкові норми, які допомагають виробленню умінь зростаючої особистості міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати на них відповіді, критично мислити та різнобічно розглядати проблему.

Ключові слова: громадянське виховання, фізична культура, спорт, воля, морально-етичні якості, духовний розвиток, критичне мислення, інноваційні технології.

The statement of basic materials. The article deals with the main directions and structural elements of civic education – achieving physical perfection, strengthening the will and spirit, forming moral and ethical qualities.

Need-motivational function, value-normative function, aesthetic function, moral function are distinguished among others as the most necessary for the development of the spiritual sphere of a person in the frame of physical education.

The spiritual and moral basis of modern civic education is analyzed, which should be based on cognitive, regulatory and behavioral norms, which include developing the skills to reason, analyze, ask questions and look for answers, think critically and consider the problem comprehensively. The above mentioned skills are formed by means of mental education aimed at the development of the pupils' intellectual powers, their thinking, and the transfer of the mental work culture.

The process of formation and development of critical thinking is considered as one of the innovative pedagogical technologies, which enables the transition of traditional education, which is focused on the acquisition of knowledge, to a new type of humanistic and innovative education, which is focused on the transformation of acquired knowledge, abilities and skills into subject competencies.

Conclusions. Modern civic education should be based on cognitive, normative and behavioral norms that help to develop the skills of an improving individual to reason, analyze, ask questions, search for answers, think critically and consider a problem comprehensively.

Keywords: civic education, physical education, sport, will, moral and ethical qualities, spiritual development, critical thinking, innovative technologies.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни саме військово-патріотичне виховання, мета якого формування у молоді готовності опанувати сучасні військові професії, служити у Збройних Силах України й нарешті стати на захист Батьківщини, виходить на перший план. Військово-патріотичне виховання учнівської молоді, як пріоритетна в умовах сьогодення складова патріотичного виховання, має спиратися на духовність та систему

цінностей українства, та містити в собі загальну військово-історичну та прикладну фізичну підготовку, вивчення основ військової служби та безпеки життєдіяльності. Відповідна діяльність має бути комплексною та вимагає спільних зусиль усіх стейкхолдерів – органів управління та навчальних закладів різних рівнів, сім'ї, інститутів громадянського суспільства, Збройних Сил України та інших структур, що відповідають за національну безпеку [1, с. 34].

У цьому контексті одним з визначальних завдань постає розвиток таких напрямів та структурних елементів громадянського виховання як досягнення фізичної досконалості, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей. Ці завдання покликані вирішувати в тій чи іншій мірі майже усі навчальні дисципліни та напрямки виховної роботи, однак ключова роль у досягненні власне фізичної досконалості, зміцнення волі і духу відводиться фізичній культурі та спорту як в школі, так й поза її межами.

Аналіз останніх публікацій з теми дослідження. Проблематика осмислення патріотичного і громадянського виховання розглядається у працях: І. Бега, Г. Ващенко, П. Вербицької, В. Волошина, О. Кривоноса, А. Макаренка, С. Рябова, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, І. Турчика, К. Чорної та інших науковців.

Основні напрями та структурні елементи громадянського виховання – досягнення фізичної досконалості, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей, критичного мислення аналізували і досліджували вітчизняні науковці: Н. Бібік, А. Буц, Н. Величко, В. Вітюк, Н. Вукіна, Н. Дементієвська, М. Дорош, І. Зайченко, В. Коваль, А. Лякішева, М. Марчук, Н. Харченко, Я. Чаплак, Т. Шепеленко та інші.

Не зважаючи на досить широке представлення наукових напрацювань, проблема сучасної філософії громадянського виховання особистості-захисника Вітчизни, особливо, у історіософському та світоглядно-виховному аспектах представлена ще не достатньо повно.

Мета статті – визначити особливості напрямів та структурних елементів громадянського виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. Як частина культури суспільства фізична культура постає основним фактором формування фізичних якостей зростаючої особистості, що відповідає за розвиток фізичних можливостей людського організму та згуртовує силу духу. Очевидно, що лише фізично розвинута, здорова людина, що здатна захистити себе і свій дім, спроможна краще захистити й свою Батьківщину, має більше шансів зберегти своє життя та захистити життя інших, подолати ворога. Тому вкрай важливо з раннього дитинства виконувати різні фізичні вправи, постійно покращувати свій фізичний стан і підготовку, тренувати витривалість та розвивати адаптивні можливості організму. Доведено, що “заняття фізичними вправами заповнюють дефіцит рухової активності, сприяють ефективному відновленню організму після стомлення, підвищенню розумової і фізичної працездатності, поліпшують здоров'я людини в будь-якому віці. Здорова людина звичайно життєрадісна, оптимістично налаштована, їй інтереси широкі і різноманітні, їй легше обходити життєві перешкоди, переборювати труднощі. Таким чином, здоров'я необхідне для життя. І є правильний спосіб бути в ньому здоровим – уміти здоров'я зберігати і створювати” [19, с. 4-5]. У цьому зв'язку виховання з раннього дитинства любові до руху, прагнення фізичного вдосконалення, навичок здорового способу життя, загартування організму, відновлення фізичного потенціалу людини після стомлення, травм, захворювань, здібностей до різних

видів спорту, бойових мистецтв, що тренують витривалість та розвивають силу духу, виходить за межі традиційних завдань фізичного виховання, й постає важливою складовою виховання громадянського.

Фізична культура і спорт не лише сприяють досягненню фізичної досконалості, але й є основою побудови фундаменту духовності, формування моральних якостей. Відповідні положення знайшли осмислення у спадщині видатних українських педагогів – А. Макаренка, В. Сухомлинського та Г. Ващенка. Зокрема, А. С. Макаренко, спираючись на військову гімнастику, опрацював та практикував універсальну на той час систему військово-фізичного виховання колоністів, що ґрунтувалось на ідеї створення певного ланцюга вправ та труднощів, які вихованці мають подолати, щоб сформувати якості вольової людини. В. О. Сухомлинський особливу увагу приділяв питанням тілесного виховання та гармонійного фізичного розвитку дитини, пропагуючи ідеї єдності виховання й самовиховання під час занять з фізичної культури та надаючи пріоритетного значення реалізації принципу природовідповідності [9, с. 2-3].

На особливу увагу у цьому контексті заслуговує, на нашу думку, концепція Г. Ващенка, який основною метою виховання української молоді вважав служіння Богові й Батьківщині. Його погляди на проблеми фізичного виховання молоді представлені у працях “Виховний ідеал” та “Тіловиховання як засіб виховання волі і характеру”, що були видані у Німеччині у 1950-х рр. [8, с. 11]. У першій праці педагог наводить докази міцного зв'язку виховання фізичного з вихованням інтелектуальним і моральним. Він наголошував, що “основне у людини – її дух. Отже, дітей треба виховувати так, щоб тіло у них було спритним і міцним знаряддям духа” [цит. за 8, с. 3]. У другій праці Ващенко представляє свою концепцію тіловиховання, стверджуючи: “наше завдання полягає у тому, щоб виховати людину міцну духом і тілом, але водночас таку, щоб у неї дух панував над тілом. У цьому основний сенс тіловиховання. Ця ідея мусить бути покладена в основу всіх ділянок тіловиховання” [4, с. 301]. Таким чином Г. Ващенко обґрунтовує взаємовідношення й взаємодію між душею й тілом та обґрунтовує можливість засобами фізичного виховання є не тільки зміцнювати здоров'я, розвиток м'язової сили, вироблення витривалості, але й зміцнення її сили духу, волі, вироблення здатності керувати своїм тілом як знаряддям духу.

Дійсно, можна навести багато свідчень, що заняття фізкультурою і спортом позитивно впливають не лише на фізичний розвиток людини, зміцнюють її здоров'я, розвиток різних рухових якостей та сприяють досягненню високих спортивних результатів, але й здійснюють вагомий вплив на формування духовних якостей людини, які відповідають у свою чергу за досягнення її фізичної досконалості. У цьому зв'язку варто виокремити наступні функції фізичної культури у розвитку духовної сфери людини:

Потребо-мотиваційна функція, за допомогою якої прищеплюється любов до спорту і здорового способу життя, формується потреба у тренуваннях, у розвитку сили, вправності, гнучкості;

Ціннісно-нормативна функція, яка відповідальна за засвоєння “різних цінностей фізичної культури – від здоров'я до приємного спілкування у процесі занять” [19, с. 7]. Більш того, чисельні дослідження свідчать про важливу роль фізкультурно-спортивної діяльності у формуванні громадянських цінностей. Завдяки заняттям спорту або навіть у процесі споглядання спортивних змагань, зазначає І. Турчик, у молоді розвивається прагнення до самореалізації, громадської активності та відповідальності, виховується почуття громадянського обов'язку, формується активна життєва позиція та

толерантність, а також культивується повага до культури та історії своєї Батьківщини, розвиваються патріотичні почуття, переконання і погляди [16, с. 91].

Естетична функція, що виявляється у розвитку вміння сприймати і розуміти прекрасне в людського рухах тіла. Регулярні заняття фізичною культурою і спортом, зазначає Н. А. Величко, стимулюють “естетичний розвиток, у процесі якого в учнів формуються духовні потреби, емоційно-естетичне ставлення до дійсності, мистецтва, формуються поняття краси, розвиваються творчі здібності. Високий емоційний фон виконання різних фізичних вправ, особливо у формі емоційно забарвлених змагань, сприяє розвитку у дітей схильності до співпереживання, взаємодопомоги і виконання дружніх колективних дій, взаємної відповідальності за досягнення загальної мети” [5, с. 29].

Моральна функція, яка має прояв у вихованні моральних якостей тих, хто займається спортом, стимулює “прояви високих зразків волі, характеру, наполегливості, мужності і сміливості” [21, с. 41].

Втім за творення та зміцнення духовності, формування міцного духу та гартування волі на всіх освітніх етапах у першу чергу відповідальні дисципліни соціально-гуманітарного циклу, релігія і філософія. У сучасному інтелектуальному дискурсі все більше утверджується розуміння першочергової ролі філософії у загальнолюдських питаннях пошуку самого себе, усвідомлення своєї сутності та призначення, у визначенні життєвих орієнтирів й гуманістичних цінностей. Відповідні ідеї обговорювались, зокрема, в Афінах в 2013 році на XXIII Всесвітньому філософському конгресі “Філософія як спосіб і запит життя” [14, с. 20]. Існує багато свідчень як вивчаючи дисципліни соціально-гуманітарного циклу на усіх етапах освіти діти і молодь усвідомлює зміст вищих моральних цінностей, що втілюються в основних категоріях етики та поняттях моральної свідомості – добро та зло, свобода та відповідальність, обов’язок, совість, честь та гідність, сенс життя, любов і щастя.

Отже, формування морально-етичних якостей має здійснюватися усіма навчальними та виховними заходами через культивування, розвиток та формування у підростаючого покоління:

- загальнолюдських цінностей таких як честь, справедливість, солідарність, миролюбство, милосердя, дружелюбність;
- моральної позиції у поведінці та здатності до свідомого вибору добра;
- поваги до усіх людей, незалежно від їх соціального статусу та фізичних можливостей;
- позитивних життєвих орієнтирів і планів тощо [2, с. 616].

Окрім духовно-морального підґрунтя сучасне громадянське виховання має спиратися на когнітивні, нормативні та поведінкові норми, до яких варто віднести вироблення умінь міркувати, здійснювати аналіз, ставити питання та шукати на них відповіді, критично мислити й розглядати проблему з усіх боків. Окреслені вміння формуються передусім засобами розумового виховання, що націлені на розвиток інтелектуальних сил вихованців, їх мислення, передання ним культури розумової праці. Підґрунтя для вищезначених вимог ми знов знаходимо у працях українських класиків педагогіки. Зокрема, В. Сухомлинський у своїх працях висуває вимоги у зростаючої особистості прагнення пізнання навколишнього світу; вміння здійснювати складні розумові операції такі як аналіз і синтез, порівняння й узагальнення, пошук причинно-наслідкових зв’язків; самостійно здійснювати оцінку навколишніх явищ;

здатність відстоювати власну точку зору; а також спостерігати, досліджувати, робити власні висновки на основі вивчення явищ навколишнього життя, наукової та довідкової літератури тощо [11, с. 146]. Ознаками розвинутого розуму за В. Сухомлинським є: "...допитливість, тобто активне ставлення до явищ навколишнього життя, прагнення пізнавати і знати; системність, тобто цілеспрямований вибір об'єктів пізнання, понять, висновків; місткість; дисциплінованість, гнучкість, самостійність, критичність" [15, с. 208].

Окреслені когнітивні, нормативні та поведінкові норми сьогодні пов'язують з розвитком критичного мислення як однією з ключових громадянських якостей, яка "забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях, уміння знаходити нові ідеї та критично аналізувати проблеми, брати участь у дебатах, уміння переосмислювати дії та аргументи, передбачати можливі наслідки дій та вчинків" [10, с. 64]. Процес формування та розвитку критичного мислення сьогодні розглядається як одна з інноваційних педагогічних технологій, що уможлиблює перехід традиційної освіти, що орієнтована на здобуття знань, до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, яка орієнтована на трансформацію здобутих знань, умінь і навичок в предметні компетенції. Поняття "критичне мислення" як педагогічну категорію, що характеризує "цілеспрямований процес мислення, що надає учню можливість сприймати, аналізувати, систематизувати, оцінювати інформацію, результат діяльності й обирати власну позицію, аргументувати власні думки та вчинки" [12, с. 33] використовують у науковій літературі понад 50 років. Народження критичного мислення стало закономірною відповіддю на вимоги інформаційного суспільства та зміни, які воно вносить в систему освіти, яка має навчити швидко орієнтуватись у зростаючому потоці інформації, осмислювати та застосувати здобуту інформацію.

Запит на розвиток критичного мислення як освітньої технології у нашій країні формується з кінця ХХ ст., коли настали "часи інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних або інших обставин, без ефективного вирішення проблем, значна частина яких не передбачувана" [17, с. 280]. Спочатку про впровадження даної інноваційної технології у вітчизняну систему освіти йшлося виключно в контексті вищої школи, а з розробкою та впровадженням концепції Нова українська школа, що орієнтована на розвиток цілісної усебічно розвинутої особистості, що здатна мислити критично, самостійно й творчо, її розробляють у межах шкільної й навіть дошкільної освіти. У посібнику "Нова українська школа. Порадник для вчителя" окреслено провідні вміння людини, що мислить критично: "оцінювати надійність джерел інформації; виділяти необхідну інформацію та обробляти її; аналізувати та оцінювати власні чи чужі висловлювання, припущення, висновки, аргументи, гіпотези, переконання; ставити запитання з метою одержання точнішої інформації або її перевірки; розглядати проблеми з різних точок зору та порівнювати різні позиції і підходи при їх вирішенні; висловлювати власну позицію, влучно обирати мовленнєві засоби для побудови висловлювань; приймати обґрунтоване рішення" [13, с. 74].

Окреслені вище вміння відповідно до Концепції формуються вже у молодшому шкільному віці. Отже, починаючи з молодшого шкільного віку, дитина вчиться розглядати ідеї з точки зору різних позицій, із урахуванням їх змістових зв'язків, порівнювати їх з іншими ідеями. Як наслідок підхід, що базується на критичному мисленні, стає природним шляхом взаємодії ідей та

інформації, а сама взаємодія завжди постає “як активний процес, який або стимулюється, або трапляється спонтанно і надає учневі можливість контролювати інформацію, ставити її під сумнів, об’єднувати, переробляти, адаптувати або відкидати” [17, с. 280]. Це дає можливість дитині протягом навчання та у інших життєвих ситуаціях “аналізувати та синтезувати навчальну інформацію (зокрема за допомогою питань); застосовувати отримані результати цього аналізу як у стандартних, так і в нестандартних ситуаціях, самостійно розв’язувати проблеми; робити обґрунтований вибір із декількох альтернатив і приймати рішення; оцінювати перебіг і результати власної діяльності та діяльності інших” [12, с. 35].

Важливою передумовою формування критичного мислення є всебічне стимулювання у школярів під час різних видів навчально-виховної роботи так званих проблематичних суджень, які розвивають здатність дитини не тільки ставити запитання, з’ясовуючи причини чи наслідки того чи іншого явища, але й вміння знаходити відповіді на ці запитання. Такого роду діяльність Н. Бібік досліджує в контексті формування пізнавальних інтересів учнів початкової школи. Проаналізувавши запитання школярів дослідниця приходиться до висновку, що з кожним роком навчання кількість непродуктивних питань учнів, мета яких уточнення, розпізнавання об’єкта або з’ясування функцій предмета, зменшується. Натомість з часом зростає частка питань продуктивного характеру, які вже націлені на відтворення причинно-наслідкових зв’язків між подіями, предметами і явищами або оцінювання вчинків [3, с. 102-103].

Вміння міркувати, аналізувати наявні дані, ставити питання та шукати на них відповіді, критично розглядати будь-яку проблему сприяє постійному самовдосконаленню особистості на усіх етапах навчання й після його завершення. Розвиваючи критичне мислення учні поступово переходять від простих оцінювальних суджень та елементарної аргументації до вміння здійснювати так званий багатofактовий аналіз. Відповідний тип мислення використовується в ситуаціях розв’язання неординарних практичних завдань, що потребують обміркованого вибору і оцінювання. Критичне мислення, зазначає вітчизняна дослідниця Н. Вікуна, посиляючись на результати досліджень Інституту критичного мислення університету Монклер (New Jersey, USA) та здобутки філософської думки, “допомагає нам навчатися через те, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо на смак, нюхаємо, торкаємося, робимо (Гордон Драйден). Воно допомагає вдумливо читати, виражати свої думки вголос і на папері. Воно формує самооцінку й самоповагу. Воно вчить нас самостійно міркувати. Ще Конфуцій говорив: навчання без міркування – марна праця” [6]. Отже, розвинуте критичне мислення допомагає не лише під час навчання, але й протягом всього життя людини “аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, оцінювати свої думки та сторонні впливи на них, виявляти в них сильні та слабкі аспекти, зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми, щоб приймати обґрунтовані рішення щодо неї; формулювати самостійні судження й будувати переконливу аргументацію; здійснювати рефлексію та коригування власної діяльності” [20, с. 535].

Уміння об’єктивно оцінювати явища, процеси, події, що відбуваються навколо, протистояти маніпуляційним впливам в умовах глобальних викликів сучасності постає необхідною вимогою повноцінної участі у громадянському житті суспільства. Нагальна потреба у розвитку критичного мислення особистості зумовлена ще тією обставиною, що сучасна динаміка технологічного і соціального прогресу вимагає умінь швидко адаптуватися і вдосконалюватися,

самостійно здобуваючи знання, знаходячи шляхи розв'язання завдань, що виникають у нестандартних ситуаціях [18]. Адже “люди, які мають навички критичного мислення, чесні самі з собою; перемагають сумніви; ставлять запитання; інтелектуально незалежні; ними практично неможливо маніпулювати” [7, с. 190].

Висновки. За теперішніх умов військово-патріотичного виховання одним з визначальних завдань постає досягнення фізичної досконалості молоді, зміцнення волі і духу, формування морально-етичних якостей. Вагома роль у виконанні цих завдань належить фізичній культурі і спорту, що було доведено ще системою військово-фізичного виховання колоністів А. Макаренко, ідеями природовідповідності виховання В. Сухомлинського та концепцією телевиховання Г. Ващенко, а також дисциплінам соціально-гуманітарного циклу, вивчаючи які діти і молодь усвідомлюють зміст вищих моральних цінностей.

Сучасне громадянське виховання має спиратися на когнітивні, нормативні та поведінкові норми, які допомагають виробленню умінь зростаючої особистості міркувати, аналізувати, ставити питання, шукати на них відповіді, критично мислити та різнобічно розглядати проблему. Окреслені вміння формуються передусім засобами розумового виховання, що спрямовані на розвиток інтелектуальних сил і мислення вихованців, серед яких ключову роль відіграють технології розвитку критичного мислення. Останнє постає не лише як інноваційна педагогічна технологія, але як ключова громадянська якість, що допомагає протистояти маніпуляційним впливам. З розвитком критичного мислення тісно пов'язано виховання здатності робити власні висновки на основі побаченого, почутого чи прочитаного, брати участь у громадському житті, формування навичок швидкої адаптації до нових умов та суспільних відносин, адекватної орієнтації.

Список використаних джерел:

1. Бех, ІД & Чорна, КІ 2015, ‘Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді’, *Гірська школа Українських Карпат*, № 12-13, с. 26-37.
2. Бех, І 2019, ‘Патріотичне і громадянське виховання у власних межах’, *Освіта для миру* : зб. наук. пр.: у 2 т., редкол.: Кремень, ВГ, Київ: Вид-во ТОВ “Юрка Любченка”, Т.1, с. 607-618.
3. Бібік, НМ 1998, *Формування пізнавальних інтересів молодших школярів*. Дисертація доктора педагогічних наук, Київ : *Ін-т педагогіки АПН України*, 380с.
4. Ващенко, Григорій 2000, *Твори*. Том 4. ‘Праці з педагогіки та психології’. Київ: “Школяр” “Фада” ЛТД, 416 с.
5. Величко, НА 2013, ‘Естетичне виховання молодших школярів у початковій школі на заняттях фізичної культури’, *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер. : Педагогічні та історичні науки*, Вип. 111, с. 29-35.
6. Вукіна, Н 2006, ‘Навіщо нам, українцям, критичне мислення?’ *Освіта.ua* 19 липня. Доступно : <<https://ru.osvita.ua/school/method/technol/986/>>. [18 Березень 2024].
7. Вукіна, НВ, Дементієвська, НП & Суценко, ІМ 2007, *Критичне мислення: як цьому навчати*. Науково-методичний посібник, Наук. ред. Пометун, ОІ, Харків: *Наука*, 190 с.
8. Зайченко, І 2010, ‘Проблеми фізичного виховання у творчій спадщині І. Ващенка (1878-1967) О’, *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. XXXIV*, Вип. 34, с. 3-19.
9. Коваль, ВВ 2012, ‘Фізичне виховання молоді в педагогічній творчій спадщині відомих українських педагогів ХХ століття’, *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, Сер.: Психолого-педагогічні науки*, № 4, с. 1-5.

10. Кривонос, О 2019, 'Виховання громадянських якостей школярів у новій українській школі', *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 7 (91), с. 61-71.
11. Кузьма-Качур, МІ & Бейко, ЛВ 2019, 'Історико-педагогічний аналіз проблеми формування критичного мислення молодших школярів', *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія "Педагогіка та психологія"*, Вип. 1 (9), с. 145-148.
12. Лякішева, А, Вітюк, В & Кашуб'як, І 2019, 'Ретпроспективний огляд поняття "критичне мислення"', *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Серія "Педагогічні науки"*, Вип. 1, с. 29-37.
13. *Нова українська школа. Порадник для вчителя 2017*. URL: Доступно : <<http://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>>. [18 Березень 2024].
14. Предборська, І 2013, 'Філософія як спосіб і запит життя', *Філософія освіти*, № 2 (13), с. 7-23.
15. Сухомлинський, ВО 1977, Павлиська середня школа. Вибрані твори. Київ, Т.4, 638с.
16. Турчик, ІХ 2017, 'Формування громадянських цінностей у молоді США', *Збірник наукових праць Херсонського державного університету*, Вип. 78 (3), с. 88-92.
17. Харченко, НВ 2016, 'Критичне мислення як характеристика сучасної особистості підлітка', *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, Вип. 20 (2), с. 276-286.
18. Чаплак, Я & Марчук, МВ 2011, 'Роль критичного мислення у творчих пошуках "внутрішнього камертону душі" особистості', *Современные научные исследования и инновации*, № 4. Доступно : <<http://web.snauka.ru/issues/2011/08/1516>>. [18 Березень 2024].
19. Шепеленко, ТВ, Буц, АМ & Дорош, МІ 2020, *Фізична культура, фізичне удосконалення і здоровий спосіб життя в різні вікові періоди. Фізичне виховання в сім'ї*. Конспект лекції, Харків : УкрДУЗТ, 56 с.
20. Шуль, НІ 2022, 'Стратегії та методи розвитку критичного мислення в освітньому процесі дітей з ООП', *Освіта Хмельниччини: психолого-педагогічний супровід модернізаційних процесів, зб. наук. пр., Ред. кол.: Очеретянюк, ВІ (гол.) та ін., Хмельницький : ХОППО*, с. 532-537.
21. Keighley, P 1991, 'Education out of Doors', *British Journal of Physical Education*, № 22 (1), p. 40-42.

References:

1. Bekh, ID & Chorna, KI 2015, 'Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi (Program of Ukrainian patriotic education of children and student youth)', *Hirska shkola Ukrainykh Karpat*, № 12-13, с. 26-37.
2. Bekh, I 2019, 'Patriotychne i hromadianske vykhovannia u vlasnykh mezhakh (Patriotic and civic education within one's own borders)', *Osvita dlia myru : zb. nauk. pr.: u 2 t., redkol.: Kremen, VH, Kyiv: Vyd-vo TOV "Turka Liubchenka"*, Т.1, с. 607-618.
3. Bibik, NM 1998, *Formuvannia piznavalnykh interesiv molodshykh shkolariv (Formation of cognitive interests of younger schoolchildren)*. Dysertatsiia doktora pedahohichnykh nauk, Kyiv : *In-t pedahohiky APN Ukrainy*, 380s.
4. Vashchenko, Hryhorii 2000, *Tvory (Works)*. Tom 4. 'Pratsi z pedahohiky ta psykholohii'. Kyiv: "Shkolar" "Fada" LTD, 416 s.
5. Velychko, NA 2013, 'Estetychne vykhovannia molodshykh shkolariv u pochatkovii shkoli na zaniattiakh fizychnoi kultury (Aesthetic education of younger schoolchildren in primary school during physical education classes)', *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Ser. : Pedahohichni ta istorychni nauky*, Vyp. 111, с. 29-35.
6. Vukina, N 2006, 'Navishcho nam, ukraintsiiam, krytychne myslennia? (Why do we Ukrainians need critical thinking?)', *Osvita.ua 19 lypnia*. Dostupno : <<https://ru.osvita.ua/school/method/technol/986/>>. [18 Berezhen 2024].

7. Vukina, NV, Dementiievska, NP & Sushchenko, IM 2007, *Krytychne myslennia: yak tsomu navchaty (Critical thinking: how to teach it)*. Naukovo-metodychnyi posibnyk, Nauk. red. Pometun, OI, Kharkiv: *Nauka*, 190 s.
8. Zaichenko, I 2010, 'Problemy fizychnoho vykhovannia u tvorchii spadshchyni I. Vashchenka (1878-1967) (Problems of physical education in the creative heritage of I. Vashchenko (1878-1967))', *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Pedagogika. KhKhKhIV*, Vyp. 34, c. 3-19.
9. Koval, VV 2012, 'Fizyчне vykhovannia molodi v pedahohichnii tvorchii spadshchyni vidomykh ukrainskykh pedahohiv XX stolittia (Physical education of youth in the pedagogical creative heritage of famous Ukrainian teachers of the 20th century)', *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia, Ser.: Psykholoho-pedahohichni nauky*, № 4, c. 1-5.
10. Kryvonos, O 2019, 'Vykhovannia hromadianskykh yakosti shkoliariv u novii ukrainskii shkoli (Education of civic qualities of schoolchildren in the new Ukrainian school)', *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, № 7 (91), c. 61-71.
11. Kuzma-Kachur, MI & Beiko, LV 2019, 'Istoryko-pedahohichni analiz problemy formuvannia krytychnoho myslennia molodshykh shkoliariv (Historical and pedagogical analysis of the problem of the formation of critical thinking of younger schoolchildren)', *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Seriia "Pedagogika ta psykholohiia"*, Vyp. 1 (9), c. 145-148.
12. Liakisheva, A, Vitiuk, V & Kashubiak, I 2019, 'Retrospektyvnyi ohliad poniattia "krytychne myslennia" (Retrospective review of the concept of "critical thinking")', *Pedahohichni innovatsii: idei, realii, perspektivy. Seriia "Pedagogichni nauky"*, Vyp. 1, c. 29-37.
13. *Nova ukrainska shkola. Poradnyk dlia vchytelia (New Ukrainian school. Teacher's Guide)* 2017. URL: Dostupno : <<http://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf>>. [18 Berezen 2024].
14. Predborska, I 2013, 'Filosofiiia yak sposib i zapyt zhyttia (Philosophy as a way and request of life)', *Filosofiiia osvity*, № 2 (13), c. 7-23.
15. Sukhomlynskyi, VO 1977, *Pavlyshka serednia shkola (Pavlyshka secondary school)*. Vybrani tvory. Kyiv, T.4, 638 s.
16. Turchyk, IKh 2017, 'Formuvannia hromadianskykh tsinnosti u molodi SShA (Formation of civic values among the youth of the USA)', *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnogo universytetu*, Vyp. 78 (3), c. 88-92.
17. Kharchenko, HV 2016, 'Krytychne myslennia yak kharakterystyka suchasnoi osobystosti pidlitka (Critical thinking as a characteristic of the modern personality of a teenager)', *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, Vyp. 20 (2), c. 276-286.
18. Chaplak, Ya & Marchuk, MV 2011, 'Rol krytychnoho myslennia u tvorchykh poshukakh "vnutrishnoho kamertonu dushi" osobystosti (The role of critical thinking in the creative search for the "inner tuning fork of the soul" of the individual)', *Sovremennye nauchnye yssledovaniia y ynnovatsyy*, № 4. Dostupno : <<http://web.snauka.ru/issues/2011/08/1516>>. [18 Berezen 2024].
19. Shepelenko, TV, Buts, AM & Dorosh, MI 2020, *Fizychna kultura, fizyчне udoskonalennia i zdorovyi sposib zhyttia v rizni vikovi periony. Fizyчне vykhovannia v simi (Physical culture, physical improvement and a healthy lifestyle in different age periods. Physical education in the family)*. Konspekt lektsii, Kharkiv : UkrDUZT, 56 s.
20. Shul, NI 2022, 'Stratehii ta metody rozvytku krytychnoho myslennia v osvitnomu protsesi ditei z OOPy (Strategies and methods of developing critical thinking in the educational process of children with special educational needs)', *Osvita Khmelnychchyny: psykholoho-pedahohichni suprovid modernizatsiinykh protsesiv, zb. nauk. pr.*, Ped. kol.: Ocheretianko, VI (hol.) ta in., Khmelnytskyi : KhOIPPO, c. 532-537.
21. Keighley, P 1991, 'Education out of Doors', *British Journal of Physical Education*, № 22 (1), p. 40-42.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.49(4-6)-12

УДК 279.17

ВИКОРИСТАННЯ СИМВОЛІВ В ІСТОРІЇ РЕЛІГІЙНОЇ
ОРГАНІЗАЦІЇ СВІДКИ ЄГОВИUSE OF SYMBOLS IN THE HISTORY OF THE JEHOVAH'S WITNESS
RELIGIOUS ORGANIZATIONІ. Б. Остащук
М. О. Овчар

Актуальність теми дослідження. Тема релігійної символіки є актуальною серед багатьох християнських деномінацій. В той час як у традиційних церквах символіці віддається велике значення та сакральний зміст, то протестантські церкви їй приділяють менше значення, однак використовують певні атрибути, зокрема хрест. Водночас, Свідки Єгови, які не асоціюють себе з жодним основним напрямком християнства, мають власне ставлення до символіки.

Постановка проблеми. Свідки Єгови сьогодні використовують певні емблеми та символи не з сакральною метою, а з ціллю поширення своїх поглядів. Найбільш відомим є логотип JW.ORG – адреса сайту цієї релігійної організації. Однак існує прогалина у науковому висвітленні проблеми ставлення Свідків Єгови до власної релігійної символіки впродовж історії розвитку цієї деномінації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання релігійної символіки в організації Свідків Єгови висвітлювалося здебільшого серед апологетичних праць різних конфесій. Найбільшою мірою цю тему висвітлив Ф. Шпрінгмайер, який намагається провести зв'язок цієї організації з символікою масонства, однак висновки його досліджень не можна вважати повністю об'єктивними та неупередженими.

Постановка завдання. Дослідити використання символіки в історії релігійної організації Свідки Єгови, на основі аналізу трансформації титульних сторінок журналу "Вартова башта".

Виклад основного матеріалу.

Urgency of the research. The topic of religious symbolism is relevant among many Christian denominations. While in traditional churches symbolism is given great importance and sacred meaning, Protestant churches attach less importance to it, but use certain attributes, in particular the cross. At the same time, Jehovah's Witnesses, who do not associate themselves with any main direction of Christianity, have their own attitude to symbolism.

Target setting. Jehovah's Witnesses today use certain emblems and symbols not for a sacred purpose, but for the purpose of spreading their views. The most famous is the JW.ORG logo - the website address of this religious organization. However, there is a gap in scientific coverage of the problem of the attitude of Jehovah's Witnesses to their own religious symbols throughout the history of the development of this denomination.

Actual scientific researches and issues analysis. The question of the use of religious symbols in the organization of Jehovah's Witnesses was covered mostly among the apologetic works of various denominations. To the greatest extent, this topic was highlighted by F. Springmeier, who tries to connect this organization with the symbolism of Freemasonry, but the conclusions of his research cannot be considered completely objective and unbiased.

The research objective. To investigate the use of symbolism in the history of the religious organization Jehovah's Witnesses, based on the analysis of the transformation of the front pages of the Watchtower magazine.

The statement of basic materials.

Головним офіційним періодичним виданням руху Дослідників Біблії, які в 1931 році отримали назву Свідки Єгови був журнал "Вартова Башта". Впродовж історії видання цього титульна сторінка журналу відображала суть назви та його мети. Незмінним атрибутом цієї титульної сторінки було зображення вартової вежі. Водночас у 1931–1951 рр. більше акцентувалася увага на значенні зображеної на обкладинці небесної колісниці. Важливе місце в перші десятиліття історії цього релігійного руху займала емблема хреста і корони, яка містилася на обкладинці журналу до 1931 року. Крім того, цю емблему носили віряни організації у вигляді значка чи булавки як ознаку своєї релігійної ідентичності. Однак починаючи з кінця 1920-х рр. цей знак перестав бути у пошані і з часом зник з обкладинки "Вартової Башти".

Висновки. В результаті дослідження було визначено, що релігійна символіка мала місце в історії Свідків Єгови. Однак вона не мала сакрального змісту, а здебільшого слугувала для допомоги поширення своїх переконань. Еволюція філософії дизайну обкладинки "Вартової Башти" вказує на тонке розуміння здатності візуальної символіки привертати та утримувати увагу читачів, тим самим сприяючи глибшій взаємодії зі змістом журналу.

Ключові слова: Свідки Єгови, Дослідники Біблії, релігійна символіка, логотип JW.ORG, журнал "Вартова башта", емблема з короною та хрестом.

The main official periodical of the Bible Students movement, which in 1931 received the name Jehovah's Witnesses, was the Watchtower magazine. Throughout the history of this publication, the title page of the magazine reflected the essence of the name and its purpose. An invariable attribute of this title page was the image of a watchtower. At the same time, in 1931–1951, more attention was focused on the meaning of the heavenly chariot depicted on the cover. An important place in the first decades of the history of this religious movement was occupied by the emblem of the cross and crown, which was on the cover of the magazine until 1931. In addition, this emblem was worn by the believers of the organization in the form of a badge or pin as a sign of their religious identity. However, starting from the end of the 1920s, this sign ceased to be revered and eventually disappeared from the cover of the Watchtower.

Conclusions. As a result of the research, it was determined that religious symbolism had a place in the history of Jehovah's Witnesses. However, it did not have a sacred meaning, but mostly served to help spread its beliefs. The evolution of the Watchtower cover design philosophy points to a subtle understanding of the ability of visual symbolism to attract and hold the attention of readers, thereby facilitating a deeper engagement with the magazine's content.

Keywords: Jehovah's Witnesses, Bible Students, religious symbols, JW.ORG logo, Watchtower magazine, crown and cross emblem.

Актуальність теми та проблема дослідження. Питання символіки серед релігійних організацій має велике значення. Так для традиційних християнських деномінацій, католицьких та православних певні символічні дії та символи містять глибокий сакральний зміст. Щодо протестантських деномінацій, то сакральність не має подібного значення чи важливості, однак є досить поширене використання символу хреста як на будівлях храмів так і в середині культових приміщень. Водночас релігійні організації, які не відносять себе ані до католицизму ані до православ'я ані до протестантизму, зокрема Свідки Єгови мають власний погляд у своєму ставленні до символіки. Релігійна організація Свідків Єгови виражає негативне ставлення до використання релігійної символіки, хреста та інших атрибутів, які є досить поширеними серед різних християнських деномінацій. На практиці такий погляд цієї релігійної організації виражений тим, що віряни не носять та не вшановують жодних релігійних символів і не встановлюють їх на своїх культових спорудах, так званих Залах Царства. Водночас неправильним буде вважати, що у їхній практиці

повністю відсутня будь-яка символіка. Наприклад, поширене використання логотипу сайту JW.ORG на залах Царства та у різноманітних місійних кампаніях. Головною метою такої діяльності є звернення уваги людей до офіційного сайту цієї релігійної організації, який містить усю актуальну текстову інформацію, аудіо- та відеоматеріали духовного спрямування, які охоплюють різні теми. Водночас цей логотип JW.ORG став одним із сучасних ідентифікаторів релігійної організації Свідки Єгови. Приклад цього наведений в одному з номерів журналу, де розповідається про дівчат з одного міста на Філіппінах, які помітили стенд із релігійною літературою, поруч з яким стояла молода жінка Свідок Єгови, яка мило посміхалася. Дівчата побачили логотип на стенді з літературою, однак не наважились підійти. Трохи згодом із міського автобусу вони побачили Залу Царства, молитовний будинок Свідків Єгови та той самий логотип на стіні [26], який одразу впізнали. Отже, логотип JW.ORG слугує не тільки посиланням на сайт, а й знаком ідентифікації Свідків Єгови у суспільстві. На сьогоднішній день існує прогалина у науковому висвітленні проблеми ставлення Свідків Єгови до власної релігійної символіки впродовж історії розвитку цієї деномінації.

Постановка завдання. Дослідити використання символіки в історії релігійної організації Свідки Єгови, на основі аналізу трансформації титульних сторінок журналу “Вартова башта”.

Результати дослідження. Основне періодичне видання Свідків Єгови журнал “Сіонська Вартова башта та Вісник присутності Христа” почав видаватися з липня 1879 року. Засновником руху Дослідників Біблії (які згодом взяли назву Свідки Єгови) був Чарльз Тейз Рассел, який також став першим президентом Товариства Вартової Башти, зареєстрованого у 1884 році. Хоча повна назва журналу зазнавала змін, однак основний термін “Вартова башта” до сьогодні залишився незмінним. Метою видання журналу було звернення уваги суспільства до подій політичної, соціальної та релігійної сфер як ознак виконання біблійних пророцтв про останні дні й настання очікуваного Тисячолітнього царства [22, с. 6].

З метою підкреслення назви журналу та його мети в якості ілюстрації було обране зображення вартової вежі, яка використовувалася в укріплених містах у попередні тисячоліття (див. Рис. 1). Розміри та дизайн цього зображення зазнавали змін, однак символ у якості башти, назва та мета журналу залишалися незмінними. Башта не мала сакрального значення, зображення були ілюстративними й допомагали зрозуміти суть вістки, яка проповідувалась через це періодичне видання та організацію. Товариство Вартової Башти також цікавилось ретроспективою трансформації обкладинок офіційного журналу Свідків Єгови впродовж історії. Від початку на обкладинках було зображення вежі, у чому можна пересвідчитись, оскільки у одному зі своїх звернень до читачів редакція “Вартової Башти” розмістила усі варіанти дизайну титульних сторінок журналу, які використовувалися впродовж всієї історії цього періодичного видання [23].

Вартовими баштами були пункти спостереження, які нерідко вбудовувалися у міські мури. Водночас такі башти слугували як окремі будівельні споруди, які влаштовували на кордонах або безлюдних територіях з метою спостереження та попередження від нападу ворожих армій. Окрім того, існували вартові вежі сільськогосподарського призначення, які були пов'язані з вирощуванням зернових культур та фруктових дерев. Метою таких веж була охорона сільськогосподарських територій від злодіїв та диких тварин. Також у спекотні дні в таких спорудах могли знайти собі прихисток землероби, садівники

та пастухи отар. Окрім того, вони слугували в якості тимчасового житла для тих, хто перебував на досить далекій відстані від власних домівок [7; 15, с. 509].

Рис. 1 Вигляд символу вежі у журналі “Вартова башта” у перші десятиліття випуску журналу

Для посилення та пояснення цього символу використовувався біблійний текст із книги пророка Ісаї (21:11): “Стороже, яка пора ночі? А сторож сказав: Настав ранок, та все ж ще ніч”.

У 1895 році змінився дизайн обкладинки (див. Рис. 2а). Значну частину сторінки займала вартова башта, яка стоїть на березі бурхливого моря. Башта випромінює промені світла у той час, як хвилі б'ються в скельний фундамент. Також у нижній частині сторінки курсивом були зазначені наступні слова з доданою в текст інтерпретацією певних термінів: “тривога людей на землі й збентеження від шуму моря та хвиль (непокій, незадоволення), коли люди будуть мертвіти від страху й очікування того, що йде на весь світ (суспільство), бо сили небесні (церковна влада) порушаться... Так і ви, як побачите, що діється це, то знайте, що Боже Царство вже близько! Випростуйтесь, і підійміть свої голови, бо наближається ваше визволення!” (Луки 21:25-31).

Присутні також листи двох вірян, які були надіслані Чарльзу Расселу, першому президенту Товариства Вартової Башти, з відгуками на новий дизайн обкладинки. У відгуках було наголошено на привабливості дизайну титульної сторінки. Теж було підкреслено: “основа башти стоїть непохитно, а в неї розбиваються хвилі та шторми”. Ці слова вказували як на схвалення оновленого дизайну, так і свідчили про підбадьорення читачів “Вартової Башти”, які розуміли, що рух Дослідників Біблії продовжить свою діяльність, незважаючи на будь-які перешкоди, та що їхня надія на майбутнє не є даремною [24, с. 180].

У 1931 р. рух Дослідників Біблії взяв назву “Свідки Єгови”. Це нововведення зокрема відобразилося на оновленні обкладинки журналу (див. Рис. 2б). З тих пір знизу сторінки з'явилося біблійне місце, з якого взято цей вислів – Ісаї 43:10-12: “Ви ж свідки Мої, говорить Єгова, а Я Бог!”. Окрім того, значній зміні був підданий дизайн обкладинки. Була показана сцена, яка була нав'язана видіннями з книги Єзекіїля. На рисунку було зображено, як небесна колісниця у славі в супроводі великої кількості ангелів наближається до вартових, які стоять на вежі. Видіння про колісницю означало настання суду, який, як Свідки вважали, скоро настане над “цим злим світом”. З іншого боку, наближення колісниці до вартових означало наближення небесної частини Божої організації, яка складається з ангелів, херувимів та серафимів і “встановлює духовний контакт” [9, с. 8] з її земною частиною – вірянами Свідків Єгови, задля підсилення праці свідчення. Саме там був зроблений наголос на “вартовому”: “Сину людський, Я настановив тебе вартовим для Ізраїлевого дому, і як почувеш ти слово з уст Моїх, то остережи їх від Мене” (Єзекііль 3:17).

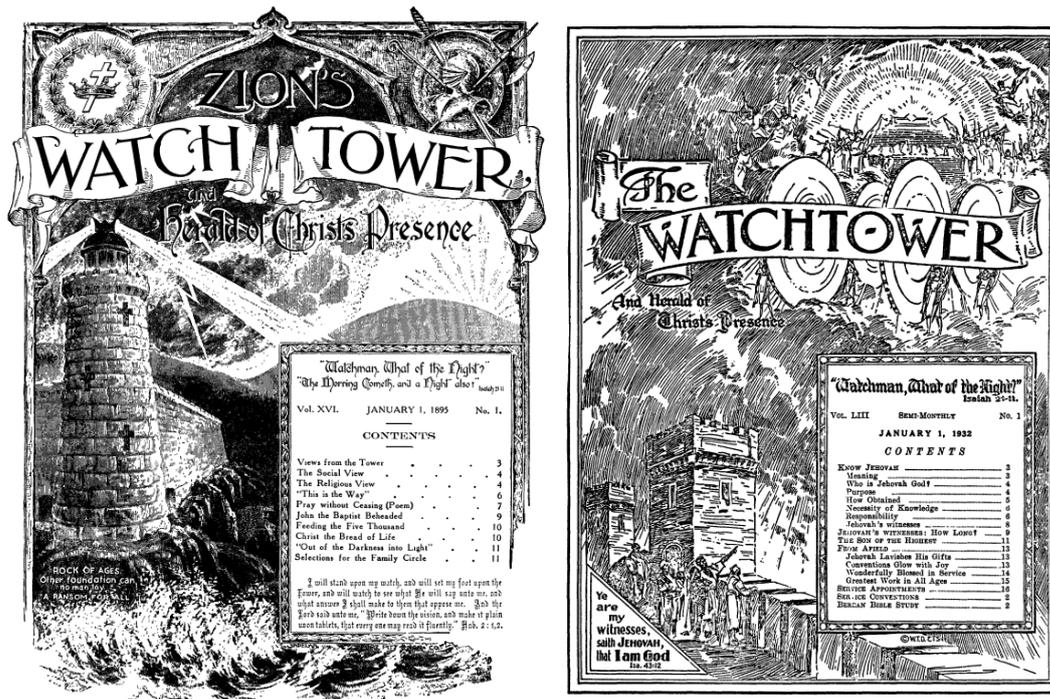

Рис. 2 Дизайн обкладинок журналу “Вартова башта”
а) 1895–1931 pp.; б) 1931–1950 pp.

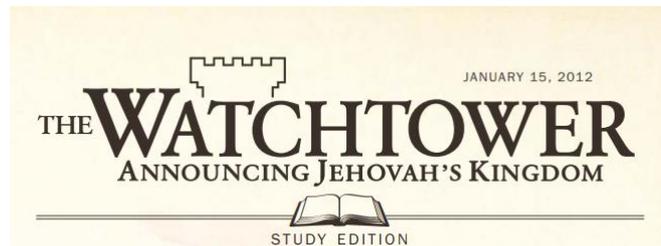
У відгуках була звернена увага насамперед на дизайн зображення на обкладинці. Дописувач М. Е. Конфер (M. E. Confehr) зазначив, що нове зображення “безумовно, слід зарахувати до творів мистецтва”. Інший дописувач зазначив, що обкладинки журналу завжди були чудовими, однак остання ще краща та більш реалістична. Водночас, у відгуках можна помітити і розуміння символізму нової ілюстрації. Один із них розповідає про те, що на обкладинці графічно зображено настання “прийдешнього царства праведності” та тісні відносини, які мають віряни як Божі “свідки” з небесною частиною організації [5]. Ще один читач звернув увагу, що на титульній сторінці дуже реалістично відображено, як піднімаються клубні диму, які супроводжують рух небесної колісниці. Його слова: “Який це буде чудовий час, коли весь дим битви розсіється” [4]. У символі диму читач бачить образ боротьби, суду над людством та великої битви Армагеддон.

Нова обкладинка журналу “Вартова башта” впродовж майже 20 років нагадувала важливість для вірян бути слухняними вказівкам своєї релігійної організації, оскільки вона зв'язана безпосередньо з Небесним військом та колісницею, якою керує сам Бог Єгова. Згодом, починаючи з 1950-років, обкладинка журналу знову кардинально змінилася, як було тоді зазначено: “Відтепер “Вартова башта” матиме новий дизайн обкладинки, а її новий розмір і форма дозволять забезпечити більшу різноманітність змісту, що сяє барвистими ілюстраціями” [15, с. 363].

Від того часу Товариство вже не надавало обкладинкам значного чи додаткового символізму. Проте, як ми проаналізували, попереднім зображенням титульних сторінок Товариство Вартової Башти надавалося опис та пояснення їх символічного значення. З часом дизайн титульних сторінок “Вартової Башти” не був сталий, як у попередні роки, а містив ілюстрації, які були окремими для кожного номеру періодичного видання. Кожне таке зображення висвітлювало головну тему чи проблематику, яка була піднята у конкретному випуску журналу.

Варто звернути увагу лише на символ, який був доданий до обкладинки

журналу та присутній до сьогодні. Справа в тому, що у 2008 році журнал був поділений на два різні випуски, які були розраховані на різні цільові групи читачів. Перший був спрямований на загальне розповсюдження серед населення, як і раніше, другий же був позначений як “випуск для вивчення” і був спрямований безпосередньо для членів релігійної організації. Саме у цьому виданні був доданий один символічний елемент – розгорнута Біблія (див. Рис. 3). Поглянемо як Товариство Вартової Башти пояснює його значення: “Уважно подивіться на обкладинку журналу, який ви зараз тримаєте в руках. Біля основи башти зображено розгорнуту Біблію. Це звертає увагу на те, чому ми маємо вивчення “Вартової башти”. Його мета – досліджувати Біблію за допомогою цього журналу. Дійсно, на щотижневих вивченнях “Вартової башти” “вияснюють значення” Божого Слова і, так само як за днів Неємії, “роблять зрозумілим читане”” [27, с. 21].

Рис. 3 Вигляд журналу для вивчення з 2008 року

Окремо звернемо увагу на символ, який використовувався певний час не тільки на обкладинках журналу, а також і в інших формах релігійної практики та релігійного вираження серед Дослідників Біблії. Мова йде про символ “хрест і корона”. Він почав використовуватись з початку 1895 р. на обкладинці “Вартової башти” у верхньому лівому куті (див. рис. 2) і був присутній у кожному номері журналу впродовж понад 35 років – до осені 1931 року.

Звернено увагу на реакцію читачів після першої появи емблеми хреста і корони. “Я впевнений, що це покращення буде високо оцінено читачами. Емблема хреста та корони – це доречний та гарний дизайн для БАШТИ. Його присутність завжди має підбадьорювати, підтримувати та втішати спільноту віруючих” [8]. Крім того, значки та булавки у формі хреста і корони (див. Рис. 4), які носили Дослідники Біблії у ті роки: “Насправді це був значок із вінком із лаврового листа по краях, а всередині вінка була корона з хрестом, що проходить через нього під кутом” [2, с. 148]. Зазначається, що це виглядало досить привабливо. Також це мало своє символічне значення щодо виконання євангельських слів нести свого хреста та слідувати за Ісусом Христом (Матвія 16:24). Корона ж була символом майбутнього прославлення тих, хто залишився вірним до кінця. Ба більше, зазначається, що “хрест і корона нерозривно з’єднані у божественній програмі” [12], посилаючись на біблійний текст: “Якщо ми страждаємо, то й царюватимемо разом із Ним” (2 Тимофія 2:12). Вони очікували, що при другому приході Христа вірні Його послідовники отримають нагороду вічного життя, яке символізується вінцем (короною) переможця. Також у журналі за 1920 р. присутнє наступне твердження: “Прапор, під яким борються війська Короля (Ісуса Христа), позначений хрестом і короною”. Ось чому було зроблено наступний висновок: “Той, хто витримає хрест, буде носити корону” [17].

У 1898 р. в одному з номерів “Вартової Башти” емблему хреста і корони було названо “священними символами нашої віри” [21]. Підкреслювалося, що Дослідники Біблії “з гордістю носили значки з хрестом у короні” [24, с. 103–104], оскільки це стало ознакою їх релігійної ідентичності. Окрім того, під час Першої

світової війни у 1916 році у тюремних камерах, де перебували ув'язнені Дослідники Біблії, які відбували у Великій Британії вироки за відмову від виконання військової служби, серед написів та малюнків, які були викарбувані на стінах в'язничних камер, були “доволі точні зображення хреста і корони” [25].

Розглянемо опис 1909 року тогочасного центрального офісу Дослідників Біблії у Нью-Йорку, який мав назву “Бруклінська Скинія”: “У центральному вікні перед Скинією на листовому склі, пофарбованому золотом та квітами, у великому масштабі – близько трьох футів у діаметрі, зображено хрест і корону, які є у багатьох із вас... Під хрестом і короною розташовані слова “Ми хвалимося Хрестом Христовим”” [18]. На шпальтах журналу Вартова башта, починаючи з 1909 року, містилися оголошення щодо можливості придбання емблем хреста і корони різних типів, як із золота, так і зі срібла [6]. Відомо, що Товариство Вартової Башти інколи дарувало ці емблеми відвідувачам центрального офісу [18] або активним працівникам, які поширювали літературу Товариства [1].

Під час церемонії похорону Чарльза Рассела наприкінці 1916 року місце поховання було прикрашене квітковою композицією, яка представляла знайому всім Дослідникам Біблії емблему хреста і корони. Також у “Вартовій Башті” було пояснено використання цього символу під час траурного служіння: “хрест, що символізує його (Рассела) долю в смерті Христа, і корона, що символізує Корону Слави, яку, як ми віримо, він тепер носить із нашим дорогим Господом на Небесах” [19].

Рис. 4. Емблема хреста в короні [24, с. 103–104]

Однак у другій половині 1920-рр цей символ Джозеф Рутерфорд, наступник Чарльза Рассела у керівництві Товариства Вартової Башти, почав розглядати як ознаку Вавилону, відступницької релігійної системи. Повідомляється, що на конгресі Дослідників Біблії 1928 року у Детройті, штат Мічиган, було оголошено носіння символу хреста і корони непотрібним та навіть небажаним. У тому ж році було зроблено акцент на тому, що відмітною рисою приналежності до християнської віри повинен бути не “декоративний символ”, а участь у служінні проповіді [10, с. 200]. Значки “Хрест і корона” у різних варіантах пропонувалися для придбання на сторінках журналу “Вартова башта” до 1928 року, однак у наступні роки така пропозиція більше не з’являлася на його сторінках [11]. Навіть більше, починаючи з 15 жовтня 1931 року, номери Вартової Башти не містили знаку хреста і корони на своїй титульній сторінці.

Під час проведення служіння Вечері Господньої навесні 1932 року на зібраннях Свідків Єгови (нова назва руху з 1931 р.) перестала використовуватись на сцені вишита скатертина з хрестом і короною. Один служитель організації

“брат Габлер” наголосив щодо використання тієї скатертини: “Брати, це повинно піти. Геть із ним! Геть із ним!” [3, с. 145]. Так само Свідки Єгови припинили носити на одязі значки з хрестом і короною. У 1933 році носіння шпильки з хрестом і короною було внесено до списку речей, що позначені як “дурні захоплення” [14, с. 239]. А вже на початку 1936 року це питання було повністю закрито, оскільки прийшло нове розуміння, що Христос був розіп’ятий на вертикальному стовпі, а не на хресті [10, с. 200].

Існує низка звинувачень Чарльза Рассела у його зв’язку з масонством. Справа в тому, що Орден Тамплієрів використовував цей символ. Приведемо цитату з праці американського автора, прихильника конспірологічних теорій, Ф. Шпрінгмайера “Вартова башта і масони”: “Насправді цей символ (знак хреста і корони) використовувався тамплієрами, і він виразно належить їм. Дві особливості відрізняють його від шансу, що хтось також міг створити схожого. Він має червоний хрест і характерний тип корони. Логотипи Рассела чітко мали всі відмінні риси логотипу Тамплієрів. У спеціальних випусках Вартової Башти була кольорова обкладинка з червоними хрестами та характерною короною” [16, с. 90].

Водночас не можна бути однозначним у поданих висновках, оскільки цей символ також можна зустріти у католицьких та деяких протестантських культових спорудах. Також у ті часи цей знак став торговою маркою релігійної організації Церкви Христа Вченого (Church of Christ, Scientist), засновницею якої була Мері Бейкер Еді. А згідно джерел цієї організації, цей символ засновниця запозичила через зображення на обкладинці книги Конгрегаціоналістської Церкви [20]. Крім того, пояснення цих символів Дослідники Біблії інтерпретують у контексті традиційного християнського тлумачення. Тому детальне вивчення та визначення походження цієї емблеми не є метою цього дослідження. Питання джерела запозичення Чарльзом Расселом символу хреста і корони залишається відкритим.

Висновок. Таким чином, Свідки Єгови у власні символи не вкладають сакрального змісту, а, радше, використовують їх у якості практичної доцільності та місіонерського спрямування. Цей підхід характеризується прагматичним визнанням корисності символів для полегшення глобальної місії у поєднанні з пильним уникненням наділення цих символів сакральним змістом. Логотип JW.ORG відзначається утилітарним підходом до символіки, пов’язаним із його впізнаваністю, адже виступає універсальним ідентифікатором організації, що веде до ресурсів та вчень Свідків Єгови в Інтернеті.

Аналогічним чином дизайн журналу “Вартова башта” відображає ретельний підхід до ролі візуальних елементів у посиленні місіонерського впливу видання. Спочатку символіка на обкладинках журналу була пов’язана з основними доктринами та цілями організації. Згодом ця стратегія змінилася і почала включати динамічніше використання кольору та зображень, при цьому в кожному випуску були представлені ілюстрації, які не тільки візуально привабливі, а й тематично релевантні. Ця еволюція філософії дизайну вказує на тонке розуміння здатності візуальної символіки привертати та утримувати увагу читачів, тим самим сприяючи глибшій взаємодії зі змістом журналу.

Короткочасне прийняття та подальша відмова від емблеми корони та хреста виразно ілюструють обережний підхід організації до використання релігійних символів, що можуть наділятися сакральним змістом та асоціюватися з іншими церквами й їхньою традицією пошанування візуальних зображень. Хоча емблема використовувалася як засіб ідентифікації, припинення її

застосування відображає турботу організації про те, щоб уникнути будь-якої практики, яка могла б бути сприйнята як ідолопоклонницька, на їхню думку.

Проведене у нашій статті дослідження, підкріплене ілюстраціями, підкреслює те, що Свідки Єгови прагнуть підтримувати баланс між використанням візуальних впізнаваних символів у практичних цілях та дотриманням своїх основних релігійних переконань.

Список використаних джерел:

1. 1910 Greetings to Pilgrims and Colporteurs' 1910, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 31, no. 1, pp. 5–6.
2. 1975 Yearbook of Jehovah's Witnesses 1975, *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.
3. 1978 Yearbook of Jehovah's Witnesses 1978, *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.
4. Cabot, JM 1932, 'New Inspiration', *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 53, no. 6, p. 95.
5. Confehr, ME 1932, 'On the new "dress"', *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 53, no. 5, p. 79.
6. 'Cross and Crown Pins' 1909, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 30, no. 24, p. 370.
7. Dakoronia, F & Kounouklas, P 2019, 'Locrian and Phocian watch towers', *Bulletin de correspondance hellénique*, vol. 143, no. 1, pp. 267–288. Available from: <<https://doi.org/10.4000/bch.767>>. [18 February 2024].
8. 'Extracts from interesting letters' 1891, *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 12, no. 2, pp. 29–30.
9. 'Jehovah's Celestial Chariot on the Move' 1991, *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, vol. 112, no. 6, pp. 8–13.
10. *Jehovah's Witnesses—Proclaimers of God's Kingdom* 1993, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
11. 'Miscellaneous Items' 1928, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 49, no. 22, p. 351.
12. 'Not ashamed of the Gospel' 1918, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 39, no. 9, pp. 138–140.
13. 'Report of Theocracy's Increase Assembly' 1950, *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, vol. 71, no. 19, pp. 361–365.
14. Rutherford, JF 1933, 'Preparation', *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.
15. Salah, HA-H . & Shadi, SG 2013, 'Agricultural Watchtowers in Al-Tireh Quarter and 'Ain Qinia Village, Ramallah, Palestine', *International Journal of Architectural Heritage*, vol. 7, no. 5, pp. 509–535. Available from: <<https://doi.org/10.1080/15583058.2011.654049>>. [15 February 2024].
16. Springmeier, F 1990, *The Watchtower & The Masons: A Preliminary Investigation*, Christian Ministry, Portland.
17. 'Strengthened for victory' 1920, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 41, no. 1, pp. 3–10.
18. 'Tabernacle and Bethel Reception' 1909, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 30, no. 10, p. 149.
19. 'The Floral Display' 1916, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 37, no. 23, pp. 359–360.
20. *The history of the Cross and Crown emblem* 2012, Mary Baker Eddy Library. Available from: <<https://www.marybakereddylibrary.org/research/history-of-the-cross-and-crown-emblem/>> [18 February 2024].
21. 'Views from the Watch Tower' 1898, *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 19, no. 20, pp. 299–300.
22. 'Watchman, What of the Night?' 1980, *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*,

- vol. 101, no. 13, pp. 5–11.
23. 'Yes, This Is the Study Edition!' 2012, *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, vol. 133, no. 2, p. 3.
24. 'Боже Царство править!' 2014, *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.
25. 'Випробування віри' 2004, *Пробудись!*, vol. 85, no. 4, pp. 12–13.
26. 'Все почалося з усмішки!' 2021, *Вартова башта оголошує Царство Єгови*, vol. 142, no. 3, p. 25.
27. 'Чи ми зміцнюємо інших на зібраннях?' 2010, *Вартова башта оголошує Царство Єгови*, vol. 131, no. 20, pp. 20–25.

References:

- 1910 Greetings to Pilgrims and Colporteurs' 1910, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 31, no. 1, pp. 5–6.
- 1975 Yearbook of Jehovah's Witnesses 1975, *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.
- 1978 Yearbook of Jehovah's Witnesses 1978, *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.
- Cabot, JM 1932, 'New Inspiration', *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 53, no. 6, p. 95.
- Confehr, ME 1932, 'On the new "dress"', *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 53, no. 5, p. 79.
- 'Cross and Crown Pins' 1909, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 30, no. 24, p. 370.
- Dakoronia, F & Kounouklas, P 2019, 'Locrian and Phocian watch towers', *Bulletin de correspondance hellénique*, vol. 143, no. 1, pp. 267–288. Available from: <<https://doi.org/10.4000/bch.767>>. [18 February 2024].
- 'Extracts from interesting letters' 1891, *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 12, no. 2, pp. 29–30.
- 'Jehovah's Celestial Chariot on the Move' 1991, *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, vol. 112, no. 6, pp. 8–13.
- Jehovah's Witnesses—Proclaimers of God's Kingdom* 1993, Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- 'Miscellaneous Items' 1928, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 49, no. 22, p. 351.
- 'Not ashamed of the Gospel' 1918, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 39, no. 9, pp. 138–140.
- 'Report of Theocracy's Increase Assembly' 1950, *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, vol. 71, no. 19, pp. 361–365.
- Rutherford, JF 1933, 'Preparation', *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.
- Salah, HA-H . & Shadi, SG 2013, 'Agricultural Watchtowers in Al-Tireh Quarter and 'Ain Qinia Village, Ramallah, Palestine', *International Journal of Architectural Heritage*, vol. 7, no. 5, pp. 509–535. Available from: <<https://doi.org/10.1080/15583058.2011.654049>>. [15 February 2024].
- Springmeier, F 1990, *The Watchtower & The Masons: A Preliminary Investigation*, Christian Ministry, Portland.
- 'Strengthened for victory' 1920, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 41, no. 1, pp. 3–10.
- 'Tabernacle and Bethel Reception' 1909, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 30, no. 10, p. 149.
- 'The Floral Display' 1916, *The Watch Tower and Herald of Christ's Presence*, vol. 37, no. 23, pp. 359–360.
- The history of the Cross and Crown emblem* 2012, Mary Baker Eddy Library. Available from: <<https://www.marybakereddylibrary.org/research/history-of-the-cross-and-crown-emblem/>> [18 February 2024].
- 'Views from the Watch Tower' 1898, *Zion's Watch Tower and Herald of Christ's Presence*,

- vol. 19, no. 20, pp. 299–300.
22. 'Watchman, What of the Night?' 1980, *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, vol. 101, no. 13, pp. 5–11.
23. 'Yes, This Is the Study Edition!' 2012, *The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom*, vol. 133, no. 2, p. 3.
24. 'Bozhe Tsarstvo pravyt! (God's Kingdom rules!)' 2014, *Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania*.
25. 'Vyprovuvannia viry (A test of faith)' 2004, *Probudys!*, vol. 85, no. 4, pp. 12–13.
26. 'Vse pochalosia z usmishky! (It all started with a smile!)' 2021, *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy*, vol. 142, no. 3, p. 25.
27. 'Chy my zmitsniuemo inshykh na zibranniakh? (Do we strengthen others at meetings?)' 2010, *Vartova bashta oholoshuie Tsarstvo Yehovy*, vol. 131, no. 20, pp. 20–25.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білінський Віктор Романович	аспірант кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) e-mail : viktor.bilinskiyi@pnu.edu.ua https://orcid.org/0000-0002-5032-8632
Білоус Світлана Іванівна	кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна) e-mail : sbilous7@gmail.com http://orcid.org/0000-0002-3681-2540
Богачев Роман Михайлович	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : wbox2021@gmail.com http://orcid.org/0000-0003-1926-608x
Гоцалюк Алла Анатоліївна	доктор філософських наук, професорка, професорка кафедри філософії, Київського національного університету будівництва і архітектури (Київ, Україна) e-mail : goz_pravo@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-2120-3232
Іващенко Тетяна Володимирівна	аспірантка кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail : alles08gut@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-5759-483X
Жижко Тетяна Анатоліївна	доктор філософських наук, професор, професор кафедри професійної підготовки, документознавства та публічного управління, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail : zhizhkot@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-7163-1024
Жорнокуй Уляна Василівна	кандидат філологічних наук, завідувач кафедри іноземних мов, філології та журналістики, Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету “Одеська юридична академія” (Київ, Україна) e-mail : ulianazhornokui@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
Костроміна Ганна Михайлівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна) e-mail : ann.kostromina@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4822-4914
Луценко Ірина Олексіївна	доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі (Переяслав, Україна) e-mail : sofiras@ukr.net http://orcid.org/0000-0001-8360-9943

Чжань На аспірантка, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Увэй, Китай)
e-mail : 296017638@qq.com
https://orcid.org/0000-0003-4791-5913

Новосад Марія Гнатівна кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
e-mail : novosadmg@ukr.net
http://orcid.org/0000-0001-9446-0515

Притула Олександр Леонтійович кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна)
e-mail : prityla1970@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-8800-8207

Овчар Марія Олексіївна студентка історичного факультету, Гайдельберзький університет Рупрехта-Карла (Гайдельберг, Німеччина)
e-mail : mariyaovcharolex@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3393-1966

Осташук Іван Богданович доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, теології та церковної історії, Український гуманітарний інститут (Буча, Україна)
e-mail : ostaszczuk@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6115-0884

Рохман Богдан Михайлович кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
e-mail : bogdan.rokhman@pnu.edu.ua
http://orcid.org/0000-0002-6684-4674

Руденко Тамара Петрівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний технічний університет України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” (Київ, Україна)
e-mail : tamararud@ukr.net
https://orcid.org/0000-0003-2430-2225

Савчук Олег Ігорович кандидат філософських наук, завідувач кафедри богослов'я та суспільствознавчих дисциплін імені академіка УАН отця Івана Луцького, ЗВО “Університет Короля Данила” (Івано-Франківськ, Україна)
e-mail : savvok1979@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5855-1628

Соляник Світлана Федорівна кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і психології, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету “Одеська юридична академія” (Київ, Україна)
e-mail : solsvitlana7@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-5183-2152

AUTHORS

-
- Viktor Bilinskyi** PhD student, Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
e-mail: viktor.bilinskyi@pnu.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-5032-8632
-
- Svitlana Bilous** PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
e-mail : sbilous7@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-3681-2540
-
- Roman Bogachev** PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine)
e-mail : wbox2021@gmail.com
http://orcid.org/0000-0003-1926-608x
-
- Alla Hotsaliuk** Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture (Kyiv, Ukraine)
e-mail : goz_pravo@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-2120-3232
-
- Tetiana Ivashchenko** PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine)
e-mail: alleso8gut@gmail.com
http://orcid.org/0000-0001-5759-483X
-
- Tetiana Zhyzhko** Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Professional Training, Document Studies and Public Administration, Drahomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)
e-mail : zhizhkot@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-7163-1024
-
- Uliana Zhornokui** PhD in Philology, Head of Department of Foreign Languages, Philology and Journalism, Kyiv University of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy” (Kyiv, Ukraine)
e-mail : ulianazhornokui@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3413-785X
-
- Hanna Kostromina** PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine)
e-mail : ann.kostromina@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4822-4914
-
- Iryna Lutsenko** Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Preschool Education, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (Pereiaslav, Ukraine)
e-mail : sofiras@ukr.net
http://orcid.org/0000-0001-8360-9943
-

-
- Zhan Na** PhD student, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Wuwei, China)
e-mail : 296017638@qq.com
https://orcid.org/0000-0003-4791-5913
-
- Maria Novosad** PhD in Art History, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
e-mail : novosadmg@ukr.net
http://orcid.org/0000-0001-9446-0515
-
- Olexandr Prytula** PhD in Pedagogy, docent, Professor of the Department of Theory and Methodology of Physical Culture and Sports at the Zaporizhia National University (Zaporizhia, Ukraine)
e-mail : prityla1970@ukr.net
https://orcid.org/0000-0001-8800-8207
-
- Mariia Ovchar** Student of the Faculty of History, Ruprecht Karl University of Heidelberg (Heidelberg, Germany)
e-mail : mariyaovcharolex@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3393-1966
-
- Ivan Ostashchuk** PhD in Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy, Theology and Church History, Ukrainian Institute of Arts and Science (Bucha, Ukraine)
e-mail : ostaszczuk@ukr.net
https://orcid.org/0000-0002-6115-0884
-
- Bohdan Rokhman** PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
e-mail : bogdan.rokhman@pnu.edu.ua
http://orcid.org/0000-0002-6684-4674
-
- Tamara Rudenko** PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Kyiv, Ukraine)
e-mail : tamararud@ukr.net
http://orcid.org/0000-0003-2430-2225
-
- Oleh Savchuk** PhD in Philosophy, Head of the Department of Theology and Social Sciences named after Academician Father Ivan Lutskiy of the Ukrainian Academy of Sciences, Institution of Higher Education “King Danylo University” (Ivano-Frankivsk, Ukraine)
e-mail : savvok1979@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-5855-1628
-
- Svitlana Solyanik** PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy” (Kyiv, Ukraine)
e-mail : solsvitlana7@gmail.com
http://orcid.org/0000-0002-5183-2152
-

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
  - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
  - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
  - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
  - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
  - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
  - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
  - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
  - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
  - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строки – 1,27 см;
  - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
  - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
  - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
  - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
    - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
    - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.).Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
  - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
  - електронна пошта автора;
  - *порожній рядок*;
  - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
  - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
  - *порожній рядок*;
  - анотація (Time New Roman, 12 пт., курсив) (додаток 2);
  - *порожній рядок*;

- ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., курсив);
  - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:*
  - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
  - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
  - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
  - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
  - *порожній рядок;*
  - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
  - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
  - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
  - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом назва, №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 49(4-6), 2024

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 49(4-6), 2024

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:

ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 2 червня 2024 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 11,2. Наклад 300 пр. Зам. № 406

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>